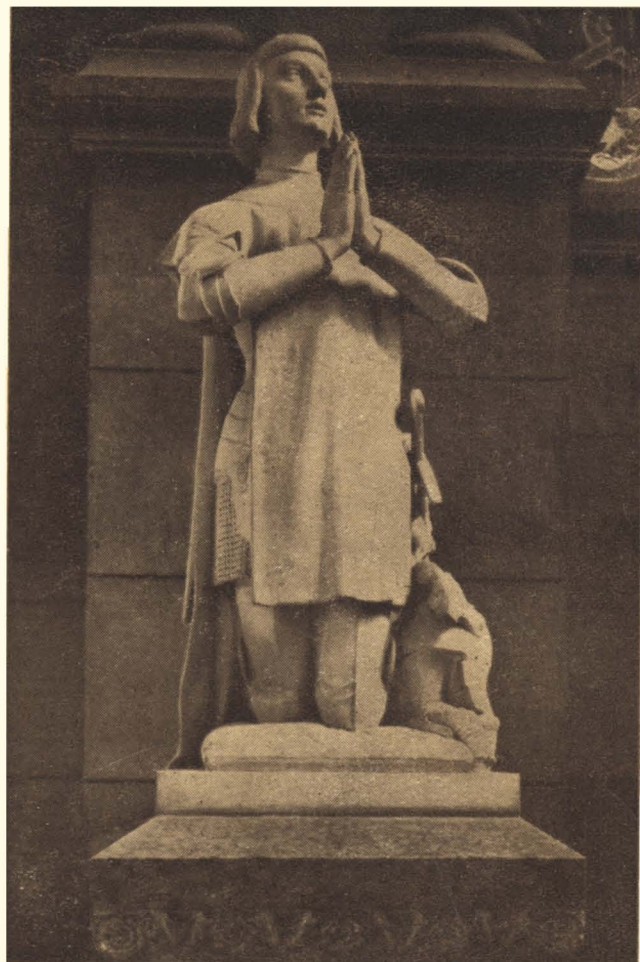

**MAGYAR
KULTÚRA-
KÖNYVTÁR
1—2. SZÁM**

BALLA BORISZ

A LÉLEK ÚTJAI

TANULMÁNYOK, ÚTIJEGYZETEK

MAGYAR KULTÚRA KÖNYVTÁR
1—2 SZÁM

BALLA BORISZ:

**A LÉLEK
ÚTJAI**

MAGYAR KULTÚRA KÖNYVTÁR
1—2 SZÁM

B U D A P E S T. 1934.
PÁZMÁNY PÉTER IROD. TÁRS. KIAD.
KIADÁSÉRT FELELŐS:
DR. NYISZTOR ZOLTÁN

BALLA BORISZ

A LÉLEK ÚTJAI

**ÚTJEGYZETEK, CIKKEK,
TANULMÁNYOK ==**

**B U D A P E S T. 1934.
PÁZMÁNY PÉTER IROD. TÁRS. KIAD.**

**A KÖTET LEGNAGYOBB RÉSZÉ
1930—33 KÖZT IRÓDOTT**

A LÉLEK ÚTJAI NYUGATON

NYOMATOTT: KORDA R. T. NYOMDÁJÁBAN, BUDAPEST, VIII. MÁRIA-UTCA 42. SZ.

MARTIN TERÉZ

Tu sais bien que la vie n'est pas longue — írja 1863-ban Mme Martin fivérének, Isidore Guerin egyetemi hallgatónak Párisba: — Toi et moi, nous serons bientôt au terme . . . ¹ Jegyezzük meg magunknak: jó módú, fiatal bourgeois-anya írja egy fiatal, életerős párisi diáknak. Túlvilágról, szigorú önmegtartóztatásról s az élet semmiségéről szól. Érthetetlen hang; szent Bernát és nem Taine világába való. A hatvanas évek valóságsszemléletében idegenül s a tömeg szemében nevetségesen hat. A második császárság erőszakolt életpátosza, a természettudományos gondolkodás hajnala, pikáns dizőzők és ballerínák s a szakállas materializmus kora ez. Az élet birtokát élvező polgárság, az esetlen donzsuán-szemlélet, a vastag, anyagias polgárruhák és a vastag, anyagias hitetlenség mámorában vagyunk. A világ a keveseknek, a Martin-családoknak láttára csodabogarakat kiált és egzaltált lelkialkatot szimatol. Számára a mulandóság költészete az aggastyán és az utolsó orvosi segítség nagy polgári jeleneténél kezdődik. Musset szalón-melankóliája még hat, az ő bánatkomplexumáig még eljutnak a kor finom lelkei. De azontúl a többség és a koráramlat útjai fogyni kezdenek: a transzcendens látóhatárt elállja és elzárja egy tipikusan evilági, geocentrikus romantika, a célnélküli álmodozás és a forradalmi sóvárgás egy szabad földi

¹ „Jól tudod, hogy az élet rövid. Te is, én is gyorsan a végére érünk . . .”

paradicsom után — érthető, hogy a 19. század felszívja és lefoglalja a lélek természetfölötti igényeit. A Martin-féle családokat a kor nem tudja felszívni. A világ belső arisztokráciájának egy részét képezik, az evangéliumban megjósolt kisebbséget Istenben és már a látszatok fölött. Exkluzivitásukat az önmegtagadásnak állandó gyakorlata, a liturgikus szellem, éjjeli adorációk, a szegények iránt való gyakorlati felebaráti szeretet őrzi. Chateaubriand sóvárgó kereszténysége táplálja őket egy korban, melyben egyébként oly kevés a nekik való táplálék. A Notre Dame d'Alençon természetfölötti levegője és a rue Saint-Blaise jómódú polgári lakása közt senki nem lazíthat már a kapcsolatokon, itt nem ismerik Büchner konyhamaterializmusát és nem lelkesednek a madame Mimi-k kokett chansen-jaiért. A sors előkészítő munkáját végzi, ide fog születni a későbbi szent Teréz. Louis Martin és felesége, Zélie Guerin gondviselészerűnek nevezhető szívóssággal ragaszkodnak a kereszthez, mely ebben a korban is inkább az érdemrendek formájára emlékezteti az embereket, mintsem szenvedésre és keresztthalálra.

A nagyság szülőanyjaként mindent elfogadhatunk, csak a banalitást nem. Hogy a Gyermeke Jézusról nevezett szent Teréz azzá lett, akinek ma ismerjük, ahhoz nem volt szabad olyannak lennie, amilyenek korunkat ismerjük. Egy hozzá hasonló csillag fényszálai az ellenállás tüzéből születnek és szövődnek. Az átlagvilággal, a forma-kereszténységgel, a tömegszokásokkal való hősies szembenállás s az ebből természetes folyamánként származó nagy szenvedés-energiák emelték őt azokra a magaslatokra, hol társainak szent Ferencet és avilai Terézt, nevének az örökkévalóságot nyeri meg. Az ellenállás nagy műve annak a talajnak felszántásával kezdődik, melyet a Martin-család szellemének nevezhetünk. A keresztény polgári átlagtól elütő mentalitásukra gondolok. Életük már újszerű szántás; elrejtve figyelni egy föléje boruló végtelen ég törvényeit, melyet a prófán mezők alig látnak. A magra, mely beléje fog hullani, későbbi koroknak lesz nagy szüksége.

Érdemes megfigyelni az összefüggések útját. Teréz szülei minden reggel félőtkor már ott térdelnek a Notre Dame d'Alencon-ban; misét hallgatnak. Idők múltán, 1925-ben, egyetlen éven belül: 6050 szentmisét fognak celebrálni gyermekük tiszteletére egy lisieux-i oltárnál. Martinék legyőzik testük polgári kényelmét, megszakítják éjjeli álmaikat s ott adorálnak éjjélkor az Eucharistia lábainál. Néhány évtized csak — s hetvenhatezren járulnak a lisieux-i Carmelben Martin Teréz emlékéért a szentáldozáshoz, ugyancsak egyetlen éven belül. Az apa, úgynevezett köztiszteletben álló polgár, nem resteli levenni kalapját s nyilvánosan koldulni, amikor egy éhező ember epileptikus rohamot kap mellette a pályaudvaron; ami pénz nála van, azt elsőnek teszi be saját kalapjába. A tekintélyretartás kicsinyes és páváskodó bourgeois-atmoszférájában, az egész kisváros szemeláttára visz haza — gyöngéden karjaiba zárva — egy teljesen részeg, nyomorult munkásembert. Egy a százezer keresztény közül, ki csak avval törődik, mit szól Isten és nem avval, hogy mit szól a világ. A természetfölötti összefüggések szerint érthető, ha épp ennek a keresztény polgárnak leánya lesz az, ki nem-sokára rá a bűnösök, a letörtek, a kitagadottak tömegeit fogja visszavezetni Istenhez s az örökkévalóság hitének nagy nyugalamához. Az anya, Zélie Martin mikor negyedik gyermekét, Helént is eltemeti, így ír sógornőjéhez: „J'éprouvais bien de la douleur, mais elle a toujours été résignée . . . Je ne trouvais pas que les peines et les soucis pussent être mis en balance avec la bonheur éternel de mes enfants. Puis, ils n'étaient pas perdus pour toujours. La vie est courte et remplie de misère, on les retrouvera là-haut.”² Ki kételkedhetik abban, hogy a világ, beleértve a templombajáró keresztények

² „Öszinte fájdalmat éreztem, amely azonban tele volt megnyugvással . . . Nem hiszem, hogy a szenvedéseket és a gondokat mérlegre lehetne tenni gyermekeim mostani örök boldogságával szemben. Azután . . . nem örökre vesztek el számomra. Az élet rövid s tele van nyomorúsággal. Oda fent úgyis megtaláljuk egymást.

bizonyos tömegeit, gyakran különcöknek és túlzóknak tartja őket. 1887-ben, a nagy római zarándoklat alatt, Martin Lajos az ő tiszta lelkére jellemző meglepetéssel látja, hogy a zarándokok kártyacsatákkal töltik idejüket a vasuti fülkében. Azt indítványozta: talán énekelnének ehelyett „szent énekeket.” Egy ilyen ajánlat mindig messziről jön s rendszerint rosszkor. Ami a Martin-ek lelkében mély igazság, a tömegakusztikájában komikus és szégyelleni való kegyeskedés. Nem csodálkozunk azon a válaszon, amelyet a megváltozhatatlan átlag küld feleletül a rendkívüliségnek, mely mindig egyedülvaló és mártír marad: a szentéletű polgárt farizeusnak nevezik. A tizenötéves kis Teréz is ott van a vonaton. Mgr. Laveille, aki mint egészen fiatal pap, szintén résztvesz ezen a zarándoklaton s aki később, 1925-ben megírja Szent Terézről szóló nagy életrajzát, abban a következőket mondja: „Il y avait là, dans les voitures revêtues d'emblèmes religieux, la fleur de la noblesse normande. Dans cette brillante réunion . . . chacun faisait volontiers sonner ses titres, ou étalait pompeusement ses avantages de famille. L'enfant fut choquée de cette ostentation mondaine au début d'un pèlerinage.”³ Teréz maga így reflektál később egy örök típus: a külsőséges keresztények viselkedésére: „Bien loin de nous éblouir, tous les titres de noblesse ne nous parurent qu'une vaine fumée . . .”⁴ A gyermeki alázat szentje ilyen esetekben megvesztegethetetlen; a cafrangokat nem viseli el azon a kereszténységen, amely az ő és alázatos Krisztusának kereszténysége. Érezzük, hogy ő már egy elkövetkezendő új világnak a szentje. A lényegért harcol örökké; az erőt azonban éppen alázatosságával vásárolja

³ A vallásos jelvényekkel díszített kocsikban a normand nemesség virágát lehetett látni. Ebben a fényes gyülekezetben mindenki előszeretettel hangoztatta rangját, kitergetve családi előnyeit. A gyermek (Szent Teréz) megütközött ezen a világielkedésen, mely egy zarándoklat kezdetén zajlott le.

⁴ Nem hogy elkápráztatott volna bennünket, sőt; ez a sok nemesi cím annyit ért a szemünkben, mint a hiábavaló füst . . .”

meg magának. Eléri saját alázatosságának tengermély rétegeit s ott feloldódik a semmiségnek és kicsiségnek érzésében; ez a feloldódás, megsemmisülés azonban az unio mystica jellegzetes állomása. Itt a „lent” ugyanazt jelenti már, mint a „fent”; a mínusz plusszá válik. Az alázat óceánmélységét érintve a szabadulás és szabadság csúcsain találja magát; de már egy más törvénykörben, mint a miénk. Kortársai a látható, ő a láthatatlan világ törvényeit keresi. A nagy igazságok egyik legnagyobbához jutott el: amilyen arányban szorítjuk ki önmagunkat önmagunkból, ugyanolyan mértékben nyomul be az összetört, kiűritett, kifosztott lélekbe Krisztus. Ezt egy misztikus archimedesi törvénynek nevezhetném; Terézt azonban e törvény modern csodájának. Mert véghezvitele nála egyszerűen történik.

A vallásos zsenik félelmetes szelidségével lép át az emberi véleményeknek és a világi szempontnak kicsinyes árkaiban — ha ott vesztegelne nem érné el az örök halmokat, melyek hívják. A Carmel áldott fogságában, élete vége felé, egyik apácátársa hírt kap a világból, amely arról szól, hogy az orosz cár megérkezett Párisba, ünnepségek zajlanak, előkelőségek vonulgatnak fel és alá, satöbbi. A Gyermek Jézusról nevezett Teréz nővér annyi érdeklődést tanúsít az egész ügy iránt, minthogyha legyekről vagy hangyákról mesélnének neki. Megkéri szeliden a nővéreket: beszéljenek olyan dolgokról, amelyek igazak és fontosak . . . Istenről és az örökkévalóságról. Megható engedelmesség sohasem volt ok arra, hogy az élet bálványimádó szelleme beléje kapaszkodhasson s kétes értéktételeinek részesévé tegye. Amikor az anyag árnyai megsűrűsödnek és beborítják az egész világot, a Gyermek Jézusról nevezett Szent Teréz a természetfölötti világ küszöbére roskasztja szenvedéseit: ezek halála után nem tűnnek el — fehéren izzanak tovább. Azóta egy gyöngéden ég felé csapódó láng figyelmeztet minket valamire. Egy titokzatos valóságra, a küszöbön-túli birodalomra, amelyért Martin Teréz elégett.

Ezért a titokzatos valóságért feszítette keresztre magát, mint annyian előtte, Angela di Foligno-tól Marie-Marguerite Alacoque-ig. Ismételnünk kell: ellenállt a tömeg szempontjainak s erre az ellenállásra mindig a tömegeknek van szüksége. Nemsokára milliók fognak abból élni, amiért Martin Teréz nem akart úgy élni, mint a milliók. Ez a francia leány talán többet használ hazájának, mint az a másik, aki Orleans-t felszabadította. Van egy látható és van egy láthatatlan történelmi sík; a lényeges dolgoknak, amelyek a mindenségben történnek, alig egy hányada esik az elsőre. Szent Teréz nem a politikai szerződések hűtlen világában, de a világ népeinek titkos imáiban emlékeztet Franciaországra, amely a század legszeretetre méltóbb gyermekét tudta adni a világnak. Teréz egy szemünkkel meg nem mérhető harcmező Jeanne d'Arc-ja lett, a huszadik század szíveit szabadítja fel. Ezek keményebb gyűrűkbe zárkóznak, mint Jeanne d'Arc Orleansa. Kicsoda Martin Teréz? Ő az örök szeretetnek egy sóhaja századunk babyloni kapui előtt. Martin Terézben a kis Jézus kopogtat mégegyszer. Csodálatos a nagy lármában, mégis, mennyien meghallották . . . Mint Jézusnak egy késői, misztikus könnyecskéje folyik mégegyszer végig szenvedő élete a világ arcán, amely ma már szinte fölpuffadt s egészen megfeketedett a gőgtől. Amíg élt, az emberek Jules Ferry és Mac Mahon, Bismarck és Léon Gambetta neveit kiabálják — a szónokok hányszor ismételhették a világ akkori nagyjai előtt: nevedet soha nem felejtjük el. Ez a szónokok, ígéretek és tömegdivatok hitvány világa . . . Martin Teréz, az ismeretlen lisieux-i polgárlány, ez alatt a karmeliták kolostorában haldoklik. Kezei felhasadnak a fagytól, térdei megdagadnak a térdepléstől, mosókonyhában mos, vérző tüdővel vezekel, naponta megalázzák, éhezik és sorvad; így tölt a kolostor négy fala közt kilenc évet a világ névtelen kis áldozataként s aztán, fiatalon, iszonyú szenvedések közt, de a Gyermek Jézus láthatatlan kezébe kapaszkodva,

tünik el az árnyak völgyéből, 1897-ben. Ki tud róla? Senki. A falakon túl tombol a dicsőség: a politika, a művészet, a háború és a társadalmi élet cirkuszának bohócai egymás hiúságán tipornak és rikácsolva furakodnak a „köztisztelet” ormai felé; ők a mulandóság megszállottjai s az eredményt tudjuk. Gay-Lussac törvénye jut eszünkbe az expanzivitások fordított hatóerejéről. A színes papircafatokat, mellyel a föld felületét beszórják, elsodorja szél és eső, de közben kihajtanak a föld mélyéből a titokzatos magok s a föld egykor tele, tele lesz virágokkal. Rio Pretotól Pekingig, Saskatchevantól Annamig, Sidneytől Grönlandig, az akkori névtelenbe kapaszkodnak ma a szomorú tömegek. Önéletrajza, a „Histoire d'une âme” a többi életleírással együtt, amelyek mind róla szólnak, a legutóbbi kimutatás szerint három millió és százötvenezer példányban forognak eddig. Maga a „Histoire d'une âme” harmincöt nyelvre van fordítva. Szenttéavatására beláthatatlan tömegek érkeznek Rómába, 1925-ben; csodái és vigaszai megszámlálhatatlanok s nem akarnak szünni. De amit a szívekkel csinál, annak nagyrésze titok marad. Ezen a földön nem tudjuk átfogni és felérni. Maurice de Waleffe úr, a nemzetközi szépségversenyek rendezője, hitetlen és mondain zurnaliszta híresség, fáradhatatlan hedonista, elolvassa Teréz önéletrajzát a „Histoire d'une âme”-ot s ő is megdöbben. Tollat ragad és egy cikk tartalmára kilépve önmagából, így sóhajt az örök tisztaság felé a Le Journal 1925 július 1-i számában:⁵ Des millions de croyants ont sangloté en le lisant . . . J'ai lu ce livre, et j'ai frémi á mon tour d'admiration et de tendresse. Et qui sait si le secret suprême de la paix du coeur, orgueilleusement cherché par . . . les philosophes, ne se trouve pas dans sa doctrine d'aimer Dieu

⁵ Sok millió hívő zokogott önéletrajzának olvasása közben . . . Én is olvastam e könyvet s a csodálat és szeretet megremegtetett. És ki tudja, hátha a szív békéjének végső titka, melyet a filozófiák gögösen keresnek, csak az Isten és emberszeretetnek a gyermeki hitű tanában található meg . . .”

et les hommes comme les aimerait un petit enfant . . . " A világháborúban német katonák egy francia apáca képét szorítják szívükre s kevesebb gyűlölettel indulnak a vágóhidra. „Ő Gyermek Jézusról nevezett Teréz nővér, védelmezz meg, mert a mama nincs már mellettem . . . " — így könyörög hozzá egy fiatal francia tüzértiszt, kint a halál mezején. Minden titoknak van magyarázata s a Martin Terézé egyszerű. Végre valaki megtette, amit elfelejtettünk megtenni, keresztény volt a szó lényeges és nem csúrtcsavart értelmében; tettről-tetre merte követni Krisztust, akit mi napról-napra elárulunk. A tömegek az első pillanatban bámulnak azon, hogy ilyen is lehetséges ma . . . Azután, egyszerre, a föld ezer és ezer pontján kitör a fölszabadulás érzése. A „lelkessedés viharja“, mint ahogyan kis Teréz hú fia s szenttéavatója, XI. Pius pápa mondja. A kiábrándultak és félrelököttek tökéletesen megunták már kegyes csalásainkat, s akik a huszadik század kritikájával nem tudnak hinni nekünk, a kereszténység külsőséges színészeinek: észbekapnak. Szép könyveket tudtunk írni nekik, szájunk tele volt és síkos lett a szép prédikációk olajától; a hit rutinná vált, a szeretet paragrafussá, az ideál civilizációvá. Teréz azonban a lényeghez, a kompromisszum nélküli kereszténységhez való visszatérést jelenti egy korban, mely csordultig telt mindazzal, ami lényegtelen és kompromisszum. Azok, akik nem tudtak hinni nekünk, kik csak szájunkkal ismételjük: Uram, Uram, felfedezik Teréz életében az örökkévalóságnak minden bizonyítékát. Sejtik, hogy Jézus ma sem vonja meg a lélektől mágneses szeretetét, amely független a századoktól, független a civilizációk fokától s a külső világképtől — Jézus az maradt, aki volt. Egy ilyen felfedezésnek robbantó hatása van, az eszközökbe pedig: a Martin Terézekbe, akikkel Krisztus mindig újra és újra bebizonyítja önmagát, tömegek kapaszkodnak. Az eredményt tudjuk. E szerény sorok Magyarországon íródnak. De mint ahogyan a legutóbbi magyar zarándoklat vezetője

mondta Lisieux-ben: „nincsen a Duna és Tisza két partján templom, ahol meg nem találni a kis Teréz szobrát”. Franciaországnak sok jó követét ismerjük, ennek a francia leánynak azonban, egy távoli birodalom halott polgárának: ismeretlen magyar falvak és külvárosok vallanak. Ma, a gyűlölet szárazságában, idegen fajok bevehetetlen szívei telnek meg vele és általa Krisztus szeretetével. Ezer éve Szent István, az első magyar király, szent Odilon cluny-i apát imáiba ajánlotta a magyar birodalmat. Ami ma történik, több. Munkásasszonyok és kistisztviselők, Krisztusnak ezek a legkedvesebbjai: az élettől félrerúgottak s a szegény betegek kérnek egy francia lányt, szánja meg őket, szenvedéseiket s szenvedő napjainkat. Vannak összeköttetések, melyek soha nem szakadnak. „Dabo legem meam in visceribus eorum et in corde eorum.” „Az én törvényemet belsejükbé teszem és szívükbe írom azt.” Francia és magyar nyelven felül van egy nyelv: ez a szeretet.

Mintha földünk gyökerét vesztette volna — az egész világ „mal du siècle”-je a gyökértelen emberiség idegbajos lebegéséből áll. E sívár nyugtalanság legjobb-jainknál megint az ágostoni „cor irrequietum”-má változik. Mindezek azonban készen találják Teréz nővér tündöklő doktrínáját. Három hitetlen évszázad kapja benne halálos sebét; a kis nővér nagyon érzékeny pontjánál támadja meg Góliátot: gögjénél s tegyük hozzá, intellektuális gögjénél. Alfréd Loisy elébe megy a kornak s ki akar egyezni a „Diesseitmensch”, a földre tapadó ember szellemével; hogy ez az irány megbukik, természetes; az óceán nem válhatik folyóvá. Ha az angyalokat frakkba öltöztetik, nem az angyalságukért, de az előzékeny viseletért fogják tisztelni őket a „Diesseitmensch” és magában mosolyog is egy csöppet. Teréz nővér hadat üzen mindannak, ami ötvenszázalékos ideál. Még rómaiútjából emlékezik az elvilágiasodott papokra, akik mélyebben meghajolnak világi hatalmasok és a világsszellem előtt, mint-

sem Isten előtt. Egész életével és minden sorával szemben áll egy olyan hitélettél, mely nem mindent a túlvilág szemszögéből s az örökkévalóság mértékével ítél. A kereszténység romlott gyümölcsei, az óvatos „vasárnap-i ideálok”, a világias érdeklődésekkel fertőzött egyházak — sokkal több pusztítást visznek végbe, mint Bayle, Voltaire, Lamettrie, Aguste Comte, Taine s Renan együttvéve; a csak borai után érdeklődő pap többet, mint a szerzetesüldöző Combes. A szentek útja a kevesek útja, de a szentség *ideálja* nélkül a tömeg a minimumra sem hajlandó. Teréz látja az egész tragédiát. „Oh, milyen kevéssé szeretik még azok is az Istent, akik Öneki szentelték magukat” — mondja. Érti a földhőztapadt kereszténység halálos lehelletét s a spiritualizmus hiányát. De Teréz áldozatul ajánlja magát az örökkévaló irgalmas szeretetnek, Jézusnak. Az emberekért, az Egyházért, a papokért vezekel a Carmelben, a spiritualizmus, az abszolút hit forrásait nyitja meg s porig alázza magát egy korban, mely csak a felebarátok alázatát viseli el szívesen. Combien elle est necessaire, la prière des Complices⁶ — sóhajtja élete végén — Procul recedant somnia, et noctium phantasmata . . . Teréz áldozatnak szánt életével, nem e világból való szeretetével sokszázezer lelket ment meg az „éjjel árnyaitól,” a „Diesseitmensch”-nek, a föld légkörének sötét, reménytelen nyomásától.

Martin Teréz: a megint túlvilágra néző keresztény. A szeretet munkáját csak *ezért* tudta elvégezni. Nyomában a szokás-keresztények helyett újra az örökkévalóság szerelmesei születnek. Az az út, mely a földre néző kereszténység és a világot megvető kereszténység között van: az egyház újjászületésének útja. Sörkatolikusok helyett a szeretet égő áldozatai jelentkeznek. Teréz, mielőtt a Carmelbe zárta magát, végigutazott Európa legszebb részein. De a havasokon s a tengereken túl csak az örökkévalóságot látja. „La joie ne se trouve pas dans les objets qui nous entourent . . .” S

⁶ Milyen szükség van a Completorium imádságára.

egész élete bent van ezekben a szavakban:⁷ „La terre me semblait un lieu d'exil, et je rêvais le ciel.” A kor színpada: a pénz, a politika, a császárok és híresek, a reménytelen boldogsághajszs s az anyag örök szomjúságának színpada — ezek árnyjátékok számára; a színpadon túl, az előadás végeztével csak egyetlen valóság kezdődik: Isten és a túlvilág. Emberi véleményekkel soha, soha nem törődött. „Je ne suis réellement que ce que le bon Dieu pense que je suis.”⁸ Ez a völgy az árnyak völgye: Pays ténébreux, mintahogyan Teréz nevezi. Martin Teréz az öskeresztények világérzésével jön s megszégyeníti korunkat. „Megnyugszik-e abban, hogy meg kell halnia?” — kérdezik halálos ágyán. A felelet sokatmondó s egyetlenül szép. „Ó, atyám — sóhajtja Kis Teréz — azt hiszem csak az élethez kell megnyugvás. A halál gondolata örömjongással tölt el . . .”

Hogy a világgal s annak folyton kompromisszumokra törekvő szellemével megküzdjön, Teréz a dac antitézist választja. Az önátadás tengerébe merült. Porrá válik, s várja, hogy az Irgalom összeszedje. Ismeri természetünk romlott szerkezetét, azért egyenesen Isten karjaiba veti magát, vakon s a részletekkel nem bajlódva, tehetetlenül s mindent, mindent bevallva Istennek; tökéletlenül, de egy szepegő szerencsétlen kis gyermek bocsánatkérő tekintetével, aki most már mindent az ő édesatyjának ölében akar elintézni. Ez a „lelki gyermek-ség” útja, lisieux-i Szent Teréz híres doktrínája; a kereszténység nagy ajándéka a huszadik század részére. Teréz ezen az úton az önmegtagadásnak, a felebaráti szeretetnek, az életszentségnek halhatatlan nagyságáig érkezik el; gyermekségéből szívja hozzá az erőt, az ellenállást, a hősiességet, abból a két karból mely gyöngéden körülzárja őt, elzárja a világtól s a szívére szorítja: Isten két karjából. De e két kar közé az jut el,

⁷ Az öröm nem abban a világban van, ami közvetlenül körülvesz minket. — Az itteni élet csak számkivetés, én az égről álmodom . . .

⁸ Nem vagyok senki más a valóságban — csak az akinek a jó Isten tart engemet.

aki tudatos gyermeki alázatból lemond a saját akaratáról s csak égi szüleinek akaratát teljesíti: csak a gyermekek . . . Martin Teréz Jézus karjaiba veti magát, a világ nem tudja kihúzni onnan. Nincsen saját akarata, Jézus szívére hajtva kis életét, olyan lesz, mint édesatyja: szenvedésben, áldozatban, nem e világból való lelkületben s csak az Ő lehellete hajtja életmotorját ezentúl. Keresztről nevezett Szent János írja arról az útról, mely az Istennel való egyesülés nehéz útja: „Hogy elérd, ami még nem vagy, arra tarts, hol semmi sem vagy. Hogy elérd, ami még nem a tied, arra tarts, hol mi sem tied. Vigasztalás . . . az ott nincs. Köztisztelt . . . az sincs. Biztonság, Pihenés, Élvezet, Öröm . . . az sincs.” Ruysbroeck-től avilai Szent Terézig, boldog Suso Henriktől Keresztről nevezett Szent Jánosig, vagy az utolsó évek misztikusai közül, kik nemrég haltak meg s velünk egyidőben éltek: Soeur Elisabeth de la Trinité-től Marie de Geuser-ig egy sincs, ki a világgal kiegyezne. A kielégületlenség égő tűzétől, mely a szenvedélyek oxigénjében ég, egyedül úgy tudnak megszabadulni, ha lemondanak az érzéki világ levegőjének szívásáról s mindarról, ami hozzátartozik. Az érzékeknek s a léleknek „sötét éjjelen” áthaladva, mindenről lemondva, az önszeretet romlott vizeit kiszárítva, a végtelen semminek tisztítótüzén keresztül jut el a lélek Istenhez. A „végtelen semmi” fogalma s a „végtelen minden” (Isten, felszabadulás, örökkévalóság — ami egy) fogalma közt levő nagy út első és áldozatos részét Teréz mint gyermek teszi meg. Ő is átmegy a mélységeken, mindenkinek engedelmes rabszolgájává válik, minden szenvedést magára vállal, mindenki előtt megalázza magát; olyan hajós, aki a kinoknak egyetlen örvényét sem kerüli el. A kiégett, lealázott természet megtelik lassan egy másik törvénykörnek, egy másik világba való természetnek dicsőséges jegyeivel; az összes mínuszok plusszá válnak. Az Isten-egyesüléshez vezető heroikus út maradéktalanul benn van Teréz doktrínájában. A törvény csak egy, kikerülni nem lehet s szenvedés a fedezete. De Teréznél mégis egyszerűbb

a pszichológiai kulcs, mely az egészet megnyitja s hozzáférhetővé teszi. Egyetlen nagy mozdulat kell hozzá, a gyermek mozdulata, aki atyjának karjai közé veti magát. A többi az Atya gondja; a léleknek csak követnie kell a kis parancsokat . . . Mintahogyan a gyermek, aki szüleinek kezét fogja, érzékenyen reagál a leggyöngédebb kézmozdulatra is; hagyja magát vezetetni az úton, bárha ez az út a kínok hosszú tisztítóútja is, a via purgativa.

Liziói Szent Teréz, úgy tett, mint egy elhagyott gyermek: egy ismeretlen, idegen, piszkos és ellenséges nagyváros közepén. Ő is itt áll a világban, amely — mint azt valamennyien tudjuk — tele van csapdákkal, hűtlenséggel, ál-örömökkal, ál-nagyságokkal, szeretetlenséggel s az egész fölött a mulandóság súlyos halálárnyéka nehezedik. Teréz ekkor túlvilági édesatyja után sikolt. Ebben megtalálja azt a hangot, amely korunkból hiányzik. Teréz nem akart „keresztény-atléta” lenni, nem egyezett ki a világgal, nem kér lakást az idegen városban, — semmit sem akar, csak a szeretet misztikus halmait, az égi hazát akarja elérni. Sikoltásában benne van a saját tehetetlenségének elismerése, melynek Isten *soha* nem tud ellentállni; a gyermeket karjára veszi és átvezeti a mulandó élet völgyén. Ez az út a szenvedés s a tisztulás útja, melyet, ismételjük, nem kerülhet ki egyetlen lélek sem, aki a számkivetettségtől elszakadni és az örökkévalósággal egyesülni akar. Az elszakadás, a földi légkör széthasítása lassú kínokkal jár, de a betegágy mellett ott térdel az Atya, hozzája hasonlít napról-napra, nem magáért, csak a lelkekért akar szenvedni, mint Jézus. Teréz megszereti a szenvedést. „Egyetlen vigaszom ezen a világon, hogy nincsen vigasztalásom.” — Ezt a híres mondását már az életszentség magas csúcsain mondja, ahol ráismert az örök titok más arcára is: a szeretet anyja mindig a szenvedés.

Teréz, hogy szeretetet adhasson, odadobta ártatlan életét a szenvedésnek. Huszonnégy éves korában megtért az örök halmokra. Tulajdonképpen nehéz volt

róla írni. Más emberekről, más témákról írván, az ember kevésbé nyugtalan. De itt a saját életére kell gondolnia. S van egy érzése, mely szomorúvá teszi.

Hogy az, akiről ír, nem szavakat kér, hanem szíveket.

A LÉLEK ÚTJAI NYUGATON

1. A KERESZTÉNY LÉLEK VÖLGYÉBEN —

ANNE DE GUIGNÉ *Franciaország (Savoie)*

Elhagyom a kis Anne de Guigné sírját, a völgyekre kezdődő homály ereszkedik. Annecy-le-Vieux-n túl az országút emelkedni kezd s elvész a tekintetem elől. Eltűnik a sárguló látóhatárban, egy sejtelmektől terhes, messzi-messzi ürességben. Eszembe jut most, szemben e távoli látóhatárral az a kielégületlenség, amelyet másfélhónap óta (mióta Párist elhagyva, Franciaország lelki útjait járom) oly sokszor tapasztalok s amely annyi szépség mellett, annyi szenvedést okoz az embernek. S amely abban áll, hogy minél őszintébbek az élmények, annál kellemetlenebbnek érzem kezembem azt a ceruzát, mely ezeket a suhanó őszinte élményeket szavakba és mondatokba akarja erőszakolni.

Vannak szavak, amelyek túl akarnak szállni a valóság korlátjain. Úgy mint most ebben a percben az az elmuló napsugár, amelynek nem e világra való alkonyi szépsége már egy másik világ homályába és egy másik élet törvényköre alá tartozik. Úgy érzem abba a világéba, mely Anne de Guigné lelkét és életét is magában rejt. Abba a világéba, amelyre mi — mert nem látjuk és nem értjük — azt szeretjük mondani hogy: *éjszaka*. Egy francia lelkészre kell gondolnom, aki néhány szóval önkéntelenül megnyitotta előttem lelkét a multkor Chambéryben. A legszentebb pillanatban azonban — *elhallgatott*. Érzem most itt is, szem-

ben az annécy-le-vieux-i temetővel, hogy a fenséges lehetőségek ott kezdődnek, amidőn már nem lehet őket szavakba s képekbe foglalni. Mint ezt a látóhatárt, ezt a mélységesen mély és *tartalmas ürességet*. Melyhez már nem férközik az analízis, nem férközik a közönséges esprit és nem férközik semmiféle irodalom. A világi, tárgyi, emberi formák és képletek nem tudják hálójukba fonni ezt a fenséges tartalmat, s emberi szavakkal és formákkal kifejezve, a maguk hűtlen, fecsegő színvonalához lealacsonyítani; később pedig, mint szokás, lekoptatni, elfelejteni, és ad acta tenni . . . De ezek íme, érintetlen és örök dolgok maradnak — ez a messziség, amely mert nem korlátozott semmi által, talán ki tudja fejezni és talán paritásban maradt lisieuxi szent Teréz szüzi szívével, a valsainte-i kartauziak életével, vagy a keresztény Savoie miszticizmusának kisugárzó telepeivel: a chambéry-i vizitációs kolostorral, a chambéry-i sarutlan karmelita zárdával, a hautcombe-i benediktinusok kolostorával, ahol harmadik hete lakom már s ahonnan most idejöttem Annecy-be, Anne de Guigné anyjához.

Méltóan akarok ennek a mágnáscsaládnak alázatos és már oly felül emelkedett életére gondolni. Éppúgy a mai francia középosztály egyrészének, fiatal férfiaknak és nőknek lelki megalapozottságára is, a belőlük kivirágzó gyönyörű emberpéldányoknak hősiességére; egy újfajta keresztény szellemre, amelyet némely családban magam is láttam s a francia keresztény lélek igazi arcára, melyről messze innen, Európa keleti felében nem írnak, hiszen egy közönséges sajtó közönséges témaköréinél fogva nem is érintheti örök köreit. De ha méltóan akarnám megvilágítani a nyugati keresztény elitnek mentalitását, mely modern szentjei révén — jól átgondoltam, amit írok — egy a kereszténység első századaira emlékeztető lelkiéletnek és miszticizmusnak korszaka előtt áll, úgy ehhez a tiszta savoyai alkonyathoz kellene most szavakért fordulnom. Ez — szimbolikusan — egyensúlyban tartja a világ keresztény, nyugati kultúráját az általános szétesésnek, egy bolsevista al-

konynak mérges vérszínével szemben. A motorkerékpár-lelkiség katógó ostromával szemben elsőhajtja az áldozatok dalát, a Nacktkultur, a kávéházi izzadság, a weekend-csordák és férfi-nők, a vigyorgó hadi-trösztösök, a tözsdei életszemlélet rothadó, bizánci sülyedésével szemben olyan csillagokat küld a világ éjszakája fölé, mint a kis szent Teréz, vagy Marie-Antoinette de Geuser (Consummata), Guy de Fontgalland, Marie Ange de l' Enfant-Jesus, Elisabeth de la Trinité, Charles de Foucauld, soeur Marie de Bon Secours, Marie-Marthe Chambon és az a kis Anne de Guigné is, aki kis gyermek korában távozott el e világról s mégis az első vonalba küzdötte fel magát. Valamennyien hősök, kik ma, ebben a korban éltek (és ma is mennyien élnek). Egy korban, melynek értelmetlensége különben épen abban áll, hogy csak a durván láthatót tiszteli s minden láthatatlan értékét el akarja szellemeskedni; a hősiességet csak a harcterek mészárszékein ismeri el s hisztérikus türelmetlenséggel emészti, eszi fel belső, láthatatlan energiáit és rezervoárjait: az idealizmust, állandóságot, áldozatokra való kapacitást és azt a titkos munkát, amelyeket nem fizetnek devizákkal. S ha ezek a láthatatlan élővizek kifolynak alólunk, szárazra kerül s szétkorhad egész kulturánk. Itt azonban azokat az erőket érezni most, melyek, szinte az utolsó pillanatban léptek működésbe. Ha Lenin életének végén megérezte a születő szovjetlelkiségnek egyetlen félelmetes ellenségét: a katolicizmus újjáéledését a XX. században, akkor egy okkal több oka van az embernek arra, hogy Lenint zseninek tartsa. A gall faj szintén legnemesebb erőit veti közbe és küldi el a szellemeknek jelenkori, nagy katalaunumi csatájába, melyben egy széthulló világ minden szemete és hordaléka zúdul az evangéliumi kultúra ellen. A latin fajnak ilyen áldozati erejét, vallásos potenciáját, hősi csillagát, mely az egész világ természetfeletti energiáit felfrissítette, az anyagelvűség s egy e-világi szemlélet súlyától mind nehezebbnek dőcögő „keresztény” társadalom gépezetét megolajozta — elsősorban a lisieuxi Martin Teréz

képviseli. Anne de Guigné is egyike az ő megszámlálhatatlan követőinek. A milliók, akiket szent Teréz és az ő „kis lelkei” megtérítettek, felvilágosítással szolgálhatnak azoknak, akik kételkednének egy kezdődő igazságban. Ez az igazság a következő: ma, a XX. században több szent kezd élni, mint a középkorban.

Lisieux neve már az örökkévalóságé; nagyrészt innen indult hódító útjára a legújabb francia spiritualizmus. E sorok írója három napját (életének legemlékezetesebb három napját) élte abban a városban, melynek minden háza, minden köve egy megható lénynek báját és nagyságát álmódja; egy a mi szétmálló korunkban szinte egyedülálló hősiességét leheli. Ahol feketén hömpölygő tömegek térdelnek néma csendben, angol arisztokrátáktól kezdve amerikai munkásokig, kínai egyetemi hallgatóktól kezdve angyalföldi magyar villamoskalauzokig, — ahol a valódi szeretet bűvöltje lesz minden zarándok, nem lökdösik egymást, nem pózolnak, nem durvák a szegényebbekkel, nem őrzik a saját „társadalmi tekintélyüket”, hiszen szégyenlenék magukat egy kis leány előtt, aki nemrégén még itt szaladgált ebben a városban s akinek minden szava a földi értékek szomorú mulandóságára emlékezteti az embert. Ezek a jelek az újjászületendő, belülről tisztuló katolicizmus hiteles jelei: a szeretetnek praktikus, áldozatos és nem csupán *hirdetett* gyakorlása. Nos, ez az elv harapódzik tova most a francia lelkeken, mint egy szent gyeptűz; rejtett erejétől szorítva, a kormány mind több és több koncessziókat tesz az egyháznak s mint mondják, szegény Leon Blumot a guta kerülgeti, amidőn egy új vallásosságnak „középkori arányait” kezdi szimatolni . . . De hagyjuk ezt. A látóhatár itt most aranyban úszik; evvel a látóhatárral szemben oly kicsi ügyek ezek. Szemközt velem a Semmoz alkonyba sötétlő hegyén, a vizitációban harangoznak.

Lassan teszem meg az utat Annecy-le-Vieux és Annecy között, a háromezázéves Cour kastélytól, mely-

ben a Guigné grófok laknak, le a tóig, vagy háromnegyed óra is eltelik. S most sajnálni kezdem, hogy autón tettem meg odafelé ezt az utat. Az út szép s ami a szépnél is több, láthatatlan szálakkal fűzi az embert egy magasabb értelmű világ felé. Mialatt ott velem szemben, magasan Annecy fölött, a Vizitációs kolostor most visszanéz rám, benne avval a kettős sírral, ahol szalézi szent Ferenc, Franciaország nagy spirituálisa és szent Jeanne-Francoise Chantall, a másik savoyai szent, fekszenek, arra kell gondolnom, hogy *egyedül Isten útjai azok, amelyek soha nem fogynak el*. Miközben három század köde sem tudja hideg ereklje-tradícióvá mosni a két híres savoyard szívének kisugárzó és vonzó erejét s akkora tömegekben keresi fel őket Franciaország, hogy éppen most kezdenek építeni a Semnoz hegyén, a kolostor mellett, egy új hatalmas bazilikát, ami anyagiakban kifejezett mérője a hitnek, (hiszen mindent a nép *önkéntes* adományaiból építenek itt) — miközben ez az annecy-i kettős csillag évszázadok lelki útjait kísérte és kíséri ma ugyanúgy: azalatt egy órányi távolságra a Vizitációtól, Isten egy új utat nyitott meg a lélek országa felé. Itt a Cour kastélyban, a mi korunkban született egy kis gyermek s a savoyai égre, Annecy mélységesen keresztény völgyéből új csillag emelkedik. Tíz év előtt még élt az a kis Anne de Guigné grófnő; szenttéavatási eljárását csak most indítják meg. Itt, ezen az úton szaladgált, melyen most én haladok. Amely talán egyike legszebb vidéke a világnak: bűvös köre s álomszerű szintézise a zord havasoknak, álmodó völgyeknek, tele-tele átlátszó, gyöngéd fehér virágokkal s a fenyőerdők mozdulatlan, mélységes, sötét csendje elnyel itt minden hangos szót. Itt szaladgált addig, míg a halál el nem ragadta lelkét tizenkétéves korában abba a láthatatlan világba, amelyért ez a kisgyermek öntudatosan mindent feláldozott, amelyért lemondott falatjairól, hogy a cselédeknek csempéssze oda, lemondott játékaikról, hogy a többiek játszhasznak, lemondott minden élvezetről. Ő, aki mint a legrégibb főúri családok egyikének a gyermeke, (reibe

Bourbon vér) ott állt az élvezetek szélesre tárt kapui előtt, a lehetőségeknek abban a raffinált, csalogató, szinte ellenállhatatlan erejű mágneskörében, melyről a robotoló tömeglény csak álmodik, amelyért ma milliók harapják és marják, fejbeverik és megrágalmazzák egymást. Anne de Guigné halála óta számtalan csodát cselekszik — hirtelen gyógyulásokat és megtéréseket. De életének tökéletes szembefordulása a hatalomnak, vagyonnak és a névnek azokkal a lehetőségeivel, melyek bölcsőjétől haláláig csalogatták — ez az a csoda, melyet én bámulok a legnagyobbbnak. A hautcombe-i benedik-tinusoknál a magyar szent Imre-ünnepségekről is beszéltem egy lille-i szemináriumi professzorral. Nagyjában elismeréssel nyilatkozott róla. A végén finom, okos arca elkomolyodott és hozzáfűzi: „önöknek most már csak olyan szentekre van szükségük, akik lemondásaikkal a mai életben is példát tudnak nyújtani a szerencsétlen világnak. Mint Szent Imre valaha az ő korának. A külsőségeknek és a fénynek *akkor* fedezete lesz Magyarországon . . . Látja, erre felé már sok, igen sok modern szentünk van . . .”

Franciaországban a könyvkiadók most egymás után adják ki azoknak a lelkeknek életrajzeit, akik néhány éve csak, hogy meghaltak s az ember elámul, mert kitűnik, hogy kevés kor produkált annyi életszentséget, annyi hősiességet s emberi nagyságot, mint a mai. Az Anne de Guigné típusának hősiessége és előkelő gesztusa, mellyel *mindent* odadobtak Istenért és felebarátaikért, ugyanakkor, mialatt a világ szereplő és látható része feje tetején táncol, azt jelenti, hogy a halódó kultúra és a rothadtnak foszforeszkáló civilizáció egészségtelen fényei fölött csillagsereg uszik az égen. Itt kell járni s meg kell ismerni a lelkeknek ezt a rejtett birodalmát, hogy az ember megértse az Egyház erejének valódi, titkos rezervoárját: mindig a szentek szívéből fakad az . . . Nyugaton van egy keresztény elit s ennek életébe belepillantva, a spengleri pesszimizmus kelet felé vonul vissza, különben nehezen tudja megérteni önmagát.

S most leérek Annecyba és előttem fekszik a tó. Az annecy-i tó mély kékje Lyontól Aix-les-Bains-ig és Grenoble-tól Chambéry-ig, minden utazót idevonz. Itt fekszik előttem; a vizitáció harangja, ha szól, átreszket szemérmesen a tó tükrén és elhallatszik a Cour kastélyba. Összeköti a szentek sírját a szentek bölcsőjével és az egész savoyai völgy azt sóhajtja vissza: az annecy-i tó kékje nem más, mint a mélységnek tiszta nyugalma. Az idegen vándorok ott állnak partján és csodálkoznak. Szellő sem mozdul most; a tó csendes, tiszta és nyugodt. Ott fent pedig a Cour kastélyban, Guigné grófné így beszélt ma hozzám:

Nénette (a kis Anne) mindig nyugodt volt. Ha kérdezték őt, ha figyelték, ha fárasztották, szegényt — mindig, mindig szeliden nézett vissza ránk.

Nénette *mindig nyugodt volt* . . .

Charette Guigné grófnő ott ül most szemben a kis elhalt Anne képével. A parkra nyíló nagy ablakajtón át figyelem, amint egy öreg szolgáló a park fehér, kavicsos útját gereblyézi. A másik szobában a szent Anne de Guigné huga, Marinette ül és csendesen varrogat; ott kint pedig a gereblyéző öreg cselédén túl, négy fiatal fenyő sziluettje mered bele a savoyai alkonyatba. Mélyek és tiszták tudnak lenni a fiatal fenyők bizonyos pillanatokban — ezeknek a pillanatoknak tartalma és szépsége s az emberi élet rejtett értelme találkoznak ilyenkor, különös hangulati formákban. Az alkonyi csendnek már egyensúlyba szelődött, tiszta, beletörődött nyugalma, amellyel tájakat és emberi életeteket kísér az örökkévalóság útján — napoknak és embereknek halála felé — ugyanazt beszéli, mint amire az annecy-tó kék mélysége s tisztasága emlékeztet. A lélek, az ő rejtett munkájában megteremti a fenyőknek, tavaknak, alkonyatoknak, mély szövetségét, titokzatosan egylényegű értelmét és közös birodalmát: a szent gyermekekkel, a tiszta szemekkel, a felül-emelkedett életekkel, az áldozatok perceivel. Azzal a

szótlan, alázatos szerénységgel is, amellyel most Marinette de Guigné varrogat ott, a másik szobában. Amellyel Guigné grófnő eltávozott kis leányáról, Anne-ról beszél, őrá, akit az egyház minden valószínűség szerint nemsokára az ő szentjei közé fog emelni. Mindez az életen felül áll, egy nyilvánosságfeletti vonalban, mely összefüggéseiben azonban bizonyára értelmesebb, megbízhatóbb és hűségesebb a világ törekvéseinél s harci lármájánál — úgy hasonlít a kettő egymáshoz, mint a kis ázalagok nyálkás terjeszkedése, dühös mozgásai, kavardása és kaosza a világűr nagy és tiszta áramlásai mellett; csakhogya egyik kiizzadja a maga irodalmát, pillanatonként változó életszemléletét, sajtóját és vulgáris hangzenéjét, — a másiknak határán pedig a szavak mintegy elszégyellik magukat. A tekintetek elvesztik kihívó fényeiket, a mozdulatokat megköti egy másik törvényszerűség súlya és szigora s ilyenkor elindulnak örökkévaló útjaikra a kis Terézek, Consummáták és Anne de Guignéék. Hozzájukférközni most ha tudok is, csak egy fenyővonal tisztaságán, az annecy-i tó kék csendjén, az édesanya, Guigné grófnő, felülemelkedett szavain keresztül tudok, egyébként lényük lényege és értelme elsuhan, tülemelkedik rajtunk, mint a savoyai alkony, mely elsuhan, az éj felé s nem a mi mohóságunkkal beszélget már, hanem a csillagokkal találkozik ilyenkor nyugaton. Egy másik világ fényeivel, fogalmaival és kifejezéseivel.

Guigné grófnő szavait most egy délutánon át hallgatom. S életről, családról, emberi visszasságokról és ezzel ellentétben a küzdelmekről s a szinte egyedül érdemes emberi célokról elmondott szavai bevilágítanak ismét a szentéletű francia családok módszerei közé s megmagyarázzák azt a tiszta illatot, mely áthatja a Cour kastélyt is. Két kép van a szalonban, mind a kettő Nénette-et, a kis Anne de Guigné-t ábrázolja. Az egyik fiatalkorában állítja őt elénk: akaratos, gőgös, kicsit morcos arc néz reám — a másik későbbi fotóg-

ráfia és órákig elnézném, mert alig van már földi elem ebben az archan; olyan, mint egy tiszta, átlátszóan sugárzó lilium levele, mely várja, hogy a szellő ölébe fogadja és halkán tovább vigye: oda, ahová a fehérsége való. Ma, a mai korban, semmiféle más törekvésük nincsen ezeknek az embereknek, mint magukat és hozzátartozóikat a legnagyobb áldozatok árán Krisztushoz hasonlónak alakítani és nevelni. Nem jelszavakkal, dühös trombitaszóval, nem a másoknak megkritizálásával, lecsepülésével — de szerényen, a szenvedés malmaiba hajtva lelküket és csodálnivaló akarattal, konzekvens, szívós kitartással. „A kitisztult logika útja az — mondja nekem egy bencés Hautcombe-ban — hogy vagy elhiszem amit hiszek, azaz egy másik világ valóságát és ha elhiszem, akkor minden energiámat, életem egész jólétét, a vagyont, köztiszteletet és barátokat feláldozom, a célba fektetem.” Tertium non datur. Bizonyos rétegek ma már teljesen elvetik az ötven-százalékos megoldást. Nem ismerik a frakkba öltözött kereszténységet, azt a mű-katolicizmust, mely *világi jólétet és társadalmi pozíciókat akar kikaparni magának Krisztus szenvedéseivel*. Amikor Guigné grófnő bemutatott élő leányának, Marinette-nek és fiának Jacques de Guigné-nek, olyan szerénységgel, kedves nyugalommal és a szeretetnek ab ovo előlegezésével találkozom, amely ezt az ősi keresztény s ma mégis új felfogást igazolja. Ez a két gyermek tanul, dolgozik, fegyelmezetten és józanul él — de apró mozdulataikban, feleletükben és meghajlásukban tökéletesen kifejeződik az az egyéni valóságsszemlélet, amely csak Krisztust ismeri el valóságnak s azt a pillanatot, amikor eltávozott, szent kis nővérükkel odaát újra találkozhatnak. A gyermekek, épúgy, mint Guigné grófnő, egyenes leszármazottjai Szent Lajos királynak, annak hatodik fia, Chambord grófnak révén; Guigné-né nagyanyja Bourbon-lány. Modoruk azonban olyan szerény, mintha egy szegény árvaháznak növendékei volnának, csak halkságuk és a vendégnek nagy respektálása és kiszolgálása mutatják az előkelőséget, mely lelkükön túl a

vérükben is van — annyira észrevétlenül kelleme-
sek . . . Ezen túl, Guigné-né szavai szerint: *kereszt a név,
melybe születünk és csupán kísértés*“, amelyett világi
előnyeivel együtt megvetnek és semmibe nem vesz-
nek. Vagyonuk pedig a szegényeket szolgálja. Ebben
az atmoszférában nevelkedett a kis Anne, érthető, hogy
ő már a szentség útjára is rá tudott lépni.

De a négy éve meghalt Marie de Bonsecours sze-
gény *cselédleány* volt Délfranciaországban. És a francia
középosztálynak a gyermeke Marie Antoinette de
Geuser. A Szent Lajos utódja és a többiek — mind-
annyian most, a világháború korában és csak-
nem ugyanazon eszközökkel alakították ki magukat
szentekké. Anne de Guigné lázas fejjel, kínzó fájdal-
makkal vánszorgott szegényeihez, a cselédek előtt
megalázta magát, gyöngéd mosollyal viszonzott min-
den-minden rosszat s a Guigné-család cannes-i villá-
jában, a halála percében is, még az ápolónőjének fára-
dalmaít siratta és a szegényeken töprengett. A látható
világ örök és nevetséges ál-nagyságainak, a gög-
ben duzzadó gazdagoknak, a durva hadvezéreknek,
jobbra-balra füllentő sunyi kis minisztereinek, újság-
íróinak, a primadonna-elv örültjeinek, a sportlegények,
színésznők, politikusok, fecsegő írók és filozófusoknak
látható nagysága mögött terül el ez a *láthatatlan, hall-
gatólag és fenséges birodalma a léleknek*. Amikor beléje-
nézek, első percben a saját hiábavalóságaim, nevet-
séges gögöm, hiún titkolt bűneim és oly fölösleges
kis életmozdulataim jutnak eszembe — mennyivel
inkább a boldogság útja, az a másik út . . . Ezen itt,
a mienken, csak a hiábavaló köröket rójuk. Minden
„józanág, minden realizmus, racionalizmus, gazda-
ságos elvszerűség és tárgyilagosság“ mellett úgy néz
ki az emberiség és minden egyes szál ember benne,
külön-külön s együttvéve — nos, úgy, ahogy azt vala-
mennyien jól tudjuk és a bőrünkön tapasztaljuk. Ez a
külsőséges, nagyhangú, gögös réteg, a materialista élet-
felfogásnak felületes szemete úgy úszkál az igazi érte-
lemnek, nagyságnak és mélységnek felületén, mint az

annecy-i tónak színén, a végtelen, állandó vizeken néhány rothadó, szétmálló almahéj.

2. DOM DE BAURY VILÁGA

HAUTCOMBE BENCÉSAPÁTSÁG

A kereszténység jövőjét körülbelül a következőkben lehet szimbolizálni: „a plébános a maga falujában ahelyett, hogy öt embert istentelen forradalmárnak kiáltson ki, öt emberen segítsen a maga áldozataival. És akkor huszonöt istentelen fog megtérni az öt helyett”. Ezt az elvet itt mondták Franciaországban s ezt az elvet akarja a megújódott katolicizmus mindenütt érvényesíteni.

Színvonal kérdése az egész. Mindaz, amit ma nyugaton elit-katolicizmusnak neveznek, fokenként át-
esik a modern idők válságán és gyermekbetegségén és színvonala paritásban van az idők nehézségeivel. Vezetői csak egyházfjedelmek és nem gögös világi „fjedelmek”, *papjai nem osztályhelyzeti értelemben vett „urak”,* de szentpáli értelemben vett urai a lelkeknek; ha politizálnak, akkor sem esnek ki egy természetfölötti cél pszichológiai tengelyéből, azaz a nyomorultakért s az e földön mindig könnyező igazságért küzdenek s nem ájulnak el egy jelentéktelen államtitkár, vagy más világi potentát jelenlététől — nagyobb úr állandó jelenlétét érzik: Azét, akit szolgálnak s Aki a másik világ küszöbén fogja egykor megítélni őket. Nem az én szavaim, de a hautcombei híres bencésapátság egyik kiváló papjáé, a következők: „Ha a katolicizmus valamilyen osztályhoz köti magát és tekintettel kell lennie összeköttetésekre és világi hatalmaságok érdekeire, azt a katolicizmust Isten elhagyja és a megpróbáltatások forradalmi tisztítóüzébe állítja, hogy megtisztítsa. Ne lépjen Krisztus útjára, aki két úrnak akar nagy ravaszul szolgálni egyszerre . . . Franciaországban a sok baj mellett előnyünk az, hogy az egyházat ma nem terheli semmiféle sallang, titkos

érdek, nem kell udvarolnia senkinek s a szegénysége is az ő dicsősége: végeredményben ebben is követi Krisztust. Ehhez olyan katolikusok, világiak és papok kellene, akik valóban a túlvilágtól várják édes jutalmukat, különben nem volna bátorságuk a feladatok megoldására". André Leclercq lille-i szemináriumi tanár, tiszta spirituális típus s amellet, finom, logikus fej, mondta az ő csendesen hangsúlyozott lassú szavaival egyszer nekem, miközben az esteledő Lac Bourget vize mellett siettünk vissza a kolostorba, hogy elérjük a szerzetesek esti kompletóriumát: „Ha a farizeus katolikusok, pozíció- és stallumvadászok közül egyetlen egyet is le tudok leplezni és ki tudok közösíteni, tudom, hogy akkor jobban örülnek fent az égből az angyalok, mintha száz hitetlent ütöttem volna agyon. Mert akkor többet használtam vele az egyháznak . . .”

Az anekdota-katolicizmusnak, banketteken kurjongató vezetőknak, a „kérünk, Józsi bátyám, egy jó barátviccet”-féle pocakveregető humornak, a nagybajuszú, kedélyesen lomha álkereszténységnek létjogosultsága a mai idők alkonyi közelségében eltűnt. Itt, nyugaton éppen legjobbjában, már átadja helyét annak a szellemnek, mely egy új szentséget és aszketizmust hirdet. XI. Pius nem véletlenül, önmagát és egész egyházát egy új aszkétatípusnak: a túlvilágra néző egyszerű gyermek, az általa szentté avatott lisieuxi Teréz védnöksége alá helyezte; egy olyan szellem szeráfi nagysága és tisztasága alá, aki nem félt kijelenteni a lisieuxi Karmelben: Ha nem vettek volna fel karmelita apácának, rossz nőnek adtam volna ki magamat és az utcalányok társaságában töltöttem volna életemet, hogy rajtuk segítsék s őket visszavezessem Istenhez . . . A kontempláció így fel-emeli az aktivitást egy hősi kapacitás fokára s a francia szentek áldozatos, önsanyargató hőssiessége a megértő hívek számára kapja meg a regressz-t; rejtett imaháló az, mely bevonja a földeket; sok olyan város van, élükön Marseilles-el, ahol két sarútlan karmelita zárdát építenek egyszerre, annyi a jelentkező. Tudják,

mi az ereje és hol kezdődik az igazi határa a kontemplációnak, a világmegvetés s a világtól való elvonulás keresztülvitt s nem csupán hirdetett példaadásának ebben a korban, mely a másik oldalon egyetlen mohó és ordenáré zsisbvásárra kezd átalakulni. S alig találkoztam itt hívő körökben azokkal a nyughatatlan, „aktív” elemekkel, akik a szemlélődő rendek ellen beszéltek volna — mintegy rossz igazolásul a maguk világi handabandázásaiknak és hírnév-mohóságuknak . . .

Kilépek a templomból, ahol a szerzetesek befejezték a vesperát. A hautcombe-i kolostorban, mely a tóba benyúló sziklafokon áll és szembe mered a belledon-i havasokkal, a tájfekvésnek e zord, megejtően szép és fenséges elzártságában, nyolc évszázad óta, csaknem egyfolytában száll napról-napra, éjről-éjre a végtelen felé az ima és a zsolozsma. A gregorián ritmusok, a liturgikus élet mélységes ereje, formát alakító, lelket fegyelmező- és kötő életrendszere a szelídség, édesség és tisztaság szellemét fakasztja a sziklából s az emberi szívek keménységéből és vadságából; s a tóba nyúló szikla felülete porhanyóvá válik, virágok, csupacsupa virág illatozik felém, rózsák hajolnak a kormos, vad falakra; pálmák, babérfák, bánatos sötét ciprusok és gyöngéd, ezüstös fenyők között két kezét az esti tó fölé tárja a Mater amabilis, a Virgó Virginum . . . Lassan elmegyek Jézus anyjának szobra alatt; a sziklafok peremén egyetlen meghajlott, ősz szerzetes áll. Olló van a kezében; megismerem. Nappal levelezőlapot árul a kolostor vendégcsarnokában azoknak a turistáknak, zarándokoknak, akik eljönnek fel, ide. Fáradtan mosolyog, amikor a képek és emlékérmek közt turkálnak az idegenek és mézet is árul, amelyet a szerzetesek maguk termelnek. Végtelen szerénységgel köszöni meg a centime-okat, egyformán kedves mindenkivel. Két hete figyelem és vonzódok hozzá s a harmadik héten Dom Chauvin, a père hotelier egészen véletlenül megjegyzi a rekreáció alatt: „Itt van De Baurgy gróf a

feleségével." A beszélgetés során azután kisül, hogy a levelezőlapokat áruló, hajlotthátú, bőrszíjas, feketeskapulárés, fekete csuklyás szerzetes De Baury gróf, a francia parlamentnek harminc éven át volt tagja, Poincaré egykori nagy barátja, aki még Thiers alatt küzdötte ifjú küzdelmeit, csatázott, nagy debatter volt, de lassan rájövén *a dolgok lényegére*, francia logikával rögtön le is vonta a konzekvenciát, felesége halála után otthagyott parlamentet, vagyont és címet és ide jött. *Hatvankét éves fejjel elvégezte a teológiát s* bencés monachus lett belőle, aki tíz centime-ért levelezőlapokat árul most vallásos zárándokoknak, kis cselédlányoknak és angol turistáknak egyformán. Vagyonát fiára hagyta, aki meg nősült. Ha nem is tudom, de érzem: az öreg gróf mennyivel boldogabb bizonyára a fiánál. S micsoda mérhetetlen távolságot futott be most ő, az igazi előkelőségnek mennyi létrafokával hágott magasabbra, amikor a Chambre des Deputésből idejött, hogy az apátnak engedelmeskedve, naponta négy órát levelezőlapokat is áruljon . . . Ő tudja, mit és miért cselekedett. A havasok, ott vele szemben, elérhetetlen tiszta körvonalaiikkal, arra, Grenoble felé megértik okát, hogy miért néz feléjük Dom De Baury oly nyugodtan, oly boldogan . . .

3. EGY KARTAUZI KOLOSTOR . . .

Chartreuse de la Valsainte
Francia-Svájc

Franciaországban tapasztalhatjuk ma a legnagyobb fokú érdeklődést a kontemplatív, misztikus, a világtól tökéletesen elzárt szerzetesrendek s azoknak belső élete, és aszkétikus módszerei iránt. Nálunk a kartauzi rendet alig ismerik; ha beszél is valaki róla, rendszerint úgy említi, mint fanatikus tulzóknak nem a mai világba való gyülekezetét, akiknek hátborzongatóan szigorú életmódja teljesen érthetetlen, nem végeznek „hasznos” munkát; különben is ezek általában „olyan bolondok . . .”

Ezzel szemben, ahol most járok sok olyan fiatal-

emberrel beszéltem (világi pappal is), akik mintegy magától értetődően, egyszerűen s egészen természetesen mondták: tulajdonképpen be kellene lépni trapistának, ha kibírom. Vagy a kartauzi-rendbe . . . Nem említik nagy ravaszul a „józan” szót, tudván, hogy Istent egészen csak a kereszt szent örületével — folie de la croix — lehet megközelíteni. Szerintük az igazi katolikus önmagára rakja a legnagyobb terheket, önmagát mindenképen feláldozza, nem keresi senkinek igazolását és támogatását. Csak Azét, akit szolgálni akar; tudják, hogy Gandhi szerénységét és puritánságát a katolikus egyház számtalan tagja ma is sokszorosan felülmúlja, akkor is, ha erről a világsajtó hallgat s érthető okokból nem a katolikus szenteknek nyújt reklámot. Az elit-katolikus azonban emberekkel, közvéleménnyel ma újra nem törődik.

A kartauziak bizonyos szempontból arisztokratái az egyháznak. Dom Jean-Baptiste-ot kérdezvén Valsainte-ban, azt a feleletet kaptam, hogy számuk az egész világon: 350. Ezenkívül még néhány női kolostoruk van. XI. Pius pápa külön enciklikában „Umbratilem . . .” emelte ki elképzelhetetlenül fontos missziójukat; abban az enciklikában, mely a kontemplatív, szemlélődő rendeket jelentőségükben szinte az aktív rendek elé helyezi.

A valsainte-i *chartreuse* Francia-Svájcban van.

A fribourgi Alpokban, egy völgyben, mely ezer-száz méter magasan fekszik. Abban a csendben, mely a halál csendjére emlékeztet, az égnek, a hegyeknek, fenyveseknek, a magánynak és tisztaságnak egy olyan légkörében, mely már itt lent a földön előízét adja a sírontúli távlatok végtelenségének. Piszkon, lármán, közönséges kis emberi indulatokon túljutott vonalba kerül a lélek, amint megpillantja már messziről. Sohasem felejttem el azt az alkonyatot, amikor Cerniat felől leereszkedve, a Javroz völgyében először megláttam a kolostor fehér falait; tündökölve a havasok felett leáldozó nap gyengülő aranyában. Párisból, a Gare de

Lyon-ról indultam fivéremmel este féltízkor, a Simplon-expresszel. Vallorbeon át a Genfi tót s Veveyt másnap reggel éri el az ember. Veveyből aztán egy másik vasút visz fel a havasok felé. Bulle-on túl már autóbusz vagy autó vezet: a végtelen csendben, mélységes fenyőerdők közt. Egyhelyütt a Montsalvens ködös tava lent, egészen lent a mélyben sápadtan álmodik; mind kevesebb az emberi hang, a hegyi kunyhók elfogynak, a lélekre az a súlytalan nehézség, egy tisztítóhatású szent és érthetetlen borzongás nehezedik, melyben elhal minden közönséges gondolat, minden mohó jobbra vagy balra pislogás, kíváncsiság. Az ember itt már csak hallgat. A Javroz völgye pedig mindjobban szűkül. Akkor leszállunk az autóról s gyalog folytatjuk az utat még beljebb a még nagyobb csend szívé és központja felé; egy szinte valószínűtlen, emberek és dolgok felett lebegő szépség mélyébe, amelynek legérzékenyebb eleme a nagy-nagy tisztaság. Egyszerre — egy útfordulónál — elénk tárul a fehér Chartreuse. A sötétzöld fenyők, hegyoldalak, völgyhajlatok színén egy alkonyi fényben reszkető holtnéma város, amely hófehér. Ez a valsainte-i kartauzi kolostor. Óriás fehér fallal körülvett egyforma kis házak, melyek sugár-szerűen nyúlnak ki az anyaházból; ott töltik a kartauziak életük legnagyobb részét. Mindegyiknek külön, fallal kerített kertje van; az egyes házakat a „grand cloître” köti össze, egy végtelen hosszú, hófehér folyosó. Abból nyílnak a kis folyosók: a Salle de chapitre, a könyvtár, a refektórium, az egyes kápolnák felé. Az egész a templom dominálja s a „frère converseknek”, a laikus barátoknak magas kápolnatornya. A külső udvartól tehenek kolompszava hallatszik, hófehérhajú, szakállas barátok dolgoznak a méhesben; a harang kongani kezd, a szerzetesek eltűnnek — s mi szótlanként, szótlanként állunk a kapu előtt. Felix coeli porta . . . Új harangszó s erre lassan kilép a portás-fráter. Több bölcseséget, felülemelkedettséget, megbízhatóságot és mélységes emberszeretetet látok arcán, mint talán Európa összes politikusain és handabandázó nagyságain együtt-

véve. Óriási szakálla van, óriási alak ő maga is, most meghajol mélyen előttünk és némán, egyetlen felesleges szó nélkül kitarja a kaput. Délután öt óra van még csak. De borzongató hideg kezd áramlani a völgyből felfelé. Valóban, ez itt előttünk az égi város, az Urbs Jerusalem . . . Ez a mennyország kapuja már.

O bonitas . . .

A tűz sose mondja azt,

hogy: elég!

Éjzel tizenegy óra. A koromsötét, hosszú folyosón, kezünkben kézilámpással sietek előre bátyámmal — egy szót sem tudunk vagy merünk szólani. A chartreuse szívébe az éjjeli officiumhoz, a Matutinumhoz és Laudeshez megyünk most. Néha, mialatt megyünk előre a folyosón, kinézek egy-egy ablaknyíláson — ott hallgat az örökkévalóság, egy nagy, tiszta hideg éjszaka. Csillagtengér fölöttünk kelettől nyugatig. A hegyek körvonalai e pillanatban egészen tisztán kivehetők . . .

A templomerkélyen előretérdelünk. S lenézünk a templom mélységébe, alattunk, a homályos kóruson, fehér és fekete alakok (fogadalmat letett vagy még előtte álló) árnyak mozognak. A kóruson mindegyik szerzetes fölött kis petróleumlámpa. Időnként eloltják. Időnként a doxológiáknál előrehajolnak mélyen — s a Glória Patri et Filio et Spiritui Sancto lassan, zuhogva, tompán hullik bele sötétségbe, áttöri a kórus falát, a kolostor falait, a völgykatlant és hegyeket s az éjjeli széllel, a csillagok tiszta s hűvös fényével, a fenyőerdők örök, bánatos zúgásával áramlik tovább a végtelenbe. Istenért meghalt, megfagyott szívek sóhaja Krisztus szíve felé, az: *Unus* felé, aki: Egy . . . egyetlen . . . egymagában álló . . . s akit a kartauziak szent Bruno óta úgy fejeznek ki: *O bonitas* . . . s ebben az „*O bonitas*”-ban, melyet lassan, széttárt kezekkel sóhajtott el egyikük egyszer előttem, beleviszik az

önkéntes halálnak minden édességét, alázatos reménykedését, az értelmét, hogy: *miért* tették azt, amit tettek; a cél érzetét, hogy: *hova* jutnak el keresztrefeszített életükkel. Az éjjeli zsolozsma, mely 11-től 1 óráig tart éjfél után, megrendítő élmény. Mellettem a bátyám lehajtja fejét s mozdulatlan az a fiatal francia nagyiparos fia is, aki este érkezett lelkiatyjával, egy idős pappal. Az este velünk együtt étkezett a vendégszobában. Huszonhároméves-huszonnégyéves, magas, végtelenül megnyerő, elegáns jelenség. Olyannyira megnyerő, úri mozdulattal nyújtja felénk a tálat, olyan intelligens fénye volt szemeinek, mosolya az arcának, hogy még itt is feltűnt, ebben a környezetben. De másnap már nem étkezett velünk. Hirtelen eltűnt . . .

Öt napig tartózkodtam La Valsainteban. Utolsóelőtti nap azt mondja nekem Dom Jean Baptiste, a père coadjuteur, hogy a grenoblei nagyiparos fia beköltözött a „sírba.” A „sír” szónál lehelletszerű mosoly fut végig arcán. A fiú apja milliomos, az első ipari arisztokráciához tartozik. S a fiú most kartauzi lett, pedig úgy külső, mint belső kvalitásainál, mint vagyoni és társadalmi helyzeténél fogva az élet „teteje” ott állt nyitva előtte. Örült — mondja rá a „józan” nyárspolgár. Aki egyetlen officiumot végighallgatott azonban Valsainteban, vagy aki csak egy órát beszélt Dom Jean Baptiste-al, az megérti és tudja, *mit* tett a milliomos fiú. Oui . . . il va chercher Dieu — mondta Dom J. B. — Igen . . . elindul megkeresi Istent . . .

Ezeknek a többsége itt lent a kórusban, megtalálta már a „Bonitas”-t. Némelyikje aránylag rövid időn belül eljut a „lelki házasság” fokára. Dom Jean Baptiste elmondja nekem a lelki fejlődés különböző szakaszait. Amikor valaki belép s bezárul mögötte odakint a kapu és idebent az ő külön kis házának ajtója és hetekig Istenével és a kereszttel marad, télen néha minusz 15 fok hidegben is, úgy, hogy közben az ételt egy kis nyíláson adják be (itt csak vasárnap étkeznek a közös refektóriumban) s csak a misék s az éjjeli officiumok és a kapitulum (egyszer hetenként) idejére lát embert s

társalogni csak egyszer társalog hetenként, a közös séta alatt, (a tanulmányi és munkateendők alatt csak amennyi elkerülhetetlenül szükséges), amikor, szóval, ilyen körülmények közt egyedül marad, úgy érzi, hogy elevenen eltemetik. A legtöbbje heteken át gyötörődik, tele van érzékenységgel, sír, sokszor könnyörögni kezd, hogy világosítsák fel — hátha tévedett s nem ide való. Vannak akiknél a roham túlerős s akik ilyenkor ki is lépnek. Ez a stádium azonban aránylag rövid s utána kezdődik a fizikai nehézségekkel való birkózás, az érzéki rész sötét éjjele. Ezután *lassan megtalálja Jézust*, hónapokig, sőt néha évekig egy földöntúli boldogságban él, mit hullámszerűen szakít meg egy időszaka a kétségeknek, lelki szárazságoknak. Csókolja a keresztet, a szíve megtelik szeretettel, Krisztussal társalog, énekel s olyan könnyen él, mintha már csupa lélek volna s testét elvetette volna már végleg. A lelki öröмок után azonban jön a „szellemi rész sötét éjjele“, az az iszonyatos, purifikáló, kínos stádium, amikor fokenként minden, minden kiég belőle. Ekkor tanulja meg, hogy *Istent* kell keresnie és *nem a vallásos hangulatokat, nem az édes álmodozást* — nem a lelkiélvezetet, egyedül a keresztet; *most már e mindentodaadás*, Isten titkos lényegének, misztikus teljének elérése a cél. S évek változatos kínjain és örömein, extázisain és desolációin, lelki szárazságon, undoron és kedvetlenségen keresztül találja meg az *Unus-t*, a „misztikus házasságban.“ Mindennek részletezése természetesen nem idevaló. De aki a kontemplatív rendek életébe belepillant, aki követni meri ezeknek az élő szenteknek az útjait, melyek a végesből átvivnek a végtelenségbe, az belátja minden teremtettdolognak a törpeségét, kicsinyes, értelmetlen és közönséges voltát ezek mellett a beláthatatlan nagy távlatok mellett. Mi ehhez képest minden emberi fantázia, milyen bogárzűmmögés emellett minden filozófia, milyen hiábavaló hangzavar minden emberi művészet, minden irodalom.

A tűz sosem mondja, hogy: elég! — a kartauziak az ő nagy útjukon megállnak most lent, elhallgatnak egy percre s mélyen meghajolnak. Nézem másodszor is, harmadszor is az éjjeli officiumot. Néha úgy zuhannak előre, végig a padlón, mint a holtak. A zsolozsma egyes részeinél a föld porával egyenlővé alázzák magukat — kísérteties, ahogy végig terülnek a földön. Csak árnyak már, vendégei a mi érzékelhető világunknak. Ők felhőkkel, fenyőkkel, angyalokkal társalognak itt a Javroz völgyében. Ezek ott lent szembe fordultak a világ törvényeivel. Hősies szembefordulás ez a lomha érzéki ingerekkel, egy világ zavarodott fecsegésével, örökké tova és tova bogózódó társadalmi, politikai, gazdasági, szerelmi, filozófiai problémáival, frázisaival — örök megoldhatatlanságával és boldogtalanságával szemben. Deus meus in adiutorium intende — s tovább harapózik szívünkben egy mély, kiolthatatlan tűz Isten felé. Minden-minden földi elemet elemészt, Krisztus vérét mint áldozati olajat szívja lánggá s rohan a végtelenbe és sohasem mondja, hogy: elég!

Dom Jean Baptiste ideadta nekem Dom G.-nek a keresztény misztika egyik legkiválóbb, ma élő szakértőjének írását. Ha szabadna és lehetne, egész éjjel olvasnám, de itt hajnalkor megyünk szentáldozásra és az officium ma valamivel kettő előtt ért (ünnepnap volt) véget. Az irat litografált és nem nyomtatott s a valsaintei noviciusoknak íródott. Soha ki nem adják a világ számára s nekem sem szabad lemásolnom. Benne olyan világok körvonalai nyílnak meg előttem, amelyek nem is nyúlhatnak az égi város falain túl — ha írának erről a füzetről, a szavak, ott kint, a fecsegések és művészkedések világában önként, automatikusan értelmüket vesztenék, elsápadnának és talán láthatatlanná válna minden értelem bennük. Dom G. pedig ott fekszik most véniában elterülve a földön; fehér csuklyában, mint névtelen árnyék . . . S ott a kórus homályában, mintha halott volna, zuhan végig Dom Jean Baptiste is, akinél nagyobbvonalúbb lelket, megérzőbb psziho-

lógust és szeretőbb, lángolóbb szívet és jóbarátot soha eddig nem találtam ebben az életben. Elnézem most őket: a fejem zúg s alig-alig merek lélekzeni. Éjjel egy óra. Kint a világban most a körutakon röhögve dülöngélnek, barátságot és szerelmet hazudoznak, kávéházakban undorodnak és fecsegnek; intrikálnak és csálnak és keresik az injekciókat, amelyekkel nyomorúságukat elkábítsák és elhazudják.

S elnézem most őket, a kartauziakat, innen a kórusról. Csak a körvonalaikat látom, az örök lámpa fényét és egy óriási kereszt nagy árnyékát. Elnézem ezeket a reszkető túlvilági vonalakat, melyek bizonyára az emberi lelkek elitjét takarják. A gregorián mélyről zúg most, mintha a sírnak, az elmúlásnak, a legyőzött fájdalomnak, a megtalált szellemvilág titkainak örvényeiből sóhajtana általunk fel sem fogható mélységekből, melyekben azok merülnek el, akik ennek a szomorú világnak örök nagy titkát és a belőle kivezető egyetlen utat: Istent már megtalálták.

PÁRISHOZ KÖZELEDNEK A HALOTTAK

Itt állok hát újra Comte Eudes parkja előtt. A fal magas, régi és rendíthetetlen — a fal francia. A csönd egyszerű, oly nyugodt és évszázadoktól bágyadt — ez a csönd is francia . . . És franciák azok a felhők, amelyek most az Arc du Triomphe felől vonulnak nyugatról északra. Amelyek nagy köröket futnak be, történelmet és ócenokat lehelnek ki magukból, amelyek évszázadok állandó, végzetes ingamozgásait figyelik és a Chanson de Gestekben álmodó francia lelket, Szent Lajos királyt, Sire de Vaud-ot és Musset-t tanították és fogják megtanítani mindig arra, hogy az örökkétartó utakon, a végtelenségben s a magasban pihenjenek meg . . . Igen, amikor önmagunkat már-már alig viseljük el s egy egész harcnak értelmében már kételkedni kezdünk, olyankor magukhoz ölelnek ezek a felhők . . . Itt állok Franciaország szívében, az elhagyott párisi park fala alatt, a magasban vonulnak a felhők s Eudes grófnak szobra visszanéz rám a park mélyéből. Sisakrostélya félig leeresztve most is, éppúgy, mint egy évezred előtt, mikor a normannok hordáit verte vissza Páris fala alól. Nézem előrehajló alakját, mely ugyanakkor finom is, vad is: ez Páris grófja, ez Páris, ez Franciaország . . . Egész lénye szerelmes ívben lendül elém, amikor azonban homlokára akarom tenni idegen kezemet, félig leeresztett, hűvös vasrostélyába ütközöm. Mióta a normannokat visszahányta és letíport a fala alól, mi idegenek csak rostélyon át szerethetjük őt; megbűvölő privéliumaival, mely a Szent Bernátokat és Robespierreket

a történelem könnyed mosolyával termeli s mi elmaradva, morogva, barbár nehézségekkel követjük típusait, új irányait és könnyűségét, amely népeket guillotinoz le szeszélyesen és népeket dalol új életre és egyidőben szülőanyja mákonynak és életerőnek. Valóban, ha a vonzódás és a szeretet néha egyet jelent a tehetetlenség, a fájdalmas irigység zavaros, önkínzó érzéseivel, úgy tudom, hogy soha olyan fájdalommal és irigykedve nem néztem valamit, mint ezt a régi francia parkot idén, egy júniusi estén. S benne Eudes-nek, Páris grófjának szépségét, az ő felettünk elmosolygó kegyetlen és könnyű báját, azt a szinte léha nagyságot, mely nem akar tudomást venni az élet millió kis kínjáról, azt a hátborzongató könnyűséget, mely tovatáncol világkrízis felett, elmereng a gazdasági hullák, összeomló nemzetek, guzsbakötött népek, züllésbe és nyomorba süppedt világrészek felett, de energiáit csak azért sem vegyíti el a halál vizeivel s önzőn eltorlaszolja magát: egy diadalmos leány irgalmatlan szépségével, megejtően bájos, hatalmas és bűnös mosollyal.

Azon a júniusi estén csak irigyeltem Eudes grófot. Most november lett, a köd a park fala alá ért és emelkedik . . . Csaknem fél éve vonulnak azóta az Arc du Triomphe fölött a felhők. S az élet velük forog rejtelmesen, az ok és okozat világában a háló továbbszövődött és kiterjedt — a dolgokat nem lehet megállítani az életben. Hónapok előtt a régi szökökút itt előttem, emlékszem, elmosta zenéjével mindazt a rossz érzést a lelkemből, amelyet a világháború óta, azaz gyermekkorom óta magamban cipeltem. Ez íme — gondoltam akkor Franciaországban — az álom — és a békevilág, annak a vágnak és hangulatnak a realizált síkja, melyről, ha keleten beszélnek, már csak cinikusan mosolyognak, mintha a „Hófehérke és a törpék” meséjéről lenne szó. Boldog szellemek szigete a világmocsárban, szabadság, könnyűség; a gondolatoknak az a kényelmes, nyugodt fölöslege, mely minden szociális kultúrát s minden szépséget és emelkedettséget táplál.

S ezen a bűvölő júniusi estén még fülembé zúgtak kis barátomnak, a fiatal Louis Betheut-nek szavai, olyan problémák, melyek Páris grófjának kényelmes védelmében születhettek csak: karthagói őskultúráról, Ingres-képekről, európai testvériességről és irodalomról — a csipkefüggönyök meg-meg lebbentek a csendes barokk-ház ablakain, ott a park háttérében, a szökőkút lágyan csobogott s Eudes gróf diadallal, önzőn és könnyedén nézett vissza rám a rács mögül — mi közülük ezeknek a világkrízishez; az idő itt megállt, a francia fal vastag . . . Védi Rajnától nyugatra a békét, biztonságot, könnyűséget; az élő életnek egy koncentrált, szép álmát és nem ereszti közel magához a halottakat.

A lefelé zuhanó, hörgő Európát, halálratorzult millió életét, munkanélküliséget, jóvátételi fizetést, utcasöprő doktor jurisokat, tuberkulotikus gyermeklégiókat, devizarémművet, Dunába loccsanó öngyilkosbűntesteket, vonat elé ugró apákat, összeomló gyárakat, elnémult iparvédekeket, berlini sortűzeket, bűlowplatzi és hamburgi vértócsákat, örvényező anyákat, koraérett, rémült és hisztérikus gyermekgenerációt, minden egyes elkövetkező pillanatnak ideggýilkos bizonytalanságát, végső letargiát, általános és visszataszító cinizmust és halált.

„Die Toten reiten schnell” — a halottak gyorsan nyargalnak. Az élet forog-forog végzetes útján s mint előbb írtam, az ok és okozat világában a háló tovább szövődik és kiterjed — a dolgokat nem lehet megállítani ezen a világon. Ez a háló ma Európában a halál hálója s Páris grófja tehetetlen lesz az álmodozás önző és szép fala mögött. A halál hálója lassan és észrevétlenül bevonja Páriszt.

Végzetes, a Rajnán túlról visszakísértő szavak zúgnak most már körülöttem. Au secours des classes moyennes . . . chômage . . . des crises graves . . . közeposztály — munkanélküliség — krízis, a Clichy és a Palace Pigalle fényei lassanként elsápadnak, a rue de Rivoli árkádjai alatt, a rue de la Paix és a Place Vendôme környékén a pulzus kihagy — egy nagy

szívbjai terjedését érezni a levegőben, az artériák, melyek a világot bevonják és a vért közvetítik, elszűkülnek — selyem, szabóipar, kozmetika rémülten megrekednek, megállnak, egy helyben forognak és a halál ürességében senki sem segíti őket tovább. Az életnek, a munkának szigeteit messziről, fekete világgrészek felől idezúgó halálvizek hidegsége csapja meg; a könyvkereskedésekben garmadákban állnak a francia szellem új gyümölcsei s elállnak, elfeküsznek, mialatt a furcsamottójú, vörös, ferdeírású, ríktó röpiratok ezerszámra fogynak: gazdasági válságról, osztálypolitikáról, európai problémákról. A Metró közönsége, az omnibusz, a Bon Marché tömegei még époly kedvesek, egyénien és magától értetődően finomak, emberiek, mint azelőtt: zöldkosztümös, ferde kis tollkalapos nők tengeréből még sugárzik az élet, a báj, a mosoly — de egyetlen kis árnyalattal mégis minden más már: a Metró is, az omnibusz is, a Bon Marché áruháza is, a ferdekalapos kis párisi leány is.

Egyetlen egy kis árnyalattal — s mi, akik idegenül sóvárgunk Comtes Eudes falai alatt, akik ismerjük már az árnyalatoknak történetét, fokról-fokra és lépésről-lépésre lefelé, egészen a kétségbeesés árnyalatnálküli éjszakájáig; mi emlékektől borzongva merengünk el a „kezdet”-nek néha alig észrevehető kis változásain és jelein. A halál első, még óvatos lovasai Páris alá érkeztek. Sürgönyök formájában, melyek visszahívják a Boulevard St. Michel diáktömegeit, keletre, délre, északra a világ minden tájaira, mert otthon az apákat leépítették. És a tanároknak a Sorbonne-on elfogynak az óráik, a kis Bistrok félannyi szendwicheket adnak el, az áruházak leszállítják áraikat. A halál lovasai, melyeknek első raja Páris alá érkezett, kiűzik a Quartier Latin száz és száz hoteljéből a lakókat. Leállítják a varrógépeket a nagy szabóknál, kihajtják a munkásokat a textiltelepekről, lekapcsolják a villanyt a desztilláló gépek alól a parfümfinomító gyárakban és lassú ödöngökké alakítják itt is, ott is az Avenau l'Opéra, a Champs Elysée nagy üveglakai

mögött a Peugeot, Delage, Citroen autócégek alkalmazottait, mert nincs pénz és ha volna, akkor nincs deviza. A halál lovasai hazakergetik Newyorkba, St. Franciskóba és Londonba a hosszú, tüneményes slep-pekét, bundákat és diadémokat, a Crillon és a Meurice suite-lakosztályiból és átkaroló, csontos, hideg és végzetes karjukkal új és új vámsorompóval blokádirozzák Párist és az amerikai rendeletek nyomán az északfrancia ipartelepektől a cannes-i és nizzai hoteligazgatóságokig új nyugtalanság remeg végig, melynek ideges reflexeit az ideges újságcímektől a midinette ideges kis bágyadt mosolyáig egyszerre csak minden és minden visszacsugározza — és az árnyalat megint sűrűbb lett egy fokkal. Páris oly szép, nagy, grandiózus és felszabadító hatású, csaknem úgy, mint azelőtt; óh, az élet itt még oly bő, előzékeny, elringató; szinte valószínűtlenül élő a halál nyirkos és sivár realitása mellett, mely a világ többi részeire rátelepedett. A ritmust még a versailles-i parktól a saint-germain-i plató távlatáig, a Camps Ellysées fényétől a Montparnasse mosolyáig ama kianalizálhatatlan, valószínűtlen szépség diktálja — de a felhők útját semmi sem tudja megállítani többé. S a mai világ ok és okozati köreiben, ahol minden mozdulatnak felelőssége átrezeg mindenre és mindenkire, ahol mindenki felelős mindenkiért, a mai világban a vastag, ősi falak, az elzárt, önző nagyságban és szépségben rejtőző civilizációk egyetlen oly halottat sem tudnak már eltüntetni, amelyeknek haláláért ők is felelősek. A megölt népek, szétdarabolt és megfojtott gazdaságok, szétszűllött civilizációk, anarchiába betegedett generációk gyűlnek, gyűlnek, jelentkeznek és elindulnak. A halottak megszorodtak és most elindultak.

Mielőtt Észak-Franciaországba utaztam volna, Père Bruno felvisz a Montmartre tetejére, a Sacré-Coeur bazilikájába, ahol a kitett Oltáriszentség előtt éjjel-nappal imádkoznak a franciák. A szerzetes elnézi őket és azt mondja: les misères muettes . . . A titkos nyomorúság. S most visszatérve Lille-ből, újra felmegyek a Montmartre-ra, a köd azóta még sű-

rübb; ha lenézek az Eifel-torony felé, nem látni Párisból semmit. A Sacré Coeur fenséges kupolája alatt tolong a tömeg, férfiak, nők térdrehullva keresik életük mentődeszkáját az emelkedő ködben, a világ haláltengerében, a fenyegető bajok, a kezdődő szenvedések estéjén. Ez itt a másik Franciaország: a szent, a jó, a béke nemzete. Comtes Eudes visszaverte egykor a normannokat; de a leeresztett sisakrostély ma már nem tudja többé megállítani a halált. Lelkeken, idegeken, ködön és atmoszférikus depressziókon, levegőn keresztül és számtani sorok végén, sürgőnydróton és messzi távolságokon leállított gépek összefüggései miatt és azokon keresztül nyargal előre és elsöpör mindent. Elhagyom Comtes Eudes diadalmas, álomszerű és irígyelt szobrát — és az álom elmúlóban van s a Sacré Coeur-re kell gondolnom: nyitott szívekre, magába szálló lelkekre: francia bánatra. Hisz különben a halottak végleg le fogják győzni Párist . . .

SZENT BERNADETTE

Minden év december 8-án az Immaculata Conceptio misztériuma mintegy sugározni kezd a föld felé s ez a gyöngéden szép, ez a végtelen hittitok természetfölötti tisztasággal itatja át a keresztény hit birodalmát. 1933 december 8-án, a Szűznek legutóbbi ünnepén, mikor a Szeplőtelen Fogantatás titokzatosan tiszta holdfénye újra betöltötte az egyház egész liturgikus csillagboltozatát, avatták szentté Bernadette Soubirous-t.

A bartrèsi dombok pásztorleánya gyermek volt és szegény. Az alázat, az éhség, a semmiség és az elvesző kicsinység mezőin álmodja életének álmát: fűtetlen kunyhók, meztelen kis lábát felvérző tüskék, a bartési dombok közt átfütyülő szél, hallgatag bárány-nyájak és a Gave partjain viruló kis virágok között. Szüleit „lenézik”, apja leszegényedik és munkás lesz — a gyermek, akit mindaz, ami földi tekintély, földi boldogság és földi tudás, messzire elkerül, ez a gyermek az ártatlanság és a szegénység áldott ösvényén vándorol a Titok felé, mellyel találkozni fog. 1844-től 1858 február 11-ig por-szemnyi életének egyetlen fegyvere a rózsafűzér és a szeretet. Társai látják, amint időnként megsimogatja bárányait. „Nála a hit szeretetet jelentett” — írja Georges Delagneau. A második császárság Franciaországban, amikor éppúgy a pénz, az anyag, a gögös prefektusok és felfújt rendőrkomisszáriusok jelentik az örök földi valóságot, a realitást — Bernadette édes, megalázott, ártatlan kis szíve levonzza a másik, az égi valóságot földünkre: örök szegényéül a földi felfuvalkodottaknak s örök intésül az emberi és dőcögő törvényeinek. Az időtlen Tisztaság váratlanul betölti a massabielle-i bar-

langot, a pásztorgyermek e hazáját, ott, a Gave patak zúgó habjai fölött, egy rideg pyreneusi téli napon. Hogyan megy a gyermek e találkozás elébe? Nem mehetett a világ előkelőinek kényelmes útján — mely úton az égi „valóságokat” soha senki el nem érte. Bernadette két kis társával rőzsegallyat keres a téli időben. Otthon teljesen kifogyott már a tüzelő; neki a világ örök ellensége marad. A szegénység, az engedelmesség, az ártatlanság s a földi valóságoktól üldözöttek ösvényén kapaszkodik tovább a bartési gyermek ezen a napon is. Később még társai, Jeanne-Abadie és Marie-Toinette is elhagyják s a kiválasztott — örök törvény szerint — egyedül marad. A tiszta kis szív most szemtől-szemben áll a végtelenséggel. S megjelenik a Szűz s attól kezdve még tizen-nyolcszor. „En vagyok a Szeplőtelen Fogantatás . . .” Lourdes városához közel megtörtént a savanyú hitelenség, a csodákon vihogó gúny korszakának egyik legnagyobb csodája; az Immaculata Conceptio örök tisztaságának sugarai áttörték a tudomány századának falait. A „civilizációs-réteg” mint nyomorult vakolat mozogni kezd s azóta, hetvenöt éve, évenként hámlik, sodródik abban a természetfölötti áradásban, amit a lourdesi jelenségek, gyógyulások, megtérések jelentenek.

A bartési gyermek lényege a szeretet s az ártatlan, szimpla odaadás — két kis térdére ereszkedik a különös látomás előtt s szíve megtelik szeretettel. Mit adhat e gyermek, aki szeret? Egyetlen mozdulat — s felajánlja az ismeretlen, tündöklő Szűznek kis iskolai papirosát és a tolltartóját. Ez a mozdulat, ez a felajánlott kis papiros és egy szegény gyermek tolltartója: legyőzi az egész századot; hitvány cafranggá válik, porrá és komikumá. Gögjével, tudományával, bíborával, bankjaival, császáraival, nagyuraival, hadseregeivel, akadémikusaival. E gyermeki nagylelkűségnek kifejezhetetlen tisztaságát és mélységét egyedül az Immaculata Conceptio Szűze tudta megmérni titokzatos törvényeivel s kegyelmeinek végtelenbe vesző mérlegén. A végtelen fehérségű Szűz istenanyai visszontvonzódásával megbontja a gögösek hatalmát. Aki megtörte a fogantatásának misztériumával

az emberi nemzedékek átokszövedékeit, aki kihullott az eredendő bűn szakadatlan, szörnyű láncolatából — az, s nem a romlott értékítéletű világ, megérti Bernadettenek, a gyermeknek nagyságát. A Tisztaság Misztériuma, mely betöltötte a massabiellei barlangot is — azóta lourdesi barlang lett . . . — csak egy Bernadette-hoz hasonló Gyermeket választhatott eszközül. Vele, aki senki és semmi a mi szemünk előtt, üzen egy kornak, mely csupa kompromisszum, csupa „nagyság”, csupa „felnőtség”, csupa álkereszténység, csupa kietlen „józsanság” s melyet már belepett a szent gyermekség ellentéte: az öregségnek és cinizmusnak számtalan hullafoltja. „A szent Szűzet láttad?” — kérdezi a bartrési gyermektől Peyramale abbé, aki eleinte — egészen más okokból bár: kötelességből és nem hitetlenségből — éppúgy nem hisz a gyermeknek, mint a hitetlenek, a dr. Dozousok és a mosieur Dutourok, a világ örök prefektusai, doktorai, és tudósai, akik gúnnyal ajkukon vallatják és kínozzák az ártatlant. „Ki volt az, aki megjelent?” — kérdi a pap. „Nem ismerem — feleli Bernadette, aki patois nyelven beszél — csak azt mondta, hogy ő a — Szeplőtelen Fogantatás . . . ” És a kis Bernadette még nem tudta, hogy ez mit jelent . . . Que soy era Immaculada Concepcion“. Az egyház képviselője, Peyramale elsápadt; most már mindent tudott . . . Bernadette Soubirous, a világ senkijének ártatlansága tényleg levonzotta erre a mi hitetlen földünkre az Ártatlanság Anyját.

Bernadette most, halála után ötvennégy évvel beolvadt a kanonizált szentek fényes gyülekezetébe. A visio beatificában, melynek részese lett, bizonyára épp úgy megőrizte lelkének eredendő gyermeki vonásait, mint amilyen hajdan volt, még itt lent, a siralom völgyében, a bartrési dombok alkonyában, abban a semmiségben, és kicsinységben, amelyben vele együtt az ő szegény társai, a bárányok, a tüskés bokrok és a virágok is osztoztak. Neversben halt meg, a Szeretet Leányainak kolostorában, 1879-ben. Az apáca hősiek erényei megkoronázták és igazolták a Szeplőtelenül Fogantatottnak gyengéd

bizalmát. A jelenések sohasem tették elbizakodottá; senkinek és semminek tartotta magát élete végéig. „A megaláztatásért, a megvetésért, amelyben előljáróim vagy társnőim részesítenek, mint egy nagy kegyelemért azonnal hálát adni a mi Urunknak. Egy éles megjegyzést úgy szenvedni el, mint — megint egy újabb lépést Jézus Krisztus felé.” Bernadettenek ezeket a feljegyzéseit az ember úgy olvassa, mintha egy másik Gyermekeknek, a későbbi nagy kis szentnek: lisieuxi Teréznek csodálatos szavait hallaná. Bernadette ekkor már Marie-Bernard nővér — meghal 1879-ben s a szentnek friss sírhantjától alig lehet elszakítani egy kis fiút, aki a nevers-i egyházi énekkarral résztvett a szent apáca temetésén. Az ártatlan fiúcska valamit érez és beborítja húsvéti virággal a sírhantot . . . Nisi effeciamini sicut parvuli, non intrabitis in regnum coelorum. Bernadette meghal; de Isten útjai nem fogynak el. Halálának évében egy másik kis gyermek, egy lisieuxi kisleány már hatéves. Minden, minden összefügg a teremtésben; az évek múlnak, az élet tűnik — egy örök Szeretet azonban újból és újból elküldi az ő követeit.

ÉLET ÉS IRODALOM

SIGRID UNDSET KÖRÜL

KOZMIKUS ÖSZTÖN

A rupertsbergi apátnőnek, Szent Hildegardnak, „Sci Vias” című misztikus művében szó van valamilyen toronyról: egy furcsa, vékony s a végtelenségbe vesző toronyról. Elég homályos szimbólumokat vizionál iratában szent Hildegard; mellesleg előbb jutott kezembe, mint Undset nagy regénye, a „Kristin Lavransdatter.” Egy a tizenkettedik században élő s az akkori primitív természettudományi, földrajzi, pszichológiai ismeretek fogalmain nevelkedett apácának naiv okfejtéseivel, kissé zsúfolt összevisszaságban áradnak felénk a homályos képek és víziók a „Sci Vias”-ban; itt még a részleteket is nehéz megjegyezni. Mégis, amidőn egy évre rá, befejeztem Sigrid Undset regényének harmadik kötetét, akkor onnan, ahol a lélek mélyén, a tudat küszöbe alá szorulva, a lényeges dolgok képleteit, jelképeit őrizzuk: felszökött emlékezetembe Szent Hildegard torony-víziója. Van egy torony — azt hiszem, nagyjában így látta az elragadtatás inspirált állapotában Szent Hildegard, mindenesetre nekem ez a kép jutott eszembe — egy különös, vékony torony; mindenki érzi, hogy oda érdemes bemenni, sőt a bölcsek azt is érzik, hogy *csak*is oda érdemes bemenni. A torony a végtelenségbe vész; az emberi nemzedékek ott ólálkodnak körülötte. A toronyban van valami . . . találni benne valamit, amit a tornyon kívül hentergő, veszekedő és szájaszkodó emberlégiók soha sem találnak meg. És Szent Hildegard látja, hogy az embereknek csupán egy-két százaléka jut be oda, de ezek nem intéznek rohamo-

kat, nem döngetik stréberkedve a torony bejáróját, ezek szinte öntudatlanul s rejtve mennek oda be és szállnak azután fel a végtelenségbe, a kifejezhetetlenbe; valami viszi őket, mert a ruhájuk *fehér*. A többiek mindenre gondolnak, mindenről beszélnek és minden-
nel érvelnek, csak az nem jut eszükbe: hogy az ő ruhájuk *nem* fehér. Ha erre a képre gondolok, két részre osztom az embereket: az egyik részbe tartoznak azok, akiket fehérruhásoknak nevezünk, ezek azok, akik egyedül a lényeges dolgok után mennek, a másik tábor — a hiábavaló spekulánsok táborá.

A vízióknak inkább teologikus értelme van, de azon a síkon, a lényeges dolgok dimenziójának valamelyikén, ahol az emberi létnek általános érvényű igazságai szoktak találkozni — ott találkozik Sigrid Undset evvel a látomással, az ő jelentősége a „fehérruhások” jelentőségével. Sigrid Undset nőíró. Mégis, sokszor hat úgy, mintha nemeken felül való művész volna s az arkangyalok világából hozna őszinte követ-
séget erre a földre, mely tele van őszintétlenséggel és tévhitekkel. Ő nem spekuláns; egy kozmikus ösztön ragadja fel a magasba. Tehetséges, sőt egészen magasrendű szellemekről is lehet úgy vitatkozni, hogy az ember közben egy már szinte automatikusan működő rutin-mértékkel mér s a mű megítélésénél mintegy világnézeti felületek és intellektuális ízek döntök. Ha Romain Rollandra utalok, vagy Shaw-ra, az ilyenfaj-
tájúak közül, bizonyára megérti mindenki, mire gondolok. Ezeknél legalább is az az intellektualitás, mely alkotásaikból kigözőlög, függvénye szokott lenni a kor-szellemet kialakító intellektualitásnak, mely mindegyi-
künk közös vagyona, vagy csömöre. A Sigrid Undseteknél nem tűnik fel, nem elsősorban szembeszökő a kornak *intellektuális-irodalmi* színezete. (Katolicizmusa könnyen válhatik ugyan ütközőpontjául más világnézeteknek, de erről később; most efemer jelenségekről van szó.) Azt az irodalmi tájékozóképességet, kifinomodottságot és intellektuális rutint gondolom, a kor levegőjében kóválygó irodalmi tudásnak s a modern ízlés-

követelményeknek azt az ügyes és művészkedő arányba-hozását, amelyek nélkül a különben nagy tehetségű írók mozdulni sem tudnak vagy akarnak. (André Gide a franciák, Wassermann és Thomas Mann a németek, Galsworthy sőt Wells is az angolok közül.)

A végletekig kifejlett és idegekben kiegyensúlyozott „irodalmi tudás”, mely a fentieknél valahogyan épen azt a láthatatlan árnyalatot pótolja, amennyivel kevesebbek a „kozmosz” zseniknél, — ez a wassermanni (hogy a legjellemzőbbet említsem közülük) szintézise korunk írói tudatosságának s a kifejlődött irányok rutin-módszereinek — Sigrid Undsetnél lehet, hogy megvan, sőt bizonyos is, hiszen velünk egy korban él, de körülbelül úgy, ahogyan a napi atmoszférának a nedvessége rajta van az ösközetten is . . . A Sigrid Undsettel való foglalkozás azért okoz bizonyos normálisan felüli állapotot, mert normálisan felüli jelen-ség ő is; aki olvassa elámul és meghatódik, mert meg-érzi, hogy ösközetten jár, hogy művészetét ugyanaz a kozmosz, teljes és megrendítő erő alakította ki, amely időszakonként jelentkezik csupán, de amely valahogyan sohasem hagy cserben minket, amely a hosszú kihagyá-sok után is — miközben kisebb-nagyobb, de nem az elsődleges erők szülik és jelentik a művészetet — egyszerre csak újra itt van.

Az Undset féle szellemi hegycsúcsokról a világnak, az életnek, pszichológiának, művészetnek sokszor egészen más összefüggéseit lehet már átlátni, mint itt lent, a hullámozó irányok, az „intellektuális-meglátás,” a változó s tovatűnő „életszemléletek” s rutin-módszerek világában. Az oroszok óta, akik ennek az időszakonként jelentkező kozmosz erőnek oly magasrendű megnyilvánulásai voltak a prózaírásban, alig ismerünk írókat, akik azt tudta volna nyújtani és adni, mint amit most újra ad és nyújt Sigrid Undset. Nevét a szélesebb nagytömegek tulajdonképpen az 1929-es Nobel-díjjal kapcsolatban ismerték meg. E kitüntetést szinte mellékesnek tartja

az, aki a „Kristin Lavransdatter” vagy az „Olav Auduns-
sohn”-ból csak néhány fejezetet is olvasott. Olyankor
benne vagyunk, ott vagyunk, annak közelét érezzük,
aki nyugodt törvényszerűségek szerint méri és osztja
a melódiákat, a ritmust; teremt és átvált világképeket
és új jelentőségben érzékelteti az olvasóval az életet.
Kritikai formulák helyett bizonyára azért éreztem, ille-
tőleg láttam a lelkem mélyén azt a képet, ahogyan
Undset a „lényeges dolgok” jegyével és rendjében, a
fehérruhások közt száll fel Szent Hildegard misztikus
tornyában a végtelen felé . . .

A mi életünk s a végtelenségnek koordinált síkján
épül fel Sigrid Undset művészete is. Épügy, mint az
igazi nagy zseniké mind.

ÉLETÚT

A „KRISTIN” ELŐTTI KORSZAK

Az író nő atyja norvég, anyja dán; Sigrid 1882-ben
született. Édesapjától, aki régészeti múzeum igazga-
tója volt, a norvég sagá-k, a föld, a múlt és a törté-
nelem szeretetét, a gondolatok tiszta komolyságát és
mintegy klasszikus súlyosságát örökölte; édesanyjától
sokkal inkább a századvég nyugtalan és erősen kritikus
szellemét, amely később nagyvilági bolyongásaira ösztö-
kélte a fiatal írónőt és az embernek a világban s a
társadalomban való helyzetének tisztázására irányították
figyelmét. (Brandes kénsavas kriticismusának kora volt
ez és Ibsen dicsősége robbantgatta a polgári meg-
elégedettség falait.) Undset mint gépirókisasszony és
hivatalnoknő, egy „szabad élet” vágányain indult s mire
annak végére ért, — a csömör, a robotsorba gátolt
nőiességnek minden kielégületlensége, a köznapi ciniz-
mus és a létért való harc durvaságának gyűlölete marad-
tak a szabadság-mámornak alján. Első regényei: a
„Marte Oulie,” „Boldog kor,” „Tavaszi” (Vaaren),
„Jenny,” a „Fru Hjelde” az önálló nőnek problémáiról

szólnak, aki a patriarchalizmus börtönéből kiszabadulva szerelmi törekvéseinek többé-kevésbbé ura lett. De aki az utóbbiakkal most nem tud mit kezdeni. Az élet, a munka, egy a világ harcterén való törekeny magára-hagyatottság és női ösztöneinek tanácstalansága, zavara, gyökértelensége még sokkal inkább hátráltatják a belső egyensúly megtalálását. Az élet nagyobb láncokat rak szabadságára, mint a morális tradíciók. Sikere „Jenny” című pesszimista, szenvedély-regényével kezdődött (1914). Undset sokat írt és sokat utazott. S a végén rájött egy titokra: a legeredményesebb utakat *befelé* lehet megtenni.

Házassága ugyancsak szerencsétlen házassággá alakult — mintha Isten nem engedné megpihenni s egy láthatatlan cél felé kínozná és égetné. Undset kiábrándul úgy a „forradalmi-kritikus,” mint a „polgári-maradi” irány apostolaiból. A lelke visszaszáll megpihenni a multba; édesatyjának, a régésznek szelleme s a gyermek-kori környezet könnyűszerrel csalogathatták vissza a Sagák, a mult, a tradíciók és a nyers, de őszintébb emberek világába. Sigrid Undset lelkének másik alapvonása — ne feledjük el — a kíméletlen igazságkeresés, az előítéleteknek gyilkos semmibe nem vevése. Az igazság szemüvegén keresztül vizsgálta Norvégia társadalmának gyökereit, a multat és az igazság szerepét a multban. Megismerkedett Olav király korával (Vigaljet und Vigdis) és megismerkedett a kereszténységgel. Undset folytatja utazását befelé . . . Történelmi kutatásai s ez a befelé való elmélyülés térítették vissza a katolicizmushoz. 1925-ben konvertált. Mindkét élmény (a multba való elmerülés és a tiszta kereszténység nagy élményének lelkébe való áradása) együttvéve hozták létre, alkotósenijének csodálatos eszközeivel, a Kristin Lavransdatter-t. Az egész világ kritikája megérezte a mű megjelenése után, hogy fent a távoli északon a szellemnek egy tolsztoji arányú hegykolosszusa van emelkedőben. 1929-ben megkapja a Nobel-díjat. A pénzt elosztja a szegényeknek és a beteg gyermekeknek, a Nobel-díj koszorúját ráakasztja egy kis kápolna

Mária szobrára. Visszavonul a bjerkebaek-i hegyi lakba és tovább mélyül Istenben. Csodálatos tehetségének folytatása az Olav Audunssøn négy kötete. Azután egy modern miliőben játszódó konvertita történetet ír (éles állásfoglalás a katolicizmus mellett) a „Brennende Busch” és a „Gymnadenia” címekkel megjelent kétkötetes, de egybefüggő regényt. Kritikákban, essayk-ben, fordítások eszközlésével harcol hitéért, példásan vallásos, emberi és jótékony életet él. A francia Jacques Maritainhez hasonlóan Undset egymaga is fő-telepe, tartaléka, vigasza és szellemi központja marad a norvég katolicizmusnak. Élete beosztottan és állandó munkában, magányban és kivételes lelki emelkedettségben, nem sokban marad mögötte alkotótehetségének csodája mögött.

Már abban a korszakban is, amikor a „Vaaren (Tavaszi) megjelent, Undset rendelkezett egy-két olyan tulajdonsággal, hogy mindenki öbenne látta az irodalom nagy eljövendőjét. A „Marta Oulie”, „Boldog kor,” „Jenny,” „Simonsen” után ez a regénye következett, vele kezdődik a nagy előkészítő korszak, amelyben Undset a saját idejét, világát és kortársait vette szemügyre, amikor beléjük: a modern időkben megnyilvánuló örök emberibe hatolt, minden korok ugyanazon összefüggéseinek szövevényes hálóját bogozgatta s kérlelhetlen realitással kalapálta ki önmagában sorsok és lelkek soha nem változó modelljeit, hogy egykor azután felhasználhassa őket a nagy valóság-álmokban: történeti korokban játszódó epochális regényeiben. A „Tavaszban” élő, fejlődő, gyötrődő, összeroskadó, újra s újra feltápászkodó emberek igazak: hideg realitással íródtak, de sorsuk melegséget, nagy belátásokat fakaszt és a felülemelkedő szeretet szempontjaira nevel. Sigrid Undset a szerelemre éhes modern, magányos ember útjáról írt a „Tavaszban” is, de a tavasz nem akkor jön el, amikor azt banális íróink, az Undsetnél kevesebbek, örök verkli módjára elzengik, nem a nász boldogságát

jelenti. Csak a szenvedések, az emberi életre kirótt kötelező gyötrelmek és vívódások után jön. A leigázott, megbizhatatlan ösztönök s az önző boldogság-hajszolás után. Ez az igazi primavera. Sigrid Undset pedig kikerülhetetlenül fejlődik a katolicizmus igazságai felé.

Másik „előkészítő regényének” egyikében Uni Hjelde szegény albérlője személyében jelentkezik ez az új elv: a szenvedés, a hűség és türelem nagy előnye — nagyobb gyönyör benne élni és mélyebbet, hosszabbat lehet belőle inni, mint a világ összes ál-boraiból . . . Ez az albérlő, a nagybeteg Henriette kisasszony behívja Uni Hjeldét, aki már kalapban áll, hogy induljon a házasságtörés, a „gyönyör” felé. Behívja s — idegen albérlő létére — csendesén végrendelkezni kezd. Sorra hagyja kis, értéktelen holmijait Unira és férjére és gyermekeire, holnap súlyos operáció alá kerül s a gyönyör felé futó Uni beleütközik a szenvedés és halál gondolatába. Uni hallgatja és megérzi: micsoda rejtett szépség van egy szürke idegen, öregedő életben, a Henriette látszólag „nevetséges” életében is; milyen szenvedésbe került ez a belső nyugalom, amely most nyugodtan várja a halált. De ezt a szépséget nem lehet elcserélni és elfelejteni semmiért — ha egyszer megláttuk. Nem az anyai kötelelességérzet, a hűség tartotta vissza Unít a bűntől, hanem valami, ami mélyebb úgy a szerelemnél, mint a tradicionális polgári normáknál. Vakító villámfény ez, amely újabb rétegeket hasít és világít át: Uni mélyebb és emberibb lett, amikor odanéz az élet mélyébe; vágyait és kötelelességeit új szempontból értékeli át s ebből az új beállítottságból meg tudta érteni a kötelező szenvedést s azt, hogy áldozataiban nagyobb örömet találjon, mint azoknak elvetésében. A hold feljön a regény végén és Uni a fiának énekel. *Mélyebb* lett — s minden olyan érthető, olyan furcsán könnyű e pillanatban körülötte . . .

A „Viga-Ljot und Vigdis”-ben a szerelmi törvény a norvég Saga-k korában működik. A vikingek rohanó, sötét erejével, a ködtől és tengeri szélről korbácsolt, az állandó haláltól kísértetiesen fakó s vértől edzett

őshomályban ott álmodik az Eros, ugyanazon érintetlen hatalommal, bűvös hozzáférhetetlen merengéssel és lebírhatatlan törvényeivel. Ma töprengenek, filozofálnak, sikkasztanak és luminált isznak, ha a motor megvadul, ha a szerelmi ősmag pattanásig feszül, — akkor pedig a fjordok vérszínben égtek, mindenkit leölték, östölgyekhez hasonló nők, sáfrányszínű hajukkal a viharba sikoltottak és leölték azt, akit el nem értek. Ma egy kegyetlen, bágyadt mozdulat — akkor egy város, egy vár, vagy felégetett tanya. Vige-Ljot és Vigdis egymásután vágyódtak egy életen át, az egyik, a férfi azt szerette volna, hogy a nő az övé legyen, a másik: Vigdis, a nő, azt szerette volna, hogy a férfi meghaljon, elpusztuljon — hogy *végleg* az övé legyen a halálban, mert az életét már meggyalázta. *Enyém . . . enyém* legyen — zúgja a motor. Micsoda? — kérdezzük mi. Az, ami *még* nem az enyém. Ez az ősképlet. S élhetnek emberek évekig egymással boldogan — a szerelmi feszültség még mindig keresi azt, ami nem az övé. Indulatok, szavak, csókok, vélemények, attitűdök rétegei alatt, lent, mélyen lent. Ha minden ki van bányászva, a csákányütések megszűnnek. A szerelem elszállt. Sigrid Undset már tudja — ő nem a szerelem dicsőítésére jött. Az író nő elindul megkeresni azt az elvet, amely az ősi bestialitást megszelídíti és megoldja. A bestiát lélek-tejjel szelídíteni, az élet villogó zuhatagaiból a nyílt, végtelen tengerekre eljutni, az önzés motorját, az ösztönök vadságát belátással s *a dolgokon való felülemelkedéssel szabályozni . . .*

KATOLICIZMUS

KRISTIN LAYRANSDATTER

A falon túl, ahol minden dolognak értelme, mód-szere és magyarázata kezdődik Krisztusban, a falon túl Undset még nem jutott. De fejlődésének vonala azok közé sorolja már, akik az egyház szavai szerint:

„pertinet ad animam ecclesiae“, lelkileg az egyházhoz tartoznak. — Sokat gyötrődött, keresett, marcangolta magát ideális célokért, azaz Isten és a pozitív túlvilági hit nélkül is közelebb volt már talán ebben az időben is a dolgok lényegéhez, mint azok, akik világi előnyökért, díszért, összeköttetésekért stb. stb. osztentatív fejbólintásokkal hangoztatják az egyházba tartozásukat, de talán soha egy pillanatig nem gyötrődnek Krisztusért, nem fizetnek a lélek sötét éjszakáival azért a nagy kiváltságért, amiben részük van, soha egy pillanatra nem gondolnak odaátra és a haláltól félnek, mert valójában csak ügyesen elhelyezkedett nyárspolgárok. A „pertinet ad animam ecclesiae“-ből a „pertinet ad corpus ecclesiae“-be vezetni őt — már Isten dolga volt és a kegyelemé. Első, kisebb műveivel egy időbe esik Undsetnek, az embernek viaskodása, keresése. A *zseni*: teljes félelmetes, szinte sötét pompájában, sokkal később, 1920-ban jelentkezik, amikor a Kristin Lavransdatter írásába kezd. S ugyanekkor — a huszas évek elején — tér meg Undset katolikussá és Jézus hűségese leányává.

A „Kristin Lavransdatter“ a nagy dimenziók útján hömpölyög. A regényben a közönséges emberek közönségesek maradnak s maga a regény nem tudna soha egy pillanatra közönségessé válni azért — ezzel a kis részletjellemzéssel lehetne helyesen rámutatni a zsenik realizmusára, mely realizmus Undsetnél a legmagasabb metafizikával s tüneményes álomművészetrel együtt alkotja meg azt a hidat, az emberi életnek azt az útját, melyen keresztül Kristin Lavransdatter Isten felé közeledik mindjobban és jobban . . . Isten törvényei hajtják a kis felhőt tovább a végtelenség útján s azok, akik belemerültek Undset művészetébe: sokszor borzongva érzik az összefüggéseket és „ama“ erőknél kérelhetetlen és kihagyás nélküli működését és jelenlétét.

A „Kristin Lavransdatter“ az emberi élet törvényszerűségeinek regénye. Csak az öntudatlan zseni tudta megszűlni, aki kozmikus tehetségeinél fogva közelebb

áll ahhoz a forráshoz, ahonnan az okoknak és okozatoknak összefüggései, életrezgései elindulnak. A három kötetes, epochális munka a norvég középkor idejére vetíti egy nőnek, Kristinnek életét. Gyermekkorától kezdve haláláig. A regény olyan nyugodt, mint a tenger; csak éppen, hogy benne tükröződik a születésnek, elmúlásnak különös törvényektől mozgatott útja, úgy mint ahogy elsuhanni látunk a tenger fölött egy felhőt — a Kristin életét . . . Utána pedig ismét a végtelenség csendjével maradunk vissza lelkünkben. Mintha azonban az örök törvényeknek, a tenger messzi-messzi hullámainak csapkodását, most már jobban hallanánk . . .

Kristin élete, szenvedése és halála amikor is Istenhez tér vissza, ahhoz, aki kezdetben a világ küzdőterére dobta őt; Kristin egyéniségének, gögjének, „életvágyának” nehéz és verejtékkal teli hozzátörése, hozzáolvadása és simulása a világ örök törvényeihez, Isten akaratahoz, — nagyjában ez a mű gerince. A rettenetes életkáoszból a végleges nyugalomba, csendbe s a „katolikus halálba” térésének előzményei alkotják a széles életfolyamot. Egy életnek, az ő életének, az emberi életnek története: tehát annyi próbálkozásnak, hiábavaló vágyaknak, annyi könnynek és fájdalomnak, annyi fontosnak hitt suhanó pillanatnak, szerelemnek, szenvedélynek és az „üres semmi”, a kétségbeesett „vis-à-vis du rien” pillanatainak története. E regényben Kristin lelke a központja annak a világnak s árnyékéletnek, amely a mi korunkban is és minden korban az emberek felé küldi sugarait, fényeit és árnyait. Rövid és kétes értékű fénycsikok s végtelenül hosszú és kínos árnyékvölgyek . . . Suhanó élvezetek hullámain . . . és a kinnak, a csalódásnak, az önmagunk és embertársaink életétől való irtózatnak, hosszú, fekete tárnáin keresztül vezeti át a lelket az a törvényszerűség, amelynek nyugodt, végzetes és láthatatlan, de mindenütt jelenvaló erejét állandóan érzékelteti a norvég író.

1306 körül ismerkedünk meg Kristinnel: hat esztendő, a világ most nyílik meg előtte: a norvég hegyek, sziklák és erdők világának s a gótikus kereszténységnek akkori vetülete ez, de a vetület lényege minden koroknak egy és ugyanazon törvényeivel jelentkezik. Kristin régi családból származik, apja Lavrans Björgulfssohn: nagyon jó és férfias, keresztény; erős karakter s a környék szabad kisparasztjai tisztelik és szeretik a jórundhofi birtokost. Kristin anyja, Ragnfrid, hideg, dolgoz és vallásos lény. Férjével való viszonya rendezetlen és tragikus. — Mikor Kristin életének kezdetét lapozzuk, a regényben érezzük, hogy „sok minden” történt a lány születése előtt — s hogy a szülők el nem mondott életregénye épp most fejeződik be; a nemzedékek története, sorsa, szenvedései egymásba fonódnak, ezé befejeződik s azé kezdődik . . . minden megy örök útján tovább. Kristin növekedik, megismerkedünk a rokonokkal, emberekkel, a középkor alakjaival és uraival; a mély vallásosság szellemével, mely az életnek minden hétköznapi mozzanatát az örök élettel hozza kapcsolatba, de megismerkedünk a regény folyamán a másik polussal is, a vér erejével; a szenvedélyek ott örvénylenek a kereszténység bánatos lelke alatt s a középkor institúciói, a társadalom s egyház fegyelme olyan feszültséget, ellentétet okoz az „anima” s az „animális ember” között, amely feszültségben Undset az örök kettős embert, a zseni röntgenfelvételeivel leplezi le . . . Kristin a középkor nehéz erőiben apjához símul; apja mindene, akire építeni lehet. Közben álmokat lát, tündéreket, manókat a gyermek szemével; még örül az életnek s ifjúsága nagy benyomásainak. Apja kíséretében meglátogatják Hamar városát, a kislány a hamar-i dómban hosszan elbeszélget s ámuló gyereklelékekkel hallgatja Edvin atyát, egy bölcs, mély s derült lelkű szerzetest, aki már egészen lemondott magáról s akit a nép szentként tisztel. A szerzetes ekkor mintha a jövődbe látna: az élet kettősségéről, az örök dolgok hűs nyugalmaról s a földi vágyak kiélegíthetetlenségéről beszél a gyermeknek, aki hallgatja

s aki előtt ott ködlik bizonytalanságával, kifürkészhetetlen útjaival és szakadékaival az egész jövőendő: a Kristin Lavransdatter élete . . .

Kristin Lavransdatter és Erlend Nikolaussohn egymás iránti végzetes szerelme és egymással való örök viadala a kettőjüknek harca az élettel — ez a regény további s egyszersmint főrésze. Titokban, az osloi csillagos, tiszta éjszaka végtelensége alatt Erlend karjaiba veti magát Kristin Lavransdatter, hogy annak végzetes öleléséből soha többé ki ne szabaduljon. Két mulandó porszem — belevész a szenvedély örvényeibe és ezzel átadja magát a megtorló erőknél, amelyek felőrlik őket. Felőrli őket a belső kín s a külső világnak, a környezetnek, a lelkeket a szenvedések által megtisztító fizikai valóságnak ereje.

Erlend Nikolaussohn a világirodalom egyik leggrandiózusabb alakítása marad. Undset pszichológiai észtöne megérezte, hogy ez az a típus, amely el tudta veszíteni Krisztin erős egyéniségét, a kolostorban tartózkodó menyasszonyt, a szüzet, aki miatt a lány megtagadja apját, önmagát s aki miatt át kell mennie a földi tisztítótűzön. Erlend Nikolaussohn rokona ama varázsló Aashildnak s milyen *értelme* van ennek a rokonságnak . . . A fiatal Erlendben királyok vére is folyik, családja a legjobb családok egyike Norvégiában s csaknem fél életét számüzetésben s nagy-nagy nyugtalanságban töltötte mégis . . . *Nem őrzi az életét:* mintha mindig maga ellen cselekedne . . . Aki ezt a típust meg tudja szeretni egyszer, az soha nem tud elszakadni tőle s mártirja lesz a szeretetének. Kristin megszereti . . . Minden „polgárinak”, mindennek, amit „közvéleménynek”, amit a „de vajjon mit szól hozzá a világ?” hatalmának neveznek, mindezen dolgoknak megvetése, a sustorgó, ítéletet mondó társadalomnak semmibe vevése jelzik a nagyúri vért Erlend Nikolaussohnak, Husaby urában, nem pedig az, hogy hatalmas-kodva bánná a szegényekkel, hogy stéberkedik, intri-

kál és vagyont gyűjt, mint a többiek. Ez utóbiakra ez az ember nem született . . . Hanyagul öltözködik, azért mégis királyi és megvesztegetően egyéni jelenség marad; játszott a női életekkel, könnyelműsége nagy vétkekbe taszította, de Kristin észreveszi, hogy néha úgy el tud pirulni, mint egy gyermek, Kristin, apjának összetört szíven, elhagyott vőlegényének, Simonnak boldogságán, családja jóhírnevén keresztül, az elvesztett becsület és annak következményeinek kínos, kijózanító hatásain át, mégis felesége lesz Erlendnek. Amikor elhagyja szülői otthonát Husabyra vonul, látja a nagy vagyont érő birtokot, de látja azt is, hogy az éléskamrában, a magtárakban félig megpenészedett minden. Ilyen Erlend is: sok van benne és nem tartja *érdemesnek*, hogy felhasználja . . . Kristin és Erlend halálosan szeretik egymást, vezekelnek bűneikért, az igazi vezeklést azonban az élet diktálja . . .

Kristin Erlendnek félig gyermekes, félig királyi göggyével küzd; ő maga is vérig kínozza férjét haragtartásával, ő is kínozza göggyével Erlendet; a vétkeken kigyúlt szenvedély a vétkezőket emészt fel . . . Szerelmük a gyűlölet feszültségébe transzformálódik ilyenkor. S az élet kereke forog tovább . . . Kristin hét gyermeket kap; mérhetetlenek az anya szenvedései. Erlend személyét azután utoléri a semmibevert „külvilág” bosszúja . . . elfogták, kínpadra vonják, halálra ítélik, — Kristin járja a golgotát . . . Erlend, a gyermekes, könnyelmű Erlend, a nagy megpróbáltatásokban megmutatja, hogy igazi férfi, úr és hős: Kristin halálosan szereti őt, mindent feláldoz érte . . . Rettenetes helyzetükből ismét Simon menti meg őket, aki hűségesen, szomorúan vigyáz rájuk és szereti és szeretni fogja Kristint, amíg csak meg nem hal, (Simon halálának fejezete felejtethetetlen élmény). Erlend birtokainak elkobzása után Jörundhófra menekülnek s a hétgyermekes, nagy család számára ez a változás szegénységet jelent. A környék lakossága, az egész világ gyűlöli már őket. Bojkott alá veszik Erlendet s aztán Kristint is; a szenvedések áradata kérlelhetetlenül mossák Kris-

tint a bűnhődés, a vezeklés útján el, a szenvedélyek világából ama világ felé, melyről valaha, régen-régen Edvin atya beszélt a gyermeknek, aki akkor még hitt a mulandó dolgok fény- és árnyjátékaiban. Miután Erlend Nikolausshnt a feldühödött parasztok (a közvélemény . . .) agyonverik s hogy Kristin gyermekei is megnőnek s ő öregasszony már s valahogyan úgy érzi, hogy útjában van azoknak, akiket kinnal szült és keresztek súlya alatt nevelt: miután Erlend tragédiájával együtt minden szenvedély kiégett belőle s a keresztek sorozata megtanította az *élet igazi arculatának* felismerésére — Kristin egy napon elindul, vándorbotot vesz kezébe és Jézus Krisztus útjára lép . . . *Nidaros* szent városába zarándokol; útközben kigúnyolják a szegény, furcsa öregasszonyt, a hajdan oly tündöklő Kristin Lavransdattert. De Kristin már csak bölcsen mosolyog s maga elé néz csendesen. Túl van már mindenén . . .

Kolostorban, pestisbetegek ápolása közben, Krisztus irgalmas szívével egyesülve hal meg Kristin, hatvan és egynéhány éves korában. Volt egy kis fia valamikor, Munannak nevezték. Ez kicsi korában halt meg; nem nőtt nagyra, nem bántotta meg anyját soha: mint kisleány ment el s halála előtt sokat sírt, jajveszékelt szegény anyja sorsán. S hogy Kristin Lavransdatter egymaga, elhagyatva haldoklik cellájában, hirtelen azt látja, hogy az ajtó lassan kinyílik és a rég elhalt kis Munan kandikál be rajta . . . Kristin ekkor megértette, hogy meg kell halnia . . .

TEREMTŐ ERŐ

OLAV AUDUNSSOHN

Heine egyetlen szellemes legyintéssel juttatta kifejezésre a férfiak titkos dühét az okoskodó nők felett, akik a szellemességüket egyenértékűnek tartják a szexussal: „Es gibt keine geniale Frauen — mondja.

— Geniale Frauen sind keine Frauen." Bizonyos, hogy kevesek azok, akik ilyenformán a saját nemük fölé nőttek. A többséget nehéz akceptálni. A nőknek az a nagy serege, akik a középszerűségnek, a banális dolgoknak hallatlan erejével rajtaütnek és belezümmögnek a szellem exkluzív világába, úgy hatnak félelmetes szaporaságukkal, mint egy szapora új bogárfajta, amely addig röpköd ügyesen ide-oda, amíg nagyot sóhajtva belenyugszunk, hogy ők is vannak. Az irodalom területén, nálunk s külföldön, egynéhányuk már kiválót is alkotott; de főleg ott és akkor, ha tehetségükkel a női pszichének, a saját életüknek tükörképét rámaázták be. Saját nemüknek különös, narcisztikus rajza, másrészt pedig a romantikus életfelfogás irányának felrészítése azáltal, hogy kiárasztják a maguk szubjektív vitalitásukat a világ közérzetébe — a legjobb női feladat s ha van rá tehetség: szükséges feladat. De az egészen kiválók, akiket minden férfiszellem is nagy tisztelettel akceptál, a Lagerlöf Zelmák, ma még egészen ritkák. Végül magát a zsenit, a logos spermatikos-nak, a teremtmény erőnek olyan emberré lett és szuverén erejű képviselőjét, mint amilyen pozitív berendezettségénél fogva Goethében vagy Tolsztojban a férfi sexus, ha évszázados ritkasággal is, de egészen természetszerűleg produkált női művészeknél még egyáltalán nem ismertük eddig. Míg mostanában Sigrid Undset meg nem írta a „Kristin Lavransdatter”-t, amely epochális alkotás testvére lett a „Háború és békének” nivóban, őserőben és mélységben. Az ilyen tehetségeknél a harmad- vagy negyedrendű kérdések közé tartozik, hogy nő-e az illető vagy nem; a lánghő a saját szervi berendezettségét a kozmosz erőivel egészíti ki, ha szüksége van rá. Úgy Tolsztoj, mint Sigrid Undset túlnőtt a saját nemén.

Sporadizált életű, hisztérikus és átmeneti korunk, ahol az egész dolgokat belepi a törmelék, ugyanazokat az embereket látja viszont, mint amelyek az idők régebbi során éltek. Akik tehát ugyanazon nehézségekkel viseltettek a saját koruk hétköznapijainak folytonosan ösztökélő, szurkáló, nyughatatlan követeléseivel

szemben és ugyanazon rejtélyes összefüggésben álltak a végtelenség dolgaival; a létük titkának nehéz csendje és súlya alatt. A teremtő erő, mint Undset, az egész dolgok után vágyakozva a lényeket keresi. Miután a lényeket éppúgy kifejezheti a norvég középkor emberében, Undset simább, egységesebb korterületre viszi művészi álma közben nem úgy mondom, hogy a mai lelket (ilyen csak felületeiben van) hanem az emberi lelket, amely sohasem változik. Azaz életünknek és lelkünknek lényeges dolgait. Egy egységes színezetű levegőben domborítja ki az örök, azaz mindig modern problémákat; nem kell bibelődni lényegtelen ál-divatokkal, talmi civilizációval, azokkal a kultúra-törmelékekkel, egy zavaros és félig összeomlott világ eszmecserepeivel, amelyek ma átmenetileg annyira gáncsolják s felvérzik a súlyos, komor s egész struktúrájú szellemeket, inkább kedvezve a zürzavarban szellemeskedő napról-napra és könnyű fajsúllyal aklimatizálódó zsurnaliszta író-típusnak. A „Kristin Lavransdatter” egy emberi életnek, egy nőnek története s 1308 körül kezdődik. Az „Olav Audunssohn”, egy férfié, egy-két évtizeddel előbb. Undset mindkét történelmi korban játszódó regénye egészen más, mint az úgynevezett történelmi regények. Időn kívül s felül állnak. De realiztikus korábrázolásuk éppoly igaz és természetes azért, mintha a mai Oslo írná autóival és bankházaival. Ez azonban csak a keret, egy gyönyörű, álomszerű művészi plusz — a regények hangsúlya az emberi lélek titkainak ábrázolása; a végtelenhez s Istenhez való kapcsolódásának fejtegetése. De úgy kitudemelni minket a pillanatnyi jelenből, a gótikus kor levegője annyira hat a könyv hasábjairól, oly valóságyszerűen, hogy az olvasó felpillantva és elmélkedve, csak álomnak nézi mai életét: repülőgépeivel, sajtójával, új jelszavaival és másfajta szabású ruháival . . . Regénynek nézi a huszadik századot és valóságnak azt, amibe Undset álma vitte: a regényt. A tehetség egy más formában teremti újjá a tapasztalt valót; a vágyak, szomorúságok, rettegések, a büntető hétköznapi s az

összefüggések oly precizek és élők, hogy az olvasó, elolvadva, egészen beléjük hull. Hatalmas szuggesztió alá kerül. Undset legmélyebb pszichológiai hatása abban áll, hogy ebben a félálomban, féléberségben elmosódik a mulandónak, minden fizikainak a fontossága. Ott érezzük a környezeti dolgok, korszakok, intézmények rohanó ködfolyama fölött lebegni, irtózatossá küzdelmében és változatlan magányában reszketve, az emberi lelket; fölötte a fényt, mely Istentől és lényeges dolgoktól jön s alatta a mulandóságok kavargó homályát.

Sigrid Undset már katolikus hitre tért. A *zseni átkarolta a lelket és a lélek erre magával menti a zsenit*. Az egész világ hallgatja a kettőnek — egyneven: Sigrid Undsetnek sebes zúgását, amint Isten felé szárnyal szelleme és közben már új, *hallatlan* melódiába kezd. Megírja az Olav Audunssohnt. Lehet, tán még mélyebb a Kristin Lavransdatternél. Nehéz eldönteni. Itt is középkor a keret. Itt még komorabb, súlyosabb a levegő. Mint a lidérc, úgy telepszik rá szívünkre ez az élet, mely itt felgöngyölődik előttünk: az Olav élete.

A múlt hónapban egy este bemutattak valakinek. Az emberek teáztak, táncoltak, szellemeskedtek körülötte, ő világos, éles és kínzóan nyugodt szemével nézett, csak nézett, el az emberek fölött; alig szólt s minden mozdulata nehéz keménység, férfias gögben merevített szemérem volt. Hirtelen úgy emlékeztem, hogy sokat voltam együtt valahol, valamikor vele. A neve azonban egészen idegen volt előttem. De később, egy lassú válaszára felvillant előttem, ez az illető: Olav Audunssohn. Milyen élő, milyen titokzatosan valóságra találó Undset emberábrázolása. Hétszáz évre rá az olvasott középkori Olavot itt Pesten szmokingban találjuk viszont.

S néztem erős alakját, egyedülvalóságát, a buta vicceken nevető többiek között, akik nem cipelnek belső súlyokat, mint ő. Vajjon — gondoltam — milyen lesz az élete ennek a késői hasonmásnak. Egész este Undsetre gondoltam, ama régi Olavra, aki a regény

szerint régen ott porladozik már a hestvijkeni fjord partján, a messzi vizek örök zúgása mellett, egy nehéz élet után, mely egy férfias, konokul büszke természet falait addig ostomolta, míg a vezeklés, a szenvedés szét nem morzsolta a falakat és Isten magához nem engedte az eltakart, nyomorult, emberi szívet.

Irgalmatlanul hosszú ez az út, az ifjú Olav erős, büszke és tiszta tavaszától a télig, amelyben a főszereplő már egy elnémult roncs; béna tagokkal, elégtelenedett, szétmarcangolt arccal. De logikus, hogy ez lett Olav Audunssohnból, aki meghal mint aggastyán, fájdalomban, elhagyatottságban, megalázva s csak az szereti őt családjában, csupán az menti az ő hibáit, akit annyiszor lenézett: feleségének törvénytelen fia, Eirik. Ez az Eirik örök ellentéte Olavnak. Munkában és realitásokban megbízhatatlan; meggondolatlan, melegszívű és fantáziájában mindent nagyító: ez a gyermek és az ifjú Eirik arcképe. Nem a reális életre szánt, nem kitartó lélek, de nagy lélek. Mert nagysága nem az ő érdeme, hanem Istené, aki beléje oltotta a sok hiba mellett a szeretet erejét . . . S végeredményben erősebb, mint az erős Olav az ő férfias erejével, az ő tartózkodó, szűkszavú hajlíthatatlan egyéniségével. Férfias és acélos jellem Olav, — kedves, meleg és szerető szív Eirik. A világban az Olavok imponálnak, a nyárspolgárok suttogva mondják róla, hogy „keveset beszél, megbízható, nagy munkaereje van stb.” S lenézték Eiriket, a másik típust, ifjúkorában még a szolgák is. Nem tart mértéket — mondták — nevetségesen képzelődik, ma ezt kívánja, holnap azt, nem néz a tekintélyre, nem marad meg egy dolognál, ide-oda ugrál . . . És Eirik szívét később a szenvedés és főleg a belátás állhatatossá tudta kovácsolni, mert az anyag bár puha, de Krisztusnak kedves volt, míg az Olav féle kemény szűkszavú, konokul büszke szíveket az élet csak megtörni tudja, de formálni alig. *Olav közelebb áll a tekintélyhez, Eirik a szeretethez.* S végül a szeretet győz. Olav jobban bírja az élet realitásait és Eirik, akit lemosolyognak az emberek, jobban megérti az égi

világ gyöngéd szavait. A végső konzekvenciákban pedig Isten győz és nem a világ törvényei; nem az aki jobban tud dolgozni, aki jobban tud vigyázni a „férfias tekintélyre“, hanem az akinek szívében tágabb a kapu, akiben több a belátás. Ez a belátás Olav kiválóságát is megértette, a szerető Eirik mindig lelkesedett apjának nemes és férfias kvalitásaiért. Míg Olav az ő kemény, egyoldalú egyéniségével cserébe nem tudta felfogni Eirik kvalitásait. S ezért számított Eirik Isten előtt többnek; hiszen többet érzett és adott, mint az emberi értékelések szerint kiválóbb és súlyosabb egyéniségű Olav. Az Eirik típusát a munkás, kemény nyárspolgárok sohasem fogják megérteni. De Eirik még a nyárspolgárokat is megérti . . .

Eirik élete csak a második kötetben kezd szerepelni; addig, de az összes kötetekben továbbra is a lényeges rész, monumentális meséjével, az emberi, rokoni, társadalmi összefüggések szövevényévé ágyazva Olav bűnét és bűnhődését tárgyalja. Olav ifjukorában megölte az izlandi irnokot, aki Ingunnt, Olav szerelmét elcsábította. (Ennek az izlandi irnoknak a fia Eirik.) S ezt a gyilkosságot sohasem merte bevallani Olav. Hol önmagát féltette, hol családját; minden felborul akkor — gondolta s közben ahogy az évek mulnak a bűn mind mélyebbre ásta magát a lelkében és a négy kötetben át ennek az egyetlen bűnnek a nyomában, mint több és több szenny szikkadt Olav életébe. Sohasem meri lerázni magáról ezt a szörnyű terhet, az egész elfojtott dudvás, gyötrelmes vegetációt, mely a titkolt gyilkosság körül mind jobban elszaporodik lelkében. Embergyűlölő, magányos, kemény és szomorú valaki lesz, de mindig nemes és nyersen jószágos a cselekedeteiben; csak néha vadul meg és hördül fel belső kínjaitól gyötrötten. Minden rosszul sikerül körülötte; a titkolt belső szenny mintegy vonzza magához a szerencsétlenséget: szerelem, család, háború, — mindebből még rokkantabbul és szerencsétle-

nebbül kerül ki Olav Audunssohn; csalódik életében, gyermekeiben, csalódik ön maga megbecsülésében. A középkor sötét árnyékában, a vezeklés, a harcok, a kísértetek clair-obscur-jében így vándorol előttünk Olav Audunssohn a muló esztendők kálvária állomásai között, mint sötét, hatalmas és komor vad, akit űznek: mint az árnyék, akit az élet viharai taszítanak s aki fél a naptól s fél odaállni Isten elé — bár az embe-
rektől és semmi mástól nem tud félni ezen a világon, ahol annyi a harc, a borzalom és a szenvedés. Amikor élete végén végre meg akarja gyónni bűnét és nyilvános vezeklésnek indul, — hiszen minden átkozott lett, amihez elgenyessedett életével csak hozzáért — akkor, Isten leereszti a sorompót és megnémítja. Nem tud többé szólni. Ez a pszichológia teszi oly monumetálissá a bűn és a vezeklés viszonyát s az ok és okozati összefüggéseket. Olav igazi vezeklése tudniillik abban áll, hogy most már nem vezekelhet. Akkor jön erre rá, amikor belátja, hogy milyen hitvány valami a világ ítélete és az emberek jó vagy rossz véleménye rólunk, de amikor — oly hosszú idő után — *ezt* belátta, már nem állhat oda, hogy az egyetlen és igazi férfiasságról tanuságot tegyen (ő, aki mindig oly büszke volt a férfiasságára . . .), hogy tudniillik: megalázza magát a világ előtt Isten kedvéért. Ebben a tudatban, mint néma, letiport emberi roncs sinylődik még évekig Olav Audunssohn: a lelke ég a tűzben; fájdalomban ég. Ég . . . De a tűzben, fájdalomban lassan, lassan felismeri Isten angyalainak munkáját, akik őt az előítéletek börtönéből ki akarták szabadítani s felismeri haldoklásában, egy korai hajnalon, a hestvjikeni fjord zugása közben, a régi-régi emlékek rajzásainál, egy átszenvedett élet emlékfényénél azt az Istent is, aki őt a vezeklés útjára vezette, hiszen ki tudta érdemelni, hogy szenvedjen, hiszen tisztának indult gyermekkorában és Isten sohasem hagyta el őt ezért. Csupán láthatatlanul vezette, mint mindannyiunknak életét, akik a föld árnyékhomályában erről még nem tudunk.

Egy fanyar, sivár, küzdelmes ifjúság, egy szerencsétlen és rosszul sikerült házasság és nyomoréku született kisfia tragédiájának keresztjével a hátán, ez az író nő lassan odafejlődik, ahova magasabb világokból ideszakadt zsenije régóta húzta, vont a taszította már: égi eredetet sejtve minden ember vágyában az itt a földön hiába keresett boldogság után s ezért visszavágyva az eredeti végtelen hazába. Vannak tehetségek, akik egyszer átlátva a föld, az emberek, az élet dolgain, örök keserőséggel bolyonganak a realizmus, az adott tények világán belül és bizarrságokat termelnek, ostort, harcot és szatirát, mindent leleplező monoton naturalizmust, — míg meg nem halnak és el nem tűnnek. Vannak, akik áldeálokat találnak ki, annak hiányában, amit a tökéletlen létberendezés nyújtani tud, akik romantikus bódulatba fúrnak magukat, vagy erőltetett, könnyed felületességbe, az álgyönyörök, a műmámorok adagolásába, izmusokba s virtuózus öröletekbe. Mindhiába. A világ lényege egészen más, ősi és megváltozhatatlan cél felé megy s aki a látszatok útján keres, az ezzel a megváltozhatatlan renddel ellentétbe kerül és bizonyos határokon túl nem jut. Vannak ilyen írók és vannak amolyanok. De vannak írók, kiknek zsenije átvilágítva a dolgokon, megtudták azt, mi mennyit ér ezen a földön. Aztán megtudták, hogy csak részlegesen és keveset tudtak meg — s ezt nevezzük reménynek. Azaz nem kell kétségbeesni, hiszen a lényeg, a vigasz és a megoldás még odaát van s ha nagy és irgalmatlan az a fal, amely valamennyiünket elzár a végső okoktól és értelemről, annál nagyobb a feladat, túlnézni ezen a falon . . .

Undset nagyon sokat látott meg az életből. S ez az oka talán annak, hogy amikor a svéd király Stokholmban 1929-ben egy egész világ zajos ünneplése közben megkoszorúzta őt, a legnagyobbal, amit a művész elnyerhet, a Nobel-díj koszorújával — akkor ő

ezt a koszorút hazavitte, elment vele egy kis kápolnába s szép csendesen letette a Fájdalmas Szűz szobra alá. Akkor fogta magát és elosztotta a pénzét, az egész Nobel-díjat. Lehet, hogy a fájdalmas Szűz szelleme különös dolgokat beszélt ott neki. Olyanokat mondhatott, amiről mi, kik nagy ambícióval, sok kicsinyességgel, rengeteg életvággyal furakszunk előre az élet útjain — még nem tudunk. Azóta Sigrid Undset visszavonult Bjerkebaekbe, a Dovre havasok aljára, egy mohos, öreg kunyhóba, ahol napokig sűrű, fehéresszürke köd gomolyog, a völgyektől a hegyekig mindent betakar s csak az állatok kolompja szól olyankor az átláthatatlan ködben. És a gudbrandali szelek zúgnak el arrafelé, lerohannak a hegyekről, átjárják az ember lelkét és megdermesztenek már benne minden kicsinyességet. Mi azonban tudjuk, hogy abban a távoli, végtelen ködben egy kiváló nő, egy elragadott szív álmodik arról, hogy egyszer valamennyiünk feje felett el fog mulni a nagy köd, helyet adva a változhatatlan, mozdulatlan és örökké jelenvaló fénynek. Mi tudjuk, Sigrid Undset ott Istenről álmodik.

A HITETLENSÉG ALKONYA . . .

FRANZ WERFEL MEGTÉRÉSÉHEZ

Amit egy idő óta sokan éreztek előre: bekövetkezett. Franz Werfel megtért Istenhez és szembefordult az atheizmussal.

A jelenkori német irodalom káosza fölött világ-hírű hármas csillag úszik. A háromból kettő: Hauptmann és Thomas Mann már nagyjában megálltak, kitisztultak és elkülönültek a szellemi, érzésszerű, világnézeti és stílusbeli evolúciótól. Az új kor terheinek állapota, egymásba gabalyodott s egymást tisztító processzusok, a jövő csiráit szenvedve és nehezen magukban görgető modern életetek nem járják át olyan fokban már (legalább organikusan nem) alkotó erejüket, hogy akár Gerhardt Hauptmann, de valószínűleg Thomas Mann is, legszebb s legújabb irodalmi alkotásaik ellenére se állnának már ma is közelebb egy irodalomtörténeti Pantheon dicsőséges árnyékaihoz. Különösen áll ez az agg Hauptmannra.

Franz Werfel, a harmadik, a „legnagyobb német hármasnak”-nak tündöklő Benjáminja: paradox zseni volt. Valamennyi közt a lesgázguldóbb, legifjabb s legmaibb tünemény. Szinte démoni teremtpotenciától telített, feszített s mindig hajszolt lélek, mely romantikus, gögös és magános tovarohanásában mégis olykor ujságírómohósággal tapad korának szellemi, félszellemi, politikai és intellektuális ingéniumaira és azokat mara-déktalanul magábaszívja és olvasztja. Egyik fele zseni-ális és neuraszténiásan „mai” ujságíró; állandóan korunk atmoszférikus nyomása alatt áll: Einstein és

Freud, Adler, Gandhi és Tagore ott kígyóztak ujjai-
ban, amelyek tollát irányítják. De a kézfej karban
végződik; a megbízhatatlan, ingatag, modern ujjnyúl-
ványok egyetlen nagy törzsbe olvadnak, a karba, a
zseni törzsébe; a csak aktuális értékű vélemények
atmoszférikus változások, intellektuális villódzások
mindig beleszédültek a mélyről, a zseni szívéből jövő
vértenger mélységébe s Franz Werfel soha, soha nem
tudott „író 1930”, vagy „író 1932” lenni. Születése
óta elrendelten nagy volt; fehér, tiszta, befelé mély,
mind a fjord. Mindig csak pillanatokig tűrte tükrén az
atmoszférikus nyomást, az intellektuális-materialista
rutint és dialektikát, sohasem volt az az író, aki előbb
arra büszke, „hogy ujságíró vagyok”, sohasem volt
elszakadt, gyanus tisztaságú hullámocskája egy mély
szellemi tengernek. — A tiszta világ vándorának gög-
jével rázta le magáról puhány környezetét s azokat,
akik sívító reklámmal mindig csak „felszabadulnak”,
miután nincsen fajsúlyuk, fegyelmük és gyökerük, hogy
az egészzet jelentsék. Amióta a „Spiegelmensch”-et meg-
írta, a modern útkeresésnek ezt a felejtethetetlen költemé-
nyét, azóta önmaga is vándor Thamal-ja lett az irodalom-
nak és az életnek; olyan elhivatott, aki únja a részekre
szakadt modern anyagbabylont, szellemnek nevezett
fülledt szurokgőzével és ezért a dolgok és az élet
Mont-Blanc értelmét keresi: az örök és az egész rend-
szert. Két és fél éve írtam a „Barbara und die Fröm-
migkeit” című Werfel-regényről szóló kritikában: „Werfel
a legtündöklőbb intellektuel, azonkívül, hogy zseni s
így egy kissé az intellektualizmus vértanuja lett, aki
magasabbrendűnek születvén az úgynevezett intellek-
tuelek nagy és gyanús tömegénél, érzi, hogy mily törpe
muzsikát nyikorog a mai kornak öntudata és tudása
s aki most ebben a könyvben (Barbara) kezd lassan
megremegni, ha a távoli ismeretlennek, a metafizika
óceánjának tompa zúgására fülel.” Akkor meg is jóstuk,
hogy egykor ki fog törni a lefetyelő-forradalmárok,
freudisták, jazzband-marxisták, automatabüffé-filozofu-
sok, a technika és anyag cselédeivé züllött „művészek”

és a forradalmi szexualításban inspirálódott weekend-szociálreformerek közül — abból, ami a tisztulás helyett lejtőre sodorja a világot s a kultúrát. Azaz: Berlin — Bécs 1930, kávéház, adlerizmus, Pitoeff, Kaiser, Toller, Apakomplexum, falanszterlélek lidói pizsamában, körüti gúnyos röhögés, állati izzadtság és eon-fények a csillagok helyett, ügynök-elegancia kis, fiús-mozgású bolsiszeretőkkel és távoli álmokkal a falanszterről, de közeli és felelősségnélküli malackodásokkal; a gúnyos fölény rohasztó leve, az állandó eszmei baktérium-dömping, ideáltalanságtenyészet, a világ melódikus értelmének, a természetnek, a tisztának teljes kihagyásával. Annak, ami alattunk a mélyben s fölöttünk a végtelenben álmodó nagy és egyedül döntő életfaktorokat jelenti, a: vallás, lélek, elmélyedés és érzés, Michelangelo, IX. szimfónia és Dante, szeretet, önfeláldozás és hallgatag tevékenység, családi tisztaság, intuíció, szív . . .

Franz Werfel, aki — mint minden tisztességes és törvényszerűen haladó ember — a visszamaradottság ellen akart küzdeni, a dolgok másik ellenszenves véglete: a feudalizmus, a háborús szellem, kapitalista zsarnokság stb. ellen s a gondolat és az idealizmus szabadsága mellett — Franz Werfel is tragikus, de kikerülhetetlen közelségben volt együtt azokkal, akik a szabadság és a haladás nagy eszméiért való küzdelmet cézári göggel és penetráns aggreszivitással sajátították ki maguknak az utolsó évszázad során. Ezért tűrte Werfel, a zseni, aki még fjord volt: a fjord csillogó tükrén a ferde intellektuális villódzásokat, a kor jelenségeinek közös hullámremegéseit, melyek az utóbbi időkben pocsolyán és fjordokon, kávéházi vizespoharakon és óceánon egyaránt átremegtek. De sokáig nem tűrhette környezetét. Sokáig nem maradhatott még látszólagosan sem materialista. Ha küzdött az emberi egyenlőség és a szabadság mellett (úgy mint ma minden becsületesen hívó ember s az egész modern katolicizmus küzd), úgy küzdelmei közben, ő, aki zsenijének

mélyéből a leghivatottabb sugallatokat nyerte, rá kellett hogy jöjjön arra az igazságra, amelyre ma, világ és kultúra csödjének idején, mindenki, aki a szellemi elithez számít — rájött, vagy rá fog jönni. Szerintem ez az igazság a következő: a részek, az intézmények, emberek és népek, azért szakadtak el egymástól s merültek vad kétségbeesésbe és hisztériához hasonló bizonytalanságba, mert az egész: a világok, az évszázad és az emberiség elszakadt Istentől.

Werfel is átlépett tehát azon a határon, amelyet a halottak és az élők elválasztó-ösvényének nevezhetnénk talán leginkább. Magasan fent, Európa és a világ jelenkori nagy éjszakája fölött, a szellemi élet égmagasságában, ahol minden új világnézet jövője készül és ahol az emberi gondolat örök csillagjárásának titokzatos útja folyik, egymásután fényjeleket vehetünk észre, amelyek napról-napra sűrűbbek és fényesebbek. A gondolkozók hirtelen éles kanyarodással elhagyják az utat, amelyet Voltaire és az enciklopédisták óta: a műveltség, emberiesség és bölcsesség útjának neveztek. Werfel, akit a mai német irodalom legzseniálisabb csillagának neveznek, rálépett a bethlehemi csillag mérhetetlen útjára.

A mult század szellemének még itt maradt és előregeedett maradványa megdöbben az ilyen szimptomákon. Ők csodálkoznak, mi, fiatalok, előre láttuk. A tudományos hitetlenség világszemlélete, egy egész kultur-epocha, két, sőt három évszázadnak gögös önbizalommal kifejlődött, azóta reakciósan megmerevedett és változhatatlannak hengegett világszemlélete most szörnyű bűzben, egy egészen az atomokig szétbomló rothadási folyamatban süllyed a sír felé. Az egész régi világ fordul be vele együtt a kriptába. A temetés eltarthat még ötven évig is, de a materializmusnak, atheizmusnak és hitetlenségnek, mint az elit-gondolkodás jegyének és bizonyítékának — menthetetlenül vége van. Az egész folyamat, amely a renaissance és a

humanizmus bűbajos, megejtő illatával, az emberi gondolatnak, művészetnek virágbaborulásával kezdődött, az évszázadok alatt túlnőtt a megengedett határon. Voltaire a rothadás telepének egyik kezdő góca az ő Candidejával akkoriban legalább még valami jót is cselekedett: a visszaélések ostromozása, az emberi nyomorúságok kitárása, a szemforgatás lealcázása érthető cselekedet és Isten akarata szerint lehetett, ha Voltaire egész élete és működése mint egész — Isten-ellenes és lényegileg bomlasztó jellegű volt is. De azóta a hitetlenség, a tagadás, az anyagiasságban marakodó bestiálizmus, az Isten kiegyenlítő törvényének elvetése: különvált és mint gyökértelen, elszabadult romlás száguld a szakadék felé. A világ egyensúlyozó erőitől való elszakadás öncél lett, hiú és tetszelgő póz; kétségbeesett ámokfutás, felületesen és minden ellenőrző alaposság nélkül propagált járvány, mely elsodorta a világot és az emberiséget oda, ahol ma van.

A gondolkodás és a szellem mai elitje felismerte ezt. A materializmustól elfordult Bergsontól Keyserlingig, Dahlkétől René Schnobig, a katolicizmusba tért Chestertontól Mauriacig, Maritain-ig és Claudelig; Papinitől Sigrid Undsetig, a modern katolikus egyházi zseniktől a spiritualista filozófusokig, az eukarisztikus világkongresszusok millió néptömegétől, a keresztény ifjómunkás százazzein keresztül Sonnescheinen és Pierre Lhande-on át, a napi áldozó Brüningig, aki világpolitikát mozgat — micsoda út! Micsoda alkonya lőn a hitetlenségnek: a komikus ál-Voltaire-eknek. Molyrágta lett mindaz, ami még csak negyven-ötven éve a gondolat szabadságának, élességének, korlátatlanságának számított s ami ma fesztelen kijelentésként csak a korlátoltak szájára való. A dolog úgy áll, hogy ma az, aki a korszerű haladás rejtélyes és kikerülhetetlen tengeráramlatába került, mindaz vagy visszatér Istenhez és az örökélet fogalmához (mint ahogyan azt a mai tudomány s a mai filozófia reprezentánsainak útja jelzi), vagy, ha szkeptikus — úgy visszafelé szkeptikus. A múlt század ele-

jén, a tudományos gondolkodás pubertás mámorában a szkepticizmus iránya a következő volt: 1. Hiszek Istenben. 2. Kétkedem Istenben, azaz nem tudom már, hogy van-e alapja a hitnek. És végül: 3. Nem hiszek, materialista vagyok. Ma a visszafelé való szkepticizmus Canossa-útján következőképpen haladunk: 1. Materialista vagyok, nem hiszek az Isten és az öröklét babonájában. 2. Kétkedem, hogy valóban csak babona-e az Istenhit. 3. Hiszek megint Istenben. Ismételjük tehát: haladó és általában elmés ember ma legfeljebb csak a visszafelé való szkepticizmus állomásán képzelhető el. Ami azontúl van: annak már egyedüli konzekvenciája a bolsevizmus, a materialista vonalnak e végső és logikus állomása, a szervezett ember-állatkarám; sertéseknek napirendre morgó közössége, kaszárnnyája és autómatabüffje. S ezen a határon túl valóban van a hitetlenségnek magnetizmusa, mely tömegeket hódít még ma is. De szellemhez, elítthez és emberiséghez nincs köze.

Werfel is meglátta a végső szakadékot, ahová sodródtunk. Vagy: Isten, vagy: emberállat. Isten és a satanizmus közt kellett választania. Tudta, hogy a két véglet között a jövőben már nem lehet kényelmesen lavírozni, Párisban éldegélni, moziba járni, állásfoglalást mellőzni, boldog felelőtlenségben puhánykodni. A hitetlen civilizációnak vége. Kultúra és hitetlenség, emberiesség és hitetlenség, szabadság és hitetlenség — ezeket a fogalmakat csak azok nem látják a tűz és a víz áthidalhatatlan ellentétében, akiknek elméje és elméssége tökéletesen elfogyott, szétmállott és elsüllyedt a jelen percek tanácstalanságában. Werfel választott: nyíltan kiállt Isten, a kereszténység, Jézus Krisztus és a túlvilág feltétlen, fanatikus hite mellé. Véle a nagy germán szellemi test megkapta egyik spirituális ingéniumát, úgy mint Chestertonban az angol, Claudel-ben és Maritain-ben a francia.

Azok, akik évek előtt a „Juarez und Maximilian” premierjén, a bécsi Burgszínházban látták Werfelt s az író szemei közé nézve összehasonlították őt sok többi író-kortársával, a premiereken hajlongó, sok-sok száz inflációs íróval, azok már sejtették Werfel útját. Mi közöm az egészhez? — kérdezte akkor Werfel tekintete: átható és álmodó tekintet, láng, amely úgy világít, hogy továbbrohan és nem hajlandó szellemes mellébeszélője, ópiumos szakszofonja lenni a világ butító-bárjának.

Amikor a „Spiegelmensch”-et, a Verdi-regényt, a „Gottes Reich in Böhmen”-t írta, már Istentől érintett kereső volt, mágikus típus, aki lehetetlen, hogy megmaradjon a világhullát érlelő anyagnak, a kor túlérrett, bomló, locsogó intellektueljeinek színvonalán, világ-szemléletében és haladni képtelen, meddő köreibben. A „Barbarát” Werfel már két térdén állva írta. Térdén állva a transzcendens értékek előtt, egy metafizikai óceánzúgására figyelve; a világ nagy misztériumát, fájdalmát és valami végtelen titkot sejtve s maga sem tudta, hogy akkor már Isten előtt térdelt, az előtt, akit ma már felismert s Jézus Krisztus útján követni akar. S minden művében, a „Spiegelmensch”-től a „Gottes Reich in Böhmen”-ig — ott tündököl egy alig látható, sejtelmes ér a Jordán vizéből, a nagy szellemek választóvize, melynek próbája nélkül a legnagyobbak kikiáltott szellem is kétes reménységekkel léphet csak az eljövendő századok értékelése elé. Mi az a sejtelmes jel, mely az antik kórusoktól Plátóig, Dantetől Pascalig s az új lélekébredés nagy fénykilövelői között: Claudel-től Sigríd Undsetig mindenkit megkülönböztet s mintegy elválaszt a forrongó, fejlődő óriási nagy szellem-masszá-tól, amelyben egymás mellett és ellen fortyog, veszeke-dik, küzd és stréberkedik számtalan tehetség és fél-tehetség, irány, fanatizmus, eszme és haszonlesés. A magárahagyottember végtelenbesíró vágya, egy anyagon-túli megváltás és boldogság hite, az ismeretlen erőknak feltétlen megérzése avatták a prófétát igazi prófétává

és a művészt igazi művésszé — mióta a világot világnak mondják. Werfel is megtalálta eleve elrendeltetésének útját, mely egybeesik egy haladó kornak, egy mélységesen szerencsétlen világnak megváltó útjával. Negyven-ötven év előtt, de sokszor még tizenöt éve is, azok, akik nem a kiválasztottak közé, hanem csak a fent nevezett szellemi massa közé, egy örök szellemi trágya göckörébe tartoztak, még lehetetlennek tartották volna, hogy ez az örök, évezredes, mágikus típus ma mindenütt újra feltámadjon. A papírkaktusz készítőik és drót-liliomgyárosok szívesen elfelejtkeztek az őserdők, a gondolat nagy tölgyeinek zúgásáról. Olvasni és idézni kellene Werfelt („Können wir ohne Gottesglauben leben?, hogy benne elmélyülve, fel lehessen mérni, micsoda új szélzúgás keletkezik most a végtelen felől. S micsoda fénnel, fenséges lejtéssel, az örökkévalóság milyen súlyával indulnak meg halhatatlan erdők, a mont-blanci szellem-színvonal gleccserei, apostolok, gondolkozók, írók, az öröklét áramai s parsifali hirnökei egy hitvánná aljasult világ lapályai felé. A segítségért sivalkodó, nyomorult észtrópék és a kátyúba ragadt, szétgenyvedő anyagelvűség odúit megváltani.

Itt, egy korszak caesurájának szélén, a régi világot befejező ároknál, szemközt a semmivel, a nihillel, ébredt tudatára a világ szellemi elitje, hogy ezen a síkon, ebben a vonalban: az Isten-nélküliség száraz, labilis homokbástyáján, az anyagias világnézet szomorú véglegességében, mulandóságban, elhagyatottságban és korlátolt-ságában már jut senki sem tovább; teremtmőereje, amelyet egy régi, még hívő kor életerejéből örökölt át magának, kifogyott. Az árokból a semmi int. A szellemi élet vezetői, zsenik, váteszek és próféták, azok, akik legelől vannak s akik felmérték az összes lehetőségeket, a szakadék áthidalhatatlanságát, az eszmék és jelszavak elfogyott útját — most egymásután szállnak fel az árok szélén. Egy új hit világa felé, az istenkeresés mágikus és anyagtalan fényhídján lépnek át az új korba . . .

IDEGEN VILÁGOK

Egyszer kint a Tuileriák kertje alatt, a Place de la Concorde-on találkoztam valamilyen magyar újságíróval. Alkony ereszkedett Páris fölé, a fáradtságnak, a megnevezhetetlen kívánságoknak az az órája, amely Párist századoktól megszépült árnyakkal magához öleli s szinte lebegő magasba emeli. Közelebb valami romantikus „Páris”-elképzeléshez. S talán közelebb is a mi idegen, kereső lelkünkhöz.

Az Obeliszktől az Étoil-ig oly halovány, tiszta és álomba-fáradt az ég s aztán messzire továbbaranylik a Sacré-Coeur felé — az Arc de Triomphe fölött azonban már szállnak az esti felhők s velük együtt évezredek történetének nehéz lelke: az az örök körforgás, amelyben a természet dolgai: felhők, árnyak alkony és szél és a titokzatos, kultúrával el nem intézhető, intelligenciával meg nem szorítható emberi szenvedélyek vissza-visszatérnek, jelentkeznek, átsuhannak lelkünkön és egy nagy mulandóságnak melankóliájáról beszélnek. Valamit érezhetett a francia leány mellettem, szemei túlnéztek a városon ezekben a percekben. Akkor ütközött belénk egy ott-honi irodalmár. Ki tudja azt, tagja volt-e a pesti Pen Clubnak, de tudom, hogy tagja, hogy agilis, lázas, gyulladt idegvégződése, elpusztíthatatlan kis baktériuma ő is egy szuverénül budapesti szellemtestnek, annak, amely mint szellemi forma, mint jellemző szimbólum, mint irodalmi vagy akár közéleti góc, oly exotikusan magábanvaló egész Európában. A budapesti irodalmár intelligens embernek látszott, balzsebéből idegesen előrángatott szavakkal is ki tudta volna fizetni — azt

hiszem — egy fiatal francia írónak bármilyen csendes, kiérett, finom, egyensúlyozott ismeretét. De erről később. Fontosabb az a tény, hogy elkezdett Párisért lelkesedni. S mialatt lelkesedett, mialatt szólt és nyugtalanul forgolódott, a francia leány ott mellettem hirtelen visszafagyott egy idegen, hozzáférhetetlen lelki páncélba. Az a megnevezhetetlen valami, amely néha egyetlen pillanat termékeny bűvöletében: a távoli világok vonzásának és a saját lelkünk kiáradó vágyódásának találkozásában mint kisülő villamosság: népek, nyelvek, kultúrák viharforgásában hirtelen megtalálja a szintézist, az igazi európai, kultúrált vagy akár civilizált ember közös szellemi színvonalát — ez a lelkiállapotunk elmúlt s egy másik Párisban éreztem magamat, egy Párisban, amely inkább Berlin volt, mint Páris és inkább egy berlini magyar filmkávéház, mint az *igazi, német* Berlin. De miért legyen berlini kávéház? Két-három réteget le kell még kaparni és savanyú undorral szívemben otthon, Budapest közepén ülök egy szimbolikus, láthatatlan és behemót szellemi kávéház gyomrában, melyre kívülről diktatori fölényvel van ráírva, hogy: Európa. Akkor is épűgy megborzongtam ettől a budapesti Európától, mint most, amikor a Pen Club „jobb”- és „bal”-oldalának, balkáni színvonalú, marakodásáról hallottunk. Egy groteszk budapesti európaiságtól épűgy megborzongunk valamennyien, kik az új Magyarországhoz és az új generációhoz tartozunk, mint attól az elpusztíthatatlan szimbolikus kiskocsmától is, amelyben láthatatlan irodalmi őrmesterek és Dodó főhadnagysok kísértenek még mindig stramm sarkantyúpengetéssel. A „hazafias irodalom” nevében évenként párszor megrázzák tisztakálmáni időkben utóljára megnyírt szakállaikat s ami kijön belőle: az műkedvelő színpadok, már vicces, egérrágta díszmagyarja, szikes por, a magyar sárnak szemforgató körülhízelgése, milenneumi kispörkölt, fantáziátlan, anekdotázó közepszerűség, fellengős, fringias, frázisos dilettantizmus; koporsólakatja és porkolábja minden *igazi magyar* álomnak, amely Balassa Bálinttól Madáchig és Csokonaitól Gárdonyi-ig és Ady

Endréig szívekből, felhőkből, történelmi kövekből és sötét fenyőkből, végtelen alkonyi rónák fölött, vagy a női szívnek, a női bájnak indukciójára, vagy Isten után nyújtózó keresésből született meg végtelen, nehéz fájdalommal. És viharos szabadságvágyában, fájdalmas idegenségében tragikus életformák közé menekült és kivert kutyának érezte magát. S amely most újra modern formában, *mai nyelven* és a mai világ ritmusában szeretne a magasba szállni s nem tud és nem is akar megmaradni egy irodalmi kukoricatábla színvonalán. Egy tipikusan irodalmi egységspártban, óvatos és tehetségtelen szellemi mungók között, ahol a legzseniálisabb gondolat sem tudja feltornászni magát az egyenlő paritás vonalára, ha véletlenül egy volt miniszterrel, többszörös igazgatósági taggal és részvénytársasági elnökkel, irodalomhoz leereszkedő, játékos kedvű, kegyes mágnással vagy a hatalomnak tősztozó, sunyi nyárspolgárral kerül szembe. Borzongunk attól a világtól, ahol a tekintély elvének sohasem a lélek tágabb ereje és álma, sohasem a gondolat potenciája, az egyéniségnek egy új eredeti vagy tündöklő sziluettje ad súlyt. Hanem a hivatalos körökkel való „jóbanlevés”, önmagunk őszinteségének ravasz cenzurája, a nyilatkozatok, állásfoglalások, írások talleyrandi megszövegezése, ez a külön, ravasz és lojális szókémia, amelyekben olyan nagy mestereink vannak; az eredetiség takargatása, a brillantinnal bekent irodalmi estély-frizura, azaz inkább egy szellemi kopaszságnak siralmas magyar parókája.

Az egyik „irodalmi front” a mucsai kukoricásba szeretné fojtani mindazt az álmot, amely nem ismer korlátokat és egy kicsit szépnek merészeli találni Hegyeshalmon túl is a világot. A másik láthatatlan cenzorokat állít a magyar szellemi világ gócaiba s a nagy európai és világszeleket kávéházi ventilátorokba fogja s ideoda keverget egy Pesten készült „nemzetközi” szellemiséget. A „Minderwertigkeitsgefühl” örök és ideges

agresszivitásával parvenü módra terrorizál, lesajnál és kritizál és végleg elijeszti Páristól, Berlintől, Amerikától s minden egyéb távlatoktól azokat, akik tiszta szemüket idegen világok fényei felé fordítják s nem kapnak mást, csak egy nagy budapesti kávéházat, bisszig és intrikáló intellektuelekkel, jóadag moral insanity-vel, hitetlen hittel, cinizmussal, neuraszténiával és kiforratlansággal. Ne kössük most személyekhez egy „jobb és baloldalon” már lassan túlemelkedő generációnak ítéletét a Pen Club-afférről, jobb és baloldali frontmozdulatokról, infantilis konzervatívokról és egy reakciónál reakciósbab táborról, amely magát haladónak, liberálisnak, H. G. Wells-szerűnek, előítéletmentesnek nevezi s egyszerűen kisajátítja magának Európát. Valóban nem is volna olyan siralmas a helyzet, ha az elbalkánizálódott magyar irodalom csak személyek vagy tehetségek hiányai miatt jutott volna oda, ahol ma van. Mind a két táborban (különösen a fiatalok közt) vannak olyanok, akik magukban hordják a felülemelkedést, az elfogulatlanságot. Mennyien fordulnak vissza mostanában önmaguk hívőbb egyénisége felé, akik nobilesan nyulnak a problémákhoz (lásd a *Nyugat* tanulmánya, mely a válságba jutott írókról szól), mennyien vannak nálunk is, akik valóban megalázkodnak tartják, hogy elsematizálódjanak a pesti irodalmi életben. Jobb és baloldali nyájakban, hogy egy multszázadvégi forradalmi attitűd már igazán nem nívós és nem korszerű jakobinus sapkáját dugják minden pillanatban az ember orra elé akkor is, amikor már senki nem kíváncsi rá és egészen másról van már szó. Az *igazi* emberi szabadságért, előítéletmentességért úgy küzdenek, hogy fanyar, szívtelen, neuraszténiás barrikád-dogmatizmusban merevednek, melynek szűk látókörébe savanyodva néha jobban lemaradnak az idők vágatásában, egy nagy, új mai világnak kialakuló szintézise mellett, mint öreg szakállas akadémikusaink. S az ember zavarban van — mit csináljon, hova meneküljön a jobb és baloldali nivótlanság Scylla és Charybdise között. Elsősorban az uralkodó mentalitás felett tünődünk, mely eleve

megfojtja és megfélemlíti a magyar Cocteau-k-at, azokat, akik pl. Franciaországban végtelenül emelkedett álláspontra tudnak helyezkedni, akik egy materialista világfájdalomnak deliriumában, kielégületlenségében és ideg-széthullásában is átvergődnek emberi nivójuk segítségével a világnézeti óceánok elválasztó határai felett és *megkeresik az ellentétes pólust* s kezet nyújtanak a misztikus, új-tomista s házikápolnájában naponta áldozó Jacques Maritaine-nak és nyílt levélben próbálják egymást megérteni. Tűz a vizet. A Montmartre tagadó, forradalmi fájdalma, a hedonizmus lázadó víziója — a pozitív katolicizmust, a chartres-i katedrális árnyait, angyalok szellemét, egy gótikus léleknek strukturáját.

Nívó a nivót megérti . . .

Ez az a színvonal, ez az az Európa, ezek azok a távlatok, melyek Hegyeshalmon túl megrekednek s ami belőle hozzánk érkezik, azok balkánivá hullanak, világnézeti rokon- vagy ellenszenv töri őket darabokra, szelektálja és továbbítja saját szempontjai szerint, mint privát és monopolizált „Európá-t”. A magyar „baloldali” irodalomnak egyik prominens képviselője, Ady Endre egykori nagy mecénása olyan értetlenséget, csodálkozást, vicces aperszűkkel palástolt tehetetlenséget tanúsított például rövid beszélgetésünk során a nyugaton újjáéledő spiritualizmussal szemben, olyan keserű, eleve támadó agresszivitást, hogy mélyen meglepődve, jó sokáig még eltűnődtem a dolgon: mint egy furcsa, exotikus jelenségen s magamban egy mondjuk hajdudorogi önképzőkörnél is konzervatívabb, maradibb szellemnek ítéltam ezt a mentalitást, mely csak a saját szűk, kis forradalmi dogmanégyszögét, az ő megroggyintott és mozdulni, tágulni nem tudó belátását ismeri el a végtelen élet valóságának, úgyhogy az ellentétet, a más körülmények között fejlődött, más szférák melódiájával átítatott, más fényekre érzékeny lelket, alkotást, zsenit, a művészetnek egy másik s talán a művészet lényegéhez mégis csak *sokkal közelebb* álló

vetületét, abszolúte elveti, mérgelődve rátapos s még csak nem is tanulmányozza. Hol vannak Hegyeshalmon innen az Andre Gide-k, akik meghajolnak mélyen Mauriac előtt s annak művészetének bűvösen parancsoló terhe alatt elfelejtik a személyi hiúságot, kicsondosodott előítéleteket, a sokszor oly nevetséges s talán bizonyos nagyobb pillanatokban nem is olyan fontos világnézeti ellentéteket. Hol vannak a „Nouvelle Revue Française” Jacques Rivière-jei, akik tökéletesen egyforma mértékkel mérték a francia radikalizmus lázadó racionalizmusát s az érzéki világszerelem varázsában kihajtott, láztól bágyadt tehetség-virágokat épűgy elismerték, mint Claudel fönséges nyugodtságát, tisztaságát, szellemének nem e világból való gótikáját, szinte már egy másik csillagképbe tartozó vízióit. A mai világirodalom legnagyobbjai közül való Undset — s a budapesti Európa, a fanyar, hitetlen, terméketlen, háborúelőtti rögeszméihez mérges szívósággal tapadó kávéház nem szeret nyilatkozni róla, elhallgatja, elsikasztja, lekezezi és ifjúkori regényével a „Tavaszi”-szal érvel s a „Kristin Lavransdatter”-ről és az „Olav Audunssøn”-ről nem is tud talán.

De az a nagyvilág, azok az idegen világok s az az Európa hiába jelenik meg akár a Nobel-díj nemzetfeletti csúcsain, egy érthetetlen mentalitás, a „baloldalnak” nevezett szellemi frontnak egyik és (talán maguk sem tudják) tökéletesen lemaradt, reakciós, csak önmagában forttyogó és önmagát szétdestruáló, hiába fölényes, mert mégis csak balkánivá szűkült része: nem fogja soha megérteni. És nekünk már ugyanúgy nincs semmi közünk ehhez a háborúelőtti mentalitáshoz, mint ahogy nincs közünk a frázisos hazafisághoz, a „hivatalos” dilettantizmushoz, a „kérelekalásssan lelkiséghez”, kiskocsmák és kaszinók esztétikai diktátoraihoz, egy anakronosztikus kuruckodáshoz és Dodó főhadnagyhoz sem. Hála Istennek, új világ van születőben. Új típusok, új szellemek — a világ minden sanyarúsága talán

jó lesz arra, hogy lehántsa egy kávéházi papirosvilág neuraszténiáját, exhibicionizmusát s visszavezesse szellemi életünket közelebb a végtelenséghez és közelebb a spontán igaz érzésekhez. S fájdalommal kényszerítse emelkedetebb nivóra a lelkeket nálunk is.

Mikor ezeken gondolkozom, egy Lucienne Boyer-lemezt játszik a gramofonom: „*Le plus joli rêve*” a címe s messzi idegen világokból hoz üzenetet a hangja: az igazi francia nő énekel, lassan hajladozva, megbűvölő charme-jával, kicsit sötét hangjával, vontatottan, mint a versaillesi park bágyadt fái közt a szél: finoman, a fájdalmát és vágyait is kiegyensúlyozva valami keserűen finom fölényben, amely már *sokat* tud, belátó és megértő, anélkül, hogy a szenvedélyről, a termékenyítő nagy érzelmek fluidumáról lemondana: gloria és fájdalom sikolt a hangjában, örök évezredek érzései s az, amit a franciák külön „*rève*”-nek neveznek: ami a melódiára, sejtelemre, hitre, a magasabb világoknak és az emberi lélek végtelen, misztikus sorsának megérzésére illik. A „*rève*” nyomán felnyílnak az *igazi idegen világok*: fjordok ködétől s Nidaros kupoláitól le fiatal, csodálkozó, nagyszemű baszk lányokig, a Côte du Nord halászeitől fel a Harz fenyveseinek Rúbezahlvilágáig, a solesmes-i bencés-kolostor gregoriániától La Valsainte kartauziainak hallgatagságáig, akik már csak angyalokkal, fenyőkkel és a csendesen suhanó ködvilággal társalognak, oh, kérdezem most a mi *budapesti Európánkat*: vajjon nem ez az igazi élet-e és csak a kávéházi, savanyu, agyonanalizált, tudatosan fölényesre tompított élet — mit einer lau-wissende, abgegriffene Seele, mint Werfel mondja — volna az igazi, mely a fölényes irodalmi tudás mögül is mindig egy kicsit titokban a kabarédarabok kasszái előtt kering öntudatlanul, kicsit Vicki Baum és kicsit „Ex feleség”, kicsit Adler, kicsit papírhomunkulusz, berlini filmpletyka, budapesti duma s Párisban is csak — kávéház s ott a kávéházban is még mindig csak Budapest. De a „*rève*”

túlszáll rajtuk. Hallgatom az egyszerű lemezt s még így is többet tudok meg Európáról, idegen világokról, szélről, vágyódó, hűséges és hallgató lelkekről, felhőről, havasokról, szentekről és a végtelenről. Mindarról, ami nélkül az igazi alkotás és teremtés — mégha magyar irodalomnak hívják is — sem nem alkotás, sem nem teremtés s irodalomnak sohase irodalom.

TOLSZTOJ TRAGÉDIÁJA

1928-ban volt száz esztendeje, hogy szenvedésekben s titkokban forgó világunkra született Leo Nikolájevics Tolsztoj, korának s talán minden időknek egyik leggrandiózusabb írótehetsége, amellest esendő, fájdalmas ember: az, akik mindnyájan vagyunk.

Rendkívüli küzdelmeinek lángjánál sokféle, rendszerint kontroverz elméleteket készítettek maguknak kortársai s különösen az utódok, akik számára a Tolsztoj-hagyaték sok új szempont revelációja volt. A gnosztikusoktól (l. Eugen Schmidt Tolsztoj-könyvét) a szélső szocializmusig, mennyien szeretnék a maguk véges körébe kényszeríteni igazolásnak ezt az életet. Tolsztoj nem volt elhatárolt, sem rendszerezhető program, hanem maga a végtelenbe rohanó vágy, gondolat és az emberi lélek százszorosán (a lángész által) mozgékony szimbóluma, aki nem bírja el a földi keretek nehézkességét és bilincseit s ezért őrzöngő akarattal keresi a megváltást, egy jobb világ lehetőségét. A világnézetekhez, a „véleményekhez”, a megszokott kritikusi verklímódszerekhez ragasztott emberek csak a forgácsokat tudták összegyűjteni: ami egy titáni, égbenyúló tölgy sudaráról a küzdelmek lázában levált. De azokat az erőket, amelyek ezt a királyi tölgyet, akinek neve Tolsztoj volt, az égfelé kényszerítették és gyötörték, azokat a belső és láthatatlan nedveket, amelyek Isten felé mossák, sodorják, növesztik a kiváltságos lelkeket, nem igen tudták megérezni. Romain Rolland, Mereskovszky s úgylátszik Stefan Zweig is néhol majdnem megsejtették a tolsztoj-i kérdés egyetlen érdemleges szempontját, tudniillik, Tolsztojt, *a metafizika után*

vergődő zsenit. Romain Rolland ugyan, mintegy megterhelve és szuggérálva ugyanazon tragikus út által, amely Tolsztoj végzete lett, a trenszcendens nyomokat kommunista-gándhista mezőnyökre vezeti. Maga, a gnosztikus Schmidt közelebb került a tolsztoj-i probléma magjához.

Tolsztojnak végzete lett, hogy intellektualitásáról nem tudott lemondani akkor, amikor éppen intellektusa győzte meg arról, hogy szinte mindenről le kell mondanunk az evangélium kedvéért. Tolsztojnak, mint minden nagy léleknek, aki a földi szempontok nehéz síkján szövö életét, vágyait és filozófiáját, éppen a nagysága lett a tragikum. Minden lángész, csaknem kivétel nélkül, tragikusan élt: a nehéz fajsúly elmerül a könnyebb fajsúlyban, a világ átlag-forgatagában, ha csak az abszolútum, a végtelen, azaz Isten karjai fel nem fogják őt. Tolsztoj addig figyelte és írta a világot, olyannyira látta a realitásokat, ő a világ legtündöklőbb realistája, hogy végén már *átlátott* ezeken a realitásokon s amit mögötte látott: az vagy a Semmi volt . . . vagy: Jézus, aki szeretetének szupranaturális folyamataival minden nihilt, hiábavalóságot, céltalanságot, gyötrelmet és a világ minden szomorú titkát fel tudja oldani.

Amíg idáig eljutott Tolsztoj, addig Isten vezette. Ide, erre a belátásra eljutottak azok, akik nagy szívek, vagy nagy értelmek. Tolsztoj, művészetének útján, olyan magasságokra lépett, ahol az út már ketté válik . . . s az egyik ezek közül, -- bátran mondhatjuk, mert nem romantikus értelemben értjük -- *égi út*. De ezen az úton már csak egyforma lelkek haladhatnak, ezen az úton a legtöbb dolog csupán teher s csupán akadályozza a végső megoldás után sietőt, ha magával hoz valamit a világ szélesen átlagos útjáról, bár legyen az az értelmiségnek olyan rendkívüli és nemes adománya is, mint amit Tolsztoj hozott magával, dacos és önkínzó keresésében Istennek s egy szebb, könnyebb és megnyugtatóbb létformának . . .

Azon a ponton túl, ahol az utak elválnak, az át-

lagos emberin, az önző létmohóságon túl jutott lelkek tehát két ösvényen róhatják tovább sorsuk köreit. Tolsztoj nem a megváltás ösvényére jutott, kritizáló, töprengő zsenije letaszította onnan; így jutott részül a tragikum. *Az a tragikum, amely állandóan érzi Istent, de rossz, eltévesztett és hibás mozdulatokkal nyúl utána.* Tolsztoj röpiratokat írt, önkínzó pózokban állt modelt a szenvedő embereknek, avval a tiszta, de rosszul realizált szándékkal, hogy enyhítse a bajokat és a szenvedéseket; ám az emberek az ész és az akarat gögjéről, tehát szenvedésük egyetlen okáról csak olyan valaki kedvéért mondanak le, akiben szintén kihunytt ez a kettős és gyötrő tűz. Az emberek megéreztek Tolsztojbán, hogy aszkétasága is emberi aszkézis, nem isteni; tökéletlen, kapkodó mert: állandó magyarázatra szorul. Tolsztoj pörlekedő, keserű, veszekedő, támolygó próféta lett 1880 után, — mindezt Istent keresve tette és cselekedte, az evangéliumért, egy nagyobb zseni legtisztább szándékával — de nem tudta kidobni önmagából a szubjektív ész kritikizmusát, nem tudta kidobni önmagából a hiú ragaszkodást ahhoz, amit önmaga talált ki. Sok minden benne maradt s emberien terhelte őt: tehát nem volt lelkében akkora hely, hogy abba maradéktalanul beköltözhetett volna Jézus, akit Tolsztoj pedig egész életén keresztül keresett.

A mult század hetvenes éveiben, a romanticizmus szertelen szétmállása után, amidőn a zolai naturalizmus sorra fagyasztotta a megmaradt illúziókat; ebben a korban, mely zagya atmoszférájával és iránytvességségével szinte provokálja a gondolatot, hogy hibás talajra építő őse volt a szerencsétlen bastard utódnak, a mai gépkorszak emberének, ebben az időben a világ szellemi elitjén valami titokzatos nyugtalanság borzongott végig. Messziről jött, keletről, ahol kevesebb a tudatosság s több a lélek tudása, ahol örök idők óta a szenvedés lázában szöknek az égig a gondolat és

szív ikercsillagai. Lermontov . . . Puskin . . . Dosztojevszky — és Tolsztoj . . .

Oroszország irodalma, elsősorban Dosztojevszky és Tolsztoj művei, mint Beethoven világfölötti szinfóniai, igazi katharzis-hatással s az összes nyugati irodalmárokat megszágyenítve, süvítettek végig a világon s a végtelen felé gomolygó nagyság illatával szálltak a hír szárnyán, az emberi alkotás újabb s talán legmagasabb csúcsait érintve . . . Azóta nyugat (egészen a mai napig), hozzájuk képest, csak törpéket produkált. Finom vonalú, de terméketlen dombocska maradt Anatole France, a cinizmus angyali mestere is. Ép hogy csak ott lábatlankodnak annak a szellemnek az árnyában, aki a „Háború és béke”-t megalkotta s aki azért lett nagy, mert a szenvedések és gyötrelmek kozmikus nyomásával a végtelent átkényszerítette a nyelv véges határai közé; Tolsztoj önkéntelenül is a teremtés visszfényét adja mindennek, bármit is ír, bármilyen jelentéktelen reál-detailizmust vet is papírra . . . A valóságnak és a valófelettségnek egy csodálatos, teremtő törvényszerűsége vonul át Tolsztoj három nagy művén s főképp a „Háború és béke”-n.

Csak a legnagyobbakat lehet összehasonlítani Leo Nikolajevics Tolsztojt, ha egyáltalán össze lehet őt még valakivel hasonlítani. A realisták gúnyjául született ő, aki a világ teremtése óta a legkérlelhetetlenebb szemmel és igazlátással bírt, s akinél nagyobb realitással senki sem látta a tárgyak, az élő természet s a még előbb hús és vér játékát és örök törvényeit a világban. Hát szóval (s milyen egyszerű és milyen igaz szóval!) a legkomplikáltabb természeteknek, hogy úgy mondjam egész biológiáját s fiziológiáját oda tudja állítani az ember szeme elé, nálánál felhőtlenebb tisztasággal senki sem látta az emberi életek születő, tova-zajló s megint elmúló sorsköreit s ezeknek a sorsoknak láthatatlan egymásrahatását s végül mindennek egybefolyó ritmusát ezen a földön s mindennek szomorú árnyékvoltát . . . Aki valóban lát, mint Tolsztoj — s itt különbözik ő a törpe realistáktól — aki úgy látta

Natasa Rosztovát első bálján, mint ő, úgy a kis Petját mikor pirulva, félszegeen osztja ezredtársainak a mazsolát, akiknek pedig imponálni akart; aki úgy látja Karentint, a férjet, szomorú kisugárzásaival az eleve antipátiкус embertípusnak, aki úgy megérezte velünk Wronszyk egész egyéniségét, annak diadalmas, fehér, erős és ép fogsorában; aki úgy látta a szétbomló, morálisan szétesett Maslovát, az örök áldozattípust, aki úgy rajzolta meg Pierre Besuchovot, hogy az ember érzi a szagát, beleütközik szinte a kövér testébe, előre tudja mikor fog egyet pislogni s ez a Pierre Besuchov jobban él minden élőnél, pedig — csak *Tolsztoj élt helyette*, a lángész százezerszeres életével . . . igen, ez a Tolsztoj, a legjobban-látó, az anyagi mozgásnak első szakértője, éppen azért mert valóságyszerűen látott, eljutott oda, ahová csak a nagyoknak van joguk s módjuk eljutni; eljutott arra a nivóra, amikor remegve kell lehunynunk szemeinket, mert meglátjuk Istent is . . .

Tolsztojnak elénkállított valóságaiban, mint tisztán s aprólékosan látott sejtek összefüggő s egymásba illő sorozatában, ott érezni a sejteket belülről feszítő titokzatos nedvek örök ritmusát, erejét és jelentőségét. Életet ezeknek a valóságsejteknek éppen a mi létünk örök álomszerűsége ad; a Háború és Béke egyetlen nagy valóság és egyetlen egy álom: az örök törvények földi álma ez a regény s mögötte az ember mindig többet érez és sejt és érzi azt a világot, ahol az örök törvények születnek s nemcsak álmodnak.

Ezt a világot, egy jobb világot érzett meg Tolsztoj, nagyságának magas útján — s ennek rabja maradt azután s ennek tragikus áldozata lett, mert intellektuálitásának segítségével akarta átültetni a mi nehéztörvényű sárvilágunk keretei közé. Ebbe bukott bele. Bolkonszki Andzej herceg, Tolsztoj egyik legérdekesebb hőse mondja, halálos sebbel elterülve Austerlitz csataterén, már csendesén és emberi élettudományunk parányi eredményein túljutva: „Semmi sem bizonyos, csak a

semmisége annak, amit nem ismerünk, de ami fontosabb amannál . . ."

Tolsztoj is rájött, hogy a küszöbön, amely az Ismeretlent, a jobb világot, azt, ami „fontos”, elzárja, hogy ott található minden titoknak kulcsa, az, aki egyedül tudja csak egy szebb világról való elképzeléseinket realizálni: ott a végtelen küszöbén áll s nem lehet elkerülni Jézust. Tolsztoj felajánlja a zseni egész arzenálját az evangéliumi eszmék érdekében, a legmagasabb rendű zseni lázával szalad, fut az „evangéliumi elv” után s tegyük hozzá: a zseni példa nélkül való bátorságával, aki Istenért most már megtagadta Bethovenen át Shakespeareig minden nagy „testvérét”.

S Leo Nikolájevics Tolsztoj eldobta művészetét 1880 után. Evvel olyat tett, hogy csak még pár lépés: és szent lehetett volna. Circulus vitiosus veszélyével kísért, de ki lehet mondani, hogy ilyen nagy művészetről csak olyan nagy szellem mondhatott le mint ő. Nincs az a vagyon, szépség és hatalom, amely fölért volna akár mennyiségben, akár minőségben mérjük, annak a tehetségével aki a „Háború és békét” meg tudta írni. Intuíciójával Tolstoj közelítette meg legreálisabban a világ valóságát s azon túl már egészen közel került a valóságfeletti igazságokhoz is (mint pl. Bolkonszkoj Andrej herceg halálának halhatatlan fejezetében) s aki ezenkívül a „Karenina Anná”-n, az „Iljits Iván halálá”-n túl, elolvasta a „Gyermekkort” s az „Ifjúkort” is, akadozva kérdezheti: miről kell még lemondani annak, aki az alkotásnak erről a mértékéről lemondott, sőt aki remekműveit az evangélium utáni sóvárgásban egyenesen megtagadta? Tolsztoj a kérdésre nem adott feleletet, azaz nem mutatott példát . . .

1880 után a szegénységet dicsőítette, pedagógiai folyóiratokat írt, matematikával, görög nyelvvel, a nemzetgazdaság kérdéseivel foglalkozott, levelekben polémiázott, hadakozott, vádolt és cáfolt, a családját tirannizálta, parasztjait kapacitálta, röpiratokat gyártott, primitív, népies létformákkal próbálkozott, ezt elfogadta,

azt elvetette, hol kaszált és kapált, hol meg tenniszezni kezdett. De amióta mindezeket cselekedte, azóta talán jobban a világé volt, mint 1880 előtt, művészetének szent láza közepette. Vannak, akik becsületességében is kételkednek; pedig ingadozása, következetlensége, ellenmondásai a célt nem ért, belsőleg vergődő lélek tragikus szétszakadtságának disszonáns eredményei. Nem Asszisi Ference lett Oroszországnak, hanem annak (egy bizonyos értelemben) Rousseau-ja. Nem tudott önmagáról lemondani Istenért s ha ezt ő, a legnagyobb lángész megtette volna és alázatos szívét adta volna oda szeretetében Krisztusnak, mint ahogy szeretetből, de nagy tévedésben, kritizáló és követelődző zsenijét kínálta „segítségül” az Istennek — akkor mint *ember* is olyan magasságokba jutott volna, mint amilyen szent magasságokat ért el istenadta, utolérhetetlen tehetsége. Tolsztoj az alkotás útján eljutott egy belátásig: a lét nagyobb az alkotásnál s ő élni is úgy akart, ahogyan az alkotás közben érezni kezdett. Minderre a zsenije ösztökélte, röntgenszerű szeme, amely átlátott a dolgokon. De a krisztusi nivóhoz nem elég a zseni. Talán megérezte ezt, halála előtt pár nappal, amikor végleg világgá indult, összetört aggastyánszívvvel, s már nem harcolva, nem kritikus intellektussal, csak fáradt, alázatos szívvel, mely az egyetlen kulcs s amely kulcsra megnyílnak a láthatatlan kapuk . . . Utolsó éjjel, Jasz-naja Poljanában, október 31-én, mielőtt ki a világba s egyúttal halálba indult volna, nagy társának, a Jézushoz alázata révén közelebb álló Dosztojevszkynek „Karamasov testvére”-it olvasta még. Másnap reggel, mikor már hült helyét találták Tolsztojnak, a könyv ott volt szétnyitva, ahol Zoszima staretz mondja el halk szavait a Megváltóról, olyan szavakat, melyek Asszisi Szent Ferenc szájába is nagyon bele illenek. S amilyeneket Tolsztoj hangos evangéliumküzdelmében eddig sohasem mondott. Talán ezen az utolsó éjjelen megértett sokmindent és átlátta tragédiájának magvát, mely abban állott, hogy nem e világból való elveket hirdetett az embereknek s ő, Tolsztoj, mégis e világból való volt . . .

KATOLIKUS IRODALOM

(Egy vita-előadásból.)

A szavak, amelyeket nem burkolunk körül diplomatikus vattacsomókkal, hanem sorjában és őszintén kimondunk: elrepített kövek — nem tudni, hol állnak meg és ki érzi őket rossz szándéku dobásoknak. Viszont mindannak kimondása, amit az ember igazságnak tart, előrealóbb, mint a gyáva félelem, amit, sajnos, annyian éreznek úgynevezett katolikus írók is, amint feléjük mered az örök nyárspolgári kérdés: „És mit szól majd hozzá a világ?” Ha már erről beszélünk álljunk meg egy pillanatig. Észrevétlenül elérkezünk a katolikus irodalom problémájának egyik kényes fókuszába.

Én az igazi katolikus írók irodalmát mindig *konfesszió*nak látom. Ha minden tehetség alkotása általában vallomás, a katolikus tehetség elsősorban Istennek vall. Bár olykor öntudatlanul is. Valóban mindegy, hogy milyen műfajban adnak kifejezést vallomásuknak Isten felé. Nem hiszem, hogy az, aki Isten felé fordult arccal teremtet és Istennek számol el, törődni volna kénytelen a hajdumakarcsi polgármester izlésével, felháborodásával vagy felnemháborodásával. Amikor Magdolna szemben állt az Úr Jézussal: a halandó, elkallódott ember találkozott a Végtelenséggel s ezekben a pillanatokban, amikor az emberi élet tályogai megnyíltak és vallani kezdtek, bizonyára elsüllyedt körülöttük a világ s a hozzánemértők vagy a farizeusok sugdósága tökéletesen érdektelenné vált számukra. Ha sohan föl is háborodtak azon, ami e pillanatokban történt, utána évszázadok bűnösei tértek meg tőle. A vallomást tevő írhat a legprofánabb dolgokról, nem kell

letagadnia, elkennie és kegyes, semmitmondó szavak flastromával leragasztania a legnagyobb bűnöket sem föltéve, ha — és ez a fontos — bele tudja állítani megnyilatkozását abba az atmoszférába, amely Istennek és egy alkotótehetségnek találkozásból azonnal megszületik. Ebből a találkozásból utánozhatatlan levegő születik, a rothadás sem tudja megrontani s a bűnök szinte csak emelik Isten fényét. Ez a csodálatos atmoszféra egyik biztos jele a felsőbbrendű művészetnek. Miért vannak még mindig olyan nagy hiányai a katolikus irodalomnak? Mert vagy az Isten hiányzik belőlük, vagy a tehetség. Vagy katolikus és nem irodalom, vagy irodalom és nem katolikus. Ha ma beállít hozzám egy bármily megbízható és ideális lelkületű magyar író vagy írónő, átnyújt egy novellát, amelynek címe mondjuk, „A kereszt diadala“, vagy „Mihály gazda megtérése“, avagy „A sekrestyés galambjai“, valószínű, hogy nem katolikus irodalom az, amit átnyújt. Ha viszont egy tehetséges magyar író, mondjuk, Rákóczi hőskorát írja meg, lelkes és konstruktív módon elevenítve meg azokat az erényeket, amelyek közé a hazaszeretet, a férfiaság, az idealizmus, a hősiesség tartoznak, úgy lehet a mű tiszteletreméltó, de még ebben az esetben is szinte csodaként érne a meglepetés, ha ez a könyv amellettt igazi katolikus irodalom is volna. Egy súlyos félreértést kell itt szétoszlatoznunk. Nem az adja meg egy mű katolikus világnézeti jellegét, hogy társadalmi, történelmi vagy polgári szempontból konstruktívnek vagy destruktívnek tűnik-e, hogy úgynevezett fehér irodalom-e, vagy nem fehér, hogy pacifista vagy nem pacifista, kozmopolita vagy sovíniszta-e. Hemzseghet úgynevezett társadalmi és földi erényektől, harsoghat az erkölcsprédikációktól, az összes konstruktív polgárok lelkesedéssel olvashatják — a mű mégsem katolikus. Az ilyen irodalom nevelhet kitűnő szavazópolgárokat, takarékosagra és munkára serkentheti az embereket, de a katolikus irodalomnak elsősorban mégiscsak más célja van. De még templomok, mirtuszkoszorúk, harangkongás, kifogástalan zsakettes polgárok, becsület-

tel uralkodó nagyasszonyok és derűs vasárnapi idillek sem elegendő ahhoz, hogy egy művet mint katolikus alkotást állítsunk a katolikus közönség elé. Fontos ezt hangsúlyozni különösen itt, Magyarországon, ahol össze-
tévesztik az illuzionista irodalmat a katolikus irodalom-
mal, s ahol minden mű, melyben a kántor háromszor megzúgatja az orgonát a templomban, hosszabb csókok-
ról viszont említés nem történik, máris carte-blanchet
kap és beinvitálják a katolikus parnasszusra. Ebből az
következik, hogy az írók ravaszokká, Duckemäuserekké
és kétszínűekké nevelődnek. Nem tárják ki maradék-
talan alázattal és őszinteséggel lelküket úgy az örökké-
valóság előtt, hogy abból ne csak az Isten értsen, ha-
nem az emberek is tanuljanak. Hiszen az őskeresztység
hangos gyónásainak is ez volt az értelme. Gyilkosok
és házasságtörők álltak oda Isten és a hívők elé s amit
elmondtak, attól higgyék el mélyen tisztelt katolikus olva-
sóim, senki sem szaladt el gyilkolni vagy házasságot
törni, de mindenki mégjobban szerette az Istent. A
katolikus irodalom egyetlen és csalhatatlan ismérve az,
hogy Isten felé ragadja a lelket. Abból, amit katolikus
irodalomnak szoktak elskatulyázni — a felét ki tud-
nám selejtezni, lelkiismeretfurdalás nélkül.

Van egy katolikusnak nevezett irodalom, amely
olyan ügyesen kerül el az élet komplikációit, mint
ahogy a kis tisztviselő elkerüli a félelmetes miniszteri
tanácsosokat — mert hát sohasem tudni, mi sül ki az
ilyen találkozásból. Az ilyen irodalom se nem iroda-
lom, se nem katolikus. A katolikus írónak minden kér-
désre választ kell adnia, úgy, mint ahogy a pap vála-
szol minden bűnre, minden kétségre és minden kereső-
nek, föltéve, hogyha jó lelkiatya. Ugyanígy tesz az író
— ha jó író.

Itt van Sigrid Undset. Ha ő arra gondolt volna
a Kristin Lavrensdatter, az Olaf Audunssøn vagy a
Gymnadenia megalkotása közben, minő lesújtó ítéletet
fog róla alkotni a hajdúmakarcsi tűzoltóparancsnok szép-

lelkü neje, vagy ha művei koncepciójának katolikus értelmét a norvég vidéki újságolvasó értelmi színvonalához igazította volna, úgy a világirodalomnak egy-két halhatatlan és katolikus csúcsait ma hiába keresné szemünk. Nem volna mivel bizonyítanunk s nem volna hova felmutatnunk. Milyen jó érzés, hogy többek között Sigrid Undset-tel is felelhetünk, amikor a katolicizmus ellenségei fülünkbe súgják a megszegyenítő kérdést: Van-e a ti kishatású irodalmatok tömegeket elvesztett belletrisztikáján túl olyan hódítónak nevezhető alkotások, amelyet parításban lehetne emlegetni Hamsun-nal, Wells-el, vagy André Giddel? Mert mi tagadás, gyanúsán dilettáns izetek volt eddig. Én tudom, hogy Manzoni nagyon tehetséges író volt: bár egy kicsit unalmasan, de a maga korához viszonyítva, mindig magas színvonalon írt. Csak nem értem azokat a kritikusainkat, akik még ma is a kedves öreg Manzoni mértékével mérnek, akiknek szemében bűn a fiatalság, a nagyvonalúság és a merészség. Az időt megállítani nem lehet. A világ vezető intelligenciáját, az értelmesebb olvasókat és a keresőknek millióit unalommal megtéríteni nem lehet. Ha mi nem bujunk ki egy gyermekded izű, giccsesen hazug irodalom rózsalugasából és nem lépünk hódító szándékkal arra a süppedékes, veszélyes, forró Szaharára, ahol milliók élnek, úgy meg fogja tenni majd másvalaki, aki nem Isten nevében hódít és nem a lelkek javára. Vajjon felelni tudunk-e majd Isten előtt ezekért a lelkekért?

Sohasem felejték el egy beszélgetést Párisban, a rue de Grenelleben, ahol Broglie herceg, a legkiválóbb jezsuitapáterek egyike mondta nekem: „Ma nem azt kifogásoljuk a katolikus irodalomban, hogy olyan bűnökről is eshetik szó, amelyeket az emberek kellemesnek tartanak: komoly mulasztás csak az volna, ha olyan erényekre nem mutatnának utána rá, amelyek a bűnöknél sokkal kellemesebbé tudják tenni az emberek életét s rábírnak őket arra, hogy a bűnöktől elszakadjanak, az igazi boldogságért, amely a lélekben van.” De egyoldalú prédikációval elérni ezt nem tudjuk. Be kell

mutatni a jó és a rossz küzdelmét, ahogy Mauriac, Bernanos, ahogy Claudel Souliers de Satin-je és Undset könyvei bemutatják. Szomorú volna, ha az Undsetbotrány még egyszer megismétlődne itt Magyarországon. A fiatal katolikus generáció minden újabb ilyen esetben hallatni fogja szavát majd abban a tudatban, hogy amikor katolicizmus nagy értékeiért küzd, nem emberekért, de Isten országáért harcol. Ha valaki nem érti meg a katolikus irodalom modern útjait és hősiességét, akkor ne egy nagy íróat tartson katolikusellenesnek, hanem önmagát megnemértőnek. Bizonyára vannak kitűnő embereink, akik szintén kifogásolták Undset látszólagosan túlnyers naturalizmusát. A maguk működési területén ezek kiváló, szakképzett emberek és bizonyára éppen ezért érnek el sorra Sigrid Undset megértéséig. Ennek tömegek közé való juttatását pedig bizzák bizalommal arra a katolikus kritikára, amely sohasem igazodhatik a tömegek véleményéhez s csak egy szerepe lehet: állani a rohamot, amelylyel a fegyelmetlen tömegizlés elnyeléssel fenyeget, védeni az értéket, arisztokratikusan, büszkén és hajlíthatatlanul.

Ha a világ katolikus irodalmának elitje értékelni tudta Undset-et, akkor a túlhangos fejcsóválók legyenek szerényebbek s mondják azt: „Hát kérem, én ehhez nem értek, az idő, úgylátszik, elhaladt fölöttem, én gombgyártással, fürjvadászattal, vagy bridge-el töltöttem életemet, nem tehetek róla. Félreteszem a Krittin Lavransdattert, félreteszem a l' Annonce fait a Marie-t és visszatérek Beniczkyné Bajza Lenkéhez.” S próbálja más téren megközelíteni Undset-et, a kifogásolt rossz katolikust. Például járuljon ő is mindennap szentáldozáshoz és ossza el ő is a szegények és a beteg gyermekek közt vagyonát, mint ahogy Undset tette — a rossz katolikus.

A katolikus szépirodalom világi-irodalom s ha tehetségei vannak, lehet belőle — reméljük — *világ-*

irodalom Magyarországon is. De ha egyszer világi-irodalom, akkor az egész világot kell magához ölelnie a chartres-i katedrális angyalaitól, amelyek az elvont tisztaság művészetét hirdetik a Vaugirard, a Berlin-Bülowplatz dühöngő nyomoráig és a világ hitetlen intellektueljeinek kaotikus, száműzött és szomorú árnyék-világáig. Hiszen ezek mind a még meg nem váltott realitást jelentik. Reálisoknak kell lennünk, hogy hozzájuk férközhessünk és katolikusoknak, hogy meg is válthassuk őket, ha már egyszer hozzájuk férköztünk. A megváltást pedig csak Isten közelsége adhatja ennek a világnak. A katolikus irodalom célja és egyedüli ismérve tehát, ismétlem: az anyagiás látszatvalóság közt rámutatni egy természetfölötti valóságnak titokzatos jeleire, már itt lent, a földön. A katolikus irodalom célja nem propaganda a polgári idill és a mulandó földi célkitűzések mellett, de propaganda a fölöttünk hallgató örökkévalóságért. A katolikus irodalom a földi élet és a végtelen koordinált síkján álmodik, alkot és dolgozik. Hogy milyen anyaggal s témaválasztással, az tökéletesen s egészen mindegy. De mindig azzal a titkos céllal a szeme előtt, hogy a lelkeket megmozdítsa s hogy őket kicsalogassa egy bárgyu méltatlan és földhöztapadt világérzésből. Azzal a szándékkal, hogy őket végül is térdrekényszerítse Isten előtt, aki minden embernek, írónak épúgy, mint olvasónak, utolsó és végső állomása lesz, amelyen túl már nem következik semmi s amely minden filozófiának, művészetnek, boldogságkeresésnek: summája és megoldása.

AMI TÖBB AZ IRODALOMNÁL

Bernanos, aki nagy író, a „Sous le soleil du satan”-ban megpróbálja és az ars-i plébánosról, aki nagy szent, ír regényt. Egy író csaknem mindig a saját egyéniségének, egy szent mindig az egész emberiség konfliktusainak képletét jelenti. Élet és művészet párhuzamos, de csak *ritkán* találkozó vonalak a végtelenben. Huysmans-ban — életének második felében — erősen közelednek; ott mind a kettőnek: egyéni életnek és művészetnek iránya már kezdik nagyon fedni egymást. Kempisnél, Celanói Tamásnál, Fra Angelicónál ez az azonosság tökéletes. A régi hagiografusok s a festészetben a primitívek, az avignoni iskolától az olasz trecentoig ebből az azonosságból szívják erejüket. A XX. század bolygó lelkeinek mindez nehéz; művészi kifejezés és a világszellem megváltozott, s mi, akik nappal sóváran állunk a templomok előtt és estére az élő kontaktus mágiájától úzva, újra elmerülünk a modern Babylon fény- és idegörvényeibe, nehezen találhatjuk meg azt a kegyelmet, amelyek egy Hermannus Contractust és utána Szent Bernátot a Salve Regina misztikus és utolérhetetlenül fenséges dadogására inspiráltak. Egy szentről csak egy szent írhatja meg a méltót. Az új katolikus irodalom sok írójának ez az ellentmondás, mely a *már* tökéletes alkotás és a *még* nem tökéletes egyéni életnek ellentmondásából fakad, valószínűs kőpadot jelent — a kétféle öngyilkosság közül választania kell az egyiket: vagy az élet inspiráló szabadságának vagy a saját lelkiismeretének az abortusát. Természetes, hogy itt csak olyan tehetségekről beszélek, akik az egész életet tudják átfogni, a csúcs-

tól az iszapos fenéig reagálva minden színre és minden rezdülésre s minél kisebbre méretett a tehetség mértéke, annál kisebb az ellentmondás kínja. Kevesen, mint Undset és Claudel jutottak el az egyensúlyig, a szinte tökéletes élet és a szinte tökéletes alkotás ikercsillaga alá — de bizonyos, hogy számtalan vágynak, gondolatnak és álomnak titkos gyilkossága árán. Az is lehetetlen, hogy már az ő emberi színvonalukon nem éreznék át azt a fenséges csábítást, mely egészen le akarja tétetni a tollat, azért, hogy a keresztet, a szentség életformáját, mind a tíz ujjukkal megragadhasák. Vannak bizonyos magaslatok, melyek igazságaikkal és mély titkaikkal többet jelentenek minden zseninél s minden művésznél — jaj a zseninek s jaj a művésznek, ha csak pillanatokra is, de egyszer bepillantást nyert ezekbe a titkokba. Egy rugó törik el benne, nem hisz többé génuszának egyedüli megváltó erejében, megismerte a Megváltót s el szeretne hallgatni. „La sainteté c'est presque toujours le silence.” Szentség, csaknem mindig annyi, mint: *hallgatni* — jajdul fel szegény Mauriac is; ez a pár szó elárulja egész tragédiáját.

Az ars-i példa, ilyen példa; csenddel az ajkakon lehet közeledni hozzája; irodalmi s művészi göggel soha. Az emberre rámereng Francis Trochu életrajzából két világoskék szem: az ars-i plébános szemei. Az örökkévalóság tavának mély relytélye hullámszik bennük — ha rájuk s az ars-i plébános életére néz az ember, el kell felejtetni az életfolyók tajtékzását: sem praktikus turbinák hajtására és se nem vad, s nem vidám lubickolásra nem alkalmasak. A művészetben fürödve, az ember *közben* meg is tisztulhat valamennyire, de az örökkévalóság ritka tavai, amilyen Vianney szent János plébános élete is, ezek a ritka tengerszemek, amelyek ide kivetődtek, nem tudni hogyan, a mi földünkre és összefüggenek titokzatos kegyelmi csatornáikkal Isten s egy másik világ végtelen óceánjával, ezek *egyedül és csak* tisztulásra hívják az embert. Francis Trochu híres élet-

rajza nem pályázik olyan babérokra, amilyenekre egy Bernanos — aki nagy író — pályázott s úgy hiszem mégis mélyebb rétegeket sikerült elérnie, akár a Vianney szent János, akár a mi lelkiismeretünknek rétegeiben, mint a legtöbb regény tenné. A szokványos, komoly, tiszta, egyszerű, aszkétikus stílusban, az oknyomozó és adat-felsoroló sikra helyezte Vianney élettörténetét — az olvasó lelke mégis olyan hullámvázba jön tőle, amit sokkal kisebb fokban tud csak elérni bármilyen világiás lendületekkel fertőzött génusz. A szentek nagyságát egyedül annak az elvnek szem előtt tartásával lehet méltóan a világ számára interpretálni, hogy a magunk „nagyságából” semmit hozzá nem teszünk; a száraz valóság itt többet emel, mint a byroni hév, egy ismeretlen levél rideg közzététele többet, mint a balzac-i intuíció.

Irodalmon és művészen felül, mert a világon felül állnak a Vianney szent Jánosok. Egy emberi spektrálanalízis a világ fényeire és nem az ő titokzatos splendor gloriájukra alkalmas. Tudatlanság volna azt állítani, hogy a *tehetséges* író nem írhat sokkal jobbat a Vianney szent Jánosokról, a folignói szent Angélákról és a szent Terézokről, mint a banális, unalmas és a tehetségtelen kegyeskedő; állítani csak azt állítom, hogy kevés tehetséges író képes önmaga problémáit, önmaga nagyságától részeg szavait és világi gőzöktől fertőzött tollát oly fokban megtisztítani, megfékezni és sterilizálni, hogy megadó szolgálója legyen nem ahogyan megszokta, egyedül a művészetnek, hanem ami azon felül áll, a a hősiességnek, mely az élet legvégső értelméért küzdött: a szentnek. Világiás művészettől zavaros vizeinket nem beereszteni az örökkévalóság relytélyes tavaiba, amelyeknek más a sodra és más az anyaga — ehhez már ama bizonyos *csendnek* legalábbis az előszobájába kell lépnünk s ilyenkor a hősiességnek, a belső aszkézisnek egy bizonyos mértékét tétélezi fel az alkotás. Nehéz belső aszkétikus folyamat ez egy író számára. A termelő erőnek s a fékező, kontrolláló gátlásoknak nem csak azt a feszültségét jelenti, amely minden nagy

műalkotás feltétele. A gátlásokra, a hallgatásra, az egyszerűségekre való olyan hajlam is kell hozzá, melynek ellensúlya, kárpótlása és forrása ettől kezdve már csak a hit. Epp a nagy művészek torpannak meg ennél a belső keresztútnál; könnyű a kicsiknek hallgatni, amikor nincsen miről hallgatni — az ilyen nagyon gyorsan s nagyon egyszerűen lesz katolikus író.

Másrészt Anatole France szent Paphnutiusról, Flaubert szent Antalról ír *s témájuk nagyságához mérve*, minden szavuk fecsegés — bárha nagy művészettel véghezvitt fecsegés; a géniusz itt nem megeleveníteni, csak benyálgázni tudja a szentet.

A szentek árnyékában állva s róluk írván, minden írónak legalább lélekben egy kissé a szentség útjára kell lépni — önmegtagadásban, csendben s az „én”-nek elfelejtésében. Ez a kikerülhetetlen törvény mutatja, hogy az értékek skálájában mennyivel fölöttébb való a szent mint a zseni. Ha a művész *erre* rájön, tragikusan érzi méltóságának már-már hiábavalóságát — a csendet, melybe a Vianney szent Jánosok burkolódnak, a fényes ködöt, mely titkukat magában rejt, nem lehet a világ szavaival s a művészet színeivel túlharsogni s elvakítani. Néha a toll, nagyszerű szavak helyett önkéntelenül egyszerű kereszteteket kezd rajzolni a papirosra . . .

A MAGYAR RINSZKÁJA

A MAGYAR RINSZKÁJA

Egy amerikai ujságíró nemrégén megírta emlékeit az orosz szovjet polgárháborús korszakából. Ismerte Lenint, Denikint és Kolcsákot, végignézte saját két szemével vagy kétezer embernek a felkoncolását, vízbefojtását és halálrakorbácsolását. Minderről azonban nyugodt hangon, szinte szelíd tárgyilagossággal ír. Talán egyetlen része van az egész memoárnak, ahol Mr. Shakley tollát valami magánfelháborodás is megremegteti. Bár itt sem mond ítéletet; csak megvető, fanyar, szinte száraz orrhangon jegyzi a tényeket. Leírja Rinszkáját, egy kaukázusi birtoknak amolyan udvarházát, úri rezidenciáját, amely körül már napok óta dúl a harc. A vörös tengerészbrigád nincs húsz kilométerre sem a kastélytól, de nem lök oda, mivel egy nemzetközi missziós-expedíciót szállásoltak el a birtokosoknál. Mr. Shakley innen figyeli a domboldalt, ahová az ellenforradalmi kozákok ásták be magukat. Figyeli a pokoli fegyvertűzet mindkét oldalról, a felgyújtott csűröket, erdőt, a jajgatást és hallgatja a rémhíreket, amelyek a foglyok megcsonkításáról adnak hátborzongató részleteket. De ugyanekkor figyeli a kastély belső életét is. Több környékbeli úricsalád gyűlt itt egybe, akik a missziós-expedícióval együtt fognak menekülni, annak oltalma alatt. Készülődés közben — írja az amerikai — vajjon miről beszélnek ezek a szerencsétlen előkelő oroszok, akik valamennyien az „anciène régime” megmaradt roncsait képezték. Életük hirtelen és szörnyű változásáról, töréséről: a veszélyről, mely őket körülveszi, a pillanatok alatt jobban és jobban közeledő halálról? Nem egészen így volt. Mr. Shakley

például világosan visszaemlékszik egy jelenetre. A szükséges holmikat szénásszekerekre reggel kellett volna elszállítani a legközelebbi vasúti állomás felé. Az emigrációba készülők erre már hajnalban elkezdtek veszekedni: Ki az előkelőbb a menekülők között? Az kapja a jobb helyet! Az emigrációba készülő urak egymást legázolva bizonyígtatták a missziók vezetője előtt családi helyzetüket, felsorolták őseiket, rokonaikat; felkötörták az egész történelmet, vissza talán a Rurik dinasztiáig. A málhákat felrakták, ledobták, ide-oda cipelték; magából kikelt, dúltarcú nyugdíjas államtanácsosok, grófok, sipákoló tábornoknak és marsallnék, birtokosok rohangáltak fel és alá. A szekérkaraván nem indult, pedig mindenki számára lett volna hely. Dehát itt a kérdés veleje az volt: ki az előkelőbb? Az utolsó ebédnél feszült hangulat. A hölgyek epétől sárga ajakkal csak grófokról, hercegekről és hadosztályparancsnokokról beszéltek egymás pukkasztására. Kiténtetések csörrentek, affektáltak, pózoltak és mindenki olyan dolgokat rikácsolt, hogy ha egyszer újra „visszatér a régi világ”, akkor Grigorij Mihájlovicsot majd „leleplezik!” Sztjepán Alexandrovicsot pedig lehetetlenléni fogják tenni a „jótársaságban” . . .

A pusztulás pedig — írja az amerikai, mélységesen lenézve ezeket a figurákat — ezalatt percenként közeledett és kúszott feléjük. Ha erőszakkal egymás mellé nem préselik őket a parasztszekerekre, odavesztek volna valamennyien.

Ezt az atmoszférát megéreztem Mr. Shakley sorai-
ban s majdnem pontosan ezen a hangulaton csodálkoztam például egy estélyen is, itt Budapesten. Rinszkája tragikomikus rokonához hasonlított egy kissé a magyar klub, ahová mulatságra vagyunk híva. A kaukázusi utolsó ebédet és az estélyt, amelyet egy különben kedves, igen előkelő család adott, láthatatlan pszichológiai fonal köti össze; s ha az előbbinek groteszk vonásai és brutális háttere hiányoznak is, lehetetlen fel nem

fedezni bizonyos helyeken és körökben azt a magyar Rinszkáját, amelynek orosz mása félig-meddig oka lehetett annak, hogy a cári birodalmat egyszerűen letörölték a föld színéről.

Persze, a dolgok bőre alá kell nézni. Ott ülünk például az egyik asztal mellett, ötösben. Jobbra tőlem kicsit fáradtarcú, nagyon disztíngvált leány; lehet harmincéves. Édes anyja német grófnő volt, a család szegény. A lány az év nagyobbik felében kint tartózkodik Berlinben, sokat utazott Németországon kívül is. Berlinben iparművészettel foglalkozik, félig-meddig maga keresi a kenyerét. Kitünően van öltözve.

A társalgás folyik. Jobbra-balra nyitott termek, a négytagú jazz odaát egyet-egyet robajlik a másik teremben; a jampecek ilyenkor meglendülnek, mintha egy titkos rendező egyszerre nagyot rándítana valamennyiükön, egy láthatatlan, óriási zsinóron. De a társaság e fiatalabb részében talán még megvan az üdeségnek egy bizonyos maradék fajtája. Az ő rutinjuk túlságosan nagyfokú, moziszerű és nyílt ahhoz, hogy az ember rögtön fel ne fedezze benne a naivitást. Isten tudja mi lesz belőlük, ha az élet különböző tapasztalatain, monotonan ismétlődő napi pofonjain, az egzisztenciális küzdelmek szomorú kénsavpreparátumán át-pacolódnak az elkövetkezendő évek alatt. Talán felébred bennük is a mai generációnak sok értéke. Vagy pedig olyanok lesznek, mint ezek itt mellettem . . .

Mert még hárman ülnek az asztalnál. A Németországban élő leány mellett egy lassúmozdulatú, fókabajuszos férfi, furcsán fénylő, kidülledt, mindenhez hozzáférő tekintettel. Szemben velem egy idősebb sovány hölgy (báróné), aki kicsi, mozgékony, sárgás ujaival a lorgnont folyton ítéletre emeli a megjelentek között. A nyelvét, mint éles, gonosz bárdot megforgatja és rögtön utána le is fejezi az illetőket. Balra tőlem pedig fiatal férfi ül. Kifogástalan alak, szmoking; mintha szoborra lenne öntve. Monoklit visel, kis bajsza diadalmas, arca álarcszerűen nyugodt. A társalgás élénk, —

aztán jön egy pillanat és máris Kaukázusban vagyunk. Igen, ez a Rinszkája . . .

A „Rinszkája” ott kezdődött, amikor az idősebb hölgy hirtelen észrevette, hogy a német leány nem veszi őt eléggé komolyan. A Németországban lakó leány szintén ismert itt csaknem mindenkit a megjelentek közül, de láthatóan csak keveset törődött az emberekkel. A kicsit fáradt mosolyával valutáról beszélt és arról, hogy ma spórolni kell. Fáradtan mosolygott és nyíltan adta emberi önmagát: azt aki volt. Az idősebb sovány hölgy erre fölérőlt önmagának, családjának, környezetének és társadalmi körének előkelőségét olyan fokra, hogy az egész asztal s az összes ottlevők megteltek méreggel és feszültséggel; titkos fullánkok csiráztak ki a lelkekből, amelyekkel ide-oda lehet dőlködni; a fókabajszos lanyhán angliai egyetemi éveiről kezdett beszélni s kijelentette, hogy csak ott vannak „urak”. Két későn jövő hölgy (anya a leányával) mellénk telepedett; az anya rögtön bekapcsolódott az előkelőségi stafétába. Visszatérve hosszú kesztyűjét, teázni kezdett; felhúzta szemöldökét s egy lordról emlékezett meg, aki kiállhatatlan, de általában ő is osztozott abban a véleményben, hogy csak Angliában vannak urak. A német leány ellentmondott és fáradtan mosolyogva Franciaországot említette. Erre kitört a vihar: „Lompósak, incifinci demokraták, nőies népség”, — mondta az atléta monoklis. — „Édesem, mindez gusztus dolga” — mondta a bárónő. — „Ki beszél egyáltalán franciákról? — hallom a fókabajszost udvaronc pislogással, — Páris modortalan szemétdomb. A sou-kat harisnyákba rejtik”. — „B . . . y Pista — mondja az atléta — tizedmagával elsöpört egy egész század franciát Flandriában. Erkölcsileg puhányok. Dekadensek!” — A Berlinben lakó leány most kijelentette, hogy ameddig itthon szégyelni fogják a garast, amiket félrerak az ember, addig megérdemeljük a helyzetünket. Fagyos csönd. Aztán össze-vissza beszélnek. A levegőben ilyen meg-

jegyzések: Park-klub . . . igen az a harmadik fiú, az vette el a kis Thurn-Taxis Anniet . . . A Micu . . . A Niki . . . Hogy kerül ez ide? Nézzétek csak . . . Te, ez az ember szociális problémákkal izgatja a pöbelt . . . Az öreg főherceg . . . N. gróf . . . M. grófné . . . olyan herceg . . . igen tavaly, náluk . . . Ilonkám, szervusz, szervusz (egy másik asztal felé integetnek) . . . Ki ez? . . . Sz. grófnő . . .

A berlini leány most kijelenti, hogy jövőre maga fogja árulni az üzletben a cigarettadobozokat, börtönkákat és legyezőket. Utána feláll, nevet és nyugodtan átmegy valahova. Általános lecsepülés: biszsiáknak, modortalannak nevezik. Kicsoda ez tulajdonképpen? — kérdezik. Megmondom. Kisül előkelő származása. Erre kijelentik, hogy rögeszmés. Hogy igen, az anyja az jó familia, de édesapja tulajdonképpen amolyan jószágigazgató-felének, intézőnek vagy micsodának, a fia és nem is szolgált „jó huszárezredben”. Mindezt ma mondják, 1933-ban. Kijelentem, hogy az igazi urak külföldön már mind felvilágosodottak, egyszerűek, leszoktak a társadalmi gögről stb. Az ember lehet azért exkluzív, de legyen ember is. Mosolyok. Politikára kerül a szó. A bukott minisztereket szidják, a mostani hatalmasokról kivétel nélkül kimutatják, hogy jóba vannak velük. Tojástánc a legitimista felfogás (előkelő) és annak a bizonyítása között, hogy a nem legitimista hatalmakkal is jóba vannak azért ma. Miniszterek nevei. Minden, ami hatalom: eo ipszo előkelő. Hol van ezekben — gondolom — a szembefordulás, a martirsorsvállalás, a politikai hűség belső ereje, néma előkelősége és hősies arisztokratizmusa? Ki halna meg ezek közül a vérpadon, mondjuk egy királyért? Intrika, hazudozás, mérges tojástánc; minél kilátástalanabb a helyzet, annál görcsösebb kapaszkodás és szinte rögeszmeszerű elmaradottság.

Az alakokat külsőleg, természetesen, megváltoztattam. Amit azonban elmondok, az szintiszta igazság,

azaz equivallense az igazságnak, csak a külső körülmények mások. Ime, tehát megtudtam a következőket. Azt, ami a görcsösen őrzött külszin mögött vergődik. A szoborszerű alak, aki a nyugati világot szidta nálunk szokásos bontonból (bizonyos körök azt hiszik, hogy így lehet segíteni sorsukon), az atlétatermetű szmokingos évek óta állástalan. Nagyon jó családból származott. Ma már olyan erkölcsi defektusból él, mely előbbutóbb börtönbe viheti. A bárónő, aki egyetlen szavával ötfelé intrikál, mindenkit ledőf és lenéz: arról beszélt titokban egy ismerősének, hogy jutassák be a rádióhoz speakernek, mert angolul tökéletesen tud. Különben száznyolcvan pengő nyugdíjat kap elhalt férje után, aki valamikor a diplomáciánál szolgált. A fókabajszos: tisztviselő — mondjuk — az O. T. I.-nél. Lanyha, bágyadt mozdulatai csupa rettegést takarnak, mikor teszik ki. A később érkezett anya — nagybirtokos felesége, mágnás, pozíciója rendezett. De arról, ami a családi kulisszák mögött dül náluk, szintén regéket mesélnek.

Egy pillanat és Rinszkáját eléri a halál. Nem tanulunk, sznobok vagyunk, antipatikus atmoszféra uralkodik nálunk; az álarc miatt, melyben hencegünk, nem látjuk a közeledő halált. Rinszkájában volt legalább egy amerikai misszió, — rendes, modern, józan emberek, — amely szekérre parancsolta őket.

Ki az a herosz nálunk, aki meg tudja ezt tenni?

IFJÚ STRÉBEREK

Mostanában néhány délelőttöt töltöttem a parlament folyosóin. Emlékszem, gyermekkoromban jártam itt utoljára, a háború alatt s a forradalom után, édesapám védnöksége alatt sétálgatva a méltóságos magyar boltívek alatt. Apám letelepedett némelyik képviselőtársával egy bársonypamlagra s a következő pillanatban a tekintélyparancsoló atmoszféra megtelt desktruktív, szatirikus megjegyzésekkel. Egyszer szegény Rakovszky

Istvánnal gúnyolták kettesben a misztikus magyar jelenségeket s mialatt a folyosón ide-oda surranó mungó-csoportok, a zajtalanul hajlongó hazai árnyékalakok, a dölyfös, de oly üres tekintetek mélyen belevésődtek gyermekemlékezetembe, felállt hirtelen Rakovszky István impozáns alakjával, megcsóválja nehéz, szinte vakmerően súlyos üstökét s odadörmögi nekem: „Mire te megnősz, itt se legyen ilyen világ!” Ennek az igazi magyar úrnak kívánsága valójában csak most jutott eszembe, hogy újra itt kószálok a folyosón, ahol éppúgy, mint akkor, mai szerencsétlen sorsunkról döngetnek mai uraink. Mennyivel boldogabb volt az a gyermek, aki bízni tudott még az öregek jóslataiban. S elfelejtve mindent, ott tudta hagyni a parlamentet és az Ország-ház-téren játszadozó gyermekeket figyelte titkolt érdeklődéssel, beleoldódva a tiszta végtelen életbe. De mintha csak most ébredtem volna tudatára annak, hogy amit akkor az öreg Rakovszky kívánt, mint eljövendő nagykorúságunk egyetlen boldog kísérőjelenségét: hogy más világ és más emberek uralkodjanak egykor majd erre felé — annak körülbelül pont az ellenkezője következett be. Mintha egy óriási, tiszakálmáni időkből ittmaradt szakállas kegyelmes, egy láthatatlan valóságos belső titkos tanácsos sziesztázna rajtunk és az országon, a fiatalságon és modern eszméken, már vagy ötven éve, érelnemesedett tagjaival mindent beborítva s tekintélyt parancsoló szuszogásával megrémítve egy új, ifjú melodiának vagy szellemi ritmusnak mégcsak a lehetőségét is.

A magyar fiatalság tehetetlenül ámul s mind nagyobb és nagyobb idegességgel szemléli, hogy amikor ez a milleneumi időkből megörökölt és lerázhatatlan agg szellem, az ősi mungó-mumus kicsit fölemeli az ő tekintélytől csöpögő ujját, úgy halálos csönd parancsolódik az egész itthoni világra. Ott állunk négyen vagy öten, barátaimmal, a magyar parlament méltóságos boltívei alatt. S ami a megrekedt világból, a megállt vizek beteg vegetációjából kinő — azt szemléljük most elsősorban némi rémülettel. A következményeit ennek a *lebírhatatlan szellemnek*, mely nem elég, hogy

él, de tetejébe még meg is szüli a maga porontyait, elszánt ifjú jogutódjait; kivájja magának saját, furcsa szellemi csatornáit, előre a jövő felé, ahol a kaszinós, klikkes, hatalom körül somfordáló, kérlekalássan-bátyámos, hajlongós, ügyes és kenetteljesen fontoskodó apáknak homunkulusz unokái és dédunokái most rajznak tovább, hogy az új jövőt is elragadják esetleg az értékesebb generáció elől. Hogy továbbra is prolongálják a „magyar Rinszkáját“, amelyről előbb írtunk; a furakodó stréberséget, antidemokratikus szellemet, az olajozott nyelv és a rugóra hajló, könnyed hajlongás attitűdjét fölfelé, az örök magyar várurak tornyai felé pislantva áhítatosan.

Isten óvjon attól, hogy kizárólag a magyar politikai élet területe abszorbeálja aggodalmas figyelmünket. Az élet mindenütt a világon most már telítve van új mentalitással. S míg az új mentalitás, az új fiatalság, egy új kornak új lelke mindenütt megtermi magának az új kifejezési formákat, azalatt nálunk valami megrekedt. Az itthoni erdő új facsometéi összetorlódnak, növekedésük gátolt, levegőhöz nem jutnak, fojtott stagnálásba préselődnek. Ami láthatólag mozog, ami még ma is sikerrel nyújtogatja ügyes nyakát a napfény alá, mindaz, kevés kivétellel, inkább egy régi üvegháznak mesterségesen kitermelt vegetációja, a régi szellemnek abszurd és korszerűtlen meghosszabítása. Nézzük csak akár a parlament folyosóját is: fantasztikus figurák merülnek fel itt is ott is a sarkok homályából. E sorok írója igazán nem tartozik azok közé, akiket mezitlábos apostoloknak hívnak: mindenki szereti az úri formákat; főleg, ha úgy nevelték s ha megszokta. És mindenkinek, különösen az értékes eszméknek és a tehetséges embereknek szabad felhasználni azt, amit tisztességes összeköttetéseknek neveznek ezen a világon. De ha az „ifjú stréber generáció“-ról írunk, akkor egy külön típusról kell megemlékeznünk s annak külön magyar válfajáról, mely annyiban különbözik angol, vagy mondjuk

francia rokonaitól, hogy míg ott legföljebb csak a cocktail-partik egy-két exkluzíven együgyű klubnak vagy bájos környezetű golfpályának világában juthatnak valami icike-picike előnyhöz (ma már ott is alig), addig nálunk rögtön az egész közelet, megbecsülés, elhelyezkedés, a hatalmasoknak bizalma és széles, segítő parolája az, ami osztályrészekül jut.

Csodálattal szemléljük barátaimmal ezeket a fanyar, laza, jellegtelen, abszolút rutin-mázban tűnődöklő új hatásokat, a Milotay István által megbélyegezett homunkulusztípust, akik az évtizedek óta nem mozduló magyar állóvizek puha langyából dugdossák ki egyforma kis fejüket, mindenütt megjelennek, mindenütt kegyeskedően jó fiúk, mindenre megértően mosolyognak, ha felülről, a „biztos,” a „legális” világokból hull a kegyes program és huszonhároméves létükre végtelesenül józanok, óvatosak, temperáltak, aggastyánok módjára zárkóztak és fölényesek, ha mondjuk, alulról, még „bizonytalan” helyről, egy születő új világnak független és még korlátba nem fogott pusztáiról lengedez a tavaszi szél. Amerikában most száz és százezer fiatal Lindbergh vág neki annak, ami kezdeményezést, merészséget és rizikóvállalást jelent; Olaszországban egyetlen évtized alatt mindenki, még az örege is, ritmust váltott lépéseiben, az egész nagy világ lórrong és alakul az ifjúság lázában — itt, nálunk pedig a régi mungó- és kaszinómentalitás hatalmas, végleg reánk terpeszkedett és kiöregedett tyúkanyóként még mindig és újra, szakadatlanul költögeti a régi egyforma tojásokat. Banális, simán guruló képleteket, amelyek rava-szul gördülnek be kegyekbe, pozíciókba, jelentős parlamenti sarkokba, exkluzív kaszinókba (nálunk ez még politikailag jelent valamit), szövetségek, egyesületek titkári állásába, satöbbi, satöbbi. Az öreg, fölényes mindent elsőprő léptű, harcsabajszú magyar potentátok mellett ott látom tipegni az új kis bajszos tojásokat; kezüket épp úgy tartják, épp úgy nyújtogatják, ruháik az ősi magyar vadász vasalt, de könnyed ruhája; kalapjukon hetyke, kopja-szerű tollak, beszédük vonta-

tott, szemük felfelé, mintha örökké gratulálni akarna valamihez és valakinek. Lefelé szórakozottan tétova; elméletben éppúgy ismerik az összes főispánokat, a püspöki irodák vezetőit, szövetségek díszelnökeit, a hírlapok és folyóiratok összes szerkesztőit és munkatársait, a képviselőket, a címekeket, az egész zajtalan rugójú ötven évek óta kifogástalanul működő misztikus hazai gépezetet, mint szülőjüket, az öreg változatlanul terpeszkedő Rendszer-tyúk, mely kiköltötte őket, hogy legyen loyális utánpótlás és nehogy valaha is új, lendületes és szűzi kezekbe kerüljön ez a szegény ország. Furcsa kis titkárok, egyesületi vezetők, rejtélyes iratokkal megpakott ifjak sűrögnek-forognak, suhannak szerkesztőségekben, kaszinókban, parlamentben, pártelnökök szobáiban, klubok termeiben. Itt lépked előttünk egy mosolygós, dülledtszemű, kövérvés, olajos fényben uszó tekintetű, fiatal huszonhatéves „katolikus”, látszólag lanyhán figyel, hova kell köszönni, már most ebben a korban mindenkivel jóban van, mindenkit ismer, van egy autója s avval ingyen fuvarozza a képviselőket, mindenhová eljár, mintha önmagának volna öreg és a politikai élet reprezentáló műveleteitől oly bágyadt nagyapja; bajuszát lustán és ősi joggal tapogatja, óvatos banalitásait elmondja félig komolyan — félig kedélyesen — s nincs az a hatalom, mely el tudná hitetni vele, hogy néhány év múlva, amikor képviselőségre érik a korhatára, valamilyen más világ is lehetséges már és végre az arravalók is szóhoz juthatnak. Eljárnak ide-oda, elmakogják saját generációjuknak is véleményeiket (hátha ez a generáció veszélyes!), de őszinte, lelkes, izzóan helyeslő fényben csak az öregekkel szemben ég a szemük, a nevük lassan belekerül az újságokba a „megjelentek” közé, lépésük megnehezedik azoktól a gondoktól, amelyeket csak a „benfentesek” ismerhetnek ezen a glóbuszon és mialatt az idő rohan, minden alakul és változik, mialatt másutt egész világok süllyednek, emelkednek és cserélődnek, mi idehaza egyszerre azon vesszük észre magunkat, hogy közéletünk megint megtelt az örök tragikus utánpótlás-

sal, ugyanazok a tojáskák kikeltek, megtollasodnak, ugyanúgy lépkednek, bólogatnak, raccsolnak, óvatosak és sűrű falankszban elállják az útját mindennek, ami egy új kort jelentene, a szellemi, közéleti váltógazdaság áldásos törvényeinek megfelelne, ami bátor volna, merész, önérzetes, és ifjú; ami olyan-olyan régi ábrándja s eddig csak hiú ábrándja legjobbainknak: öregnek és fiatalnak egyaránt.

Multkoriban valamelyik Eszterházy nyilatkozott valaminről az egyik újságban s többek közt elmeséli, hogy barátjával beül a Ritzbe, eszik valamit s az egyszerű ebédért aztán tizenegy pengős számlát prezentálnak neki. A gróf keserűen fűzi hozzá, hogy siet el Bécsbe, ott jobban érzi magát, ott nyugodtan és zavartalanul be tud ülni akármilyen peizlibe s jobb hangulatban kevesebbet költ. Eszterházy grófnak erre az európai, helyes s úgylátszik még csak nálunk szokatlan felfogására kell visszagondolnom, amikor ott ülünk az egyik étteremben s a mellettünk levő asztalnál hárman (az előbb említett típusból) hangosan vitatkoznak politikáról, világról és társadalomról. Közben válogatnak az étlapon. Ez az étterem is a magyar Rinszkajához tartozik. Megérttem Eszterháznak mély gúnyját. Belépsz és mielőtt egyet is tudnál moccanni, legalábbis öt pincér terem melletted, közrefognak, mint valami rabot, terrorisztikusan hajlongva leültetnek és a főpincér olyan arccal közeledik hozzád, mely előre sejteti, hogy magyar nagyúrnak néz. Efölött nem is tűr disputát, elő tehát avval a pénztárcával és tessék flancolni. Itt az étlap, igazodjam az ő előlegezett megbecsüléséhez, mely „úriembernek” tart, azaz rendeljek méregdrága fogásokat, mert ha ezt nem teszem, egyszerűen nem tekinthet udvarképes egyénnek . . . — Van fogasunk . . . — kezdi szuggesztív, parancsoló arccal; jeges és ítélkező pillantásai leigáznak, érzed hogy régi, évszázados mértékkel döntenek e pillanatban társadalmi értékekről . . . S ha valóban úrnak neveltek, azaz

európai értelemben vett úrnak, aki független, tehát soha nem törődik a világ véleményével, az „on dit” hatalmával, olyannak, aki a „Magyar Rinszkáján” túl is látott már valamit, akkor természetes, hogy csak azt rendeled, amihez pénzed, vagy kedved van. Ilyenkor a „Magyar Rinszkája” főpincére arca kökemény jéggé fagy, par distance távolodik tőled, aztán feudális vonásain a gúnyos és sajnálkozó borúnak egy keverékfénye siklik át, mint aki nem akar tudni egy megváltozott, uriatlan és csöcselék világról. — A pincérek hirtelen eltűnnek, többé már nem hajlonganak, stb. stb. Elhiszem, hogy Eszterházy gróf is felfedezi a demokratikus étlapok előnyeit. Ő talán igen. De itt mellettünk, a „Magyar Rinszkájának” utánpótlása még mindég túlravasz ehhez, túlrutinos és túlságosan magábaszívta egy évszázados világnak buta értékítéleteit, az egész hazai nagyhangú „fogasmenüt”: szellemben, társadalmi és politikai életben. Ezek még a régi közéleti főpincérek követelményeihez igazodnak és a hajlongó társadalom pincéreinek alázatára spekulálnak. Ezek még nem nyúlnak az egyszerű, természetes étlapok után. Nem látják, hogy az új generáció nagyobbik és értékesebb fele már ezt kéri, ebből a menüből táplálkozik, nem igazodik a régi étlaphoz s végleg faképnél fogja hagyni a Magyar Rinszkáját, amelyről tudja, hogy minden pillanatban összeomolhat.

AZ ÚRI JAMPEC

A magyar társadalmi életnek ez a lebegve lépkedő, nagy-gesztusú jelensége, belül, a maga életének kongó nyomorában: nőies és hisztérikus bizonytalanságokat rejteget. Ez az egyik oka annak, hogy kívülről dühösen felborzolódik, döngve robog előre, hogy végleg össze ne essen. Életének ma már tarthatatlan formáját a végső széthullás előtt egy tudatos cinizmusba és problémánélküliségbe menti, egy gyáva loyaltásba a

meglévő hibák, visszásságok, az égbekiáltó nyomorúságokkal szemben. Ez a „megbízható”, „úri” és ál-dzsentrítípus, kereszténytelen és nemzetietlen a legmagasabb s a legdühítőbb fokban, bármennyire is hangoztatja mindkettőt. Ha keresztény vagy hazafias pallosokat rángat elő a délelőtti belvárosi sörözőben, csak a kasztgőgjének védelmére, a balsorsúbb, sutább, szerencsétlenebb embertársainak lenyakazására teszi, loyális és középkorszagú szentenciái senkit félre ne vezessenek: azt akarja velük bebizonyítani, hogy ő a *jó társaságba tartozik*. Hiszen *titokban* minden pillanatban szeretne elmenni Berlinbe filmszínésznek, a Szen-Ju-tsang kínai bandáiba lovassági tisztnek, vagy ős-mohamedán vezérigazgatónak bármilyen keleti köztársaságba. Feltéve, hogy görlok is vannak arrafelé hosszukás, amerikai lábakkal, amelyeknek jellemalakító ereje, mint filmekről, strandokról, Váci-utcáról ellesett állandó víziók, úgy elvégezték rajta munkájukat és úgy megtöltötték üres, gázszerű belsejét, hogy egyéb ideálnak semmiféle reális, őszinte fedezete nem marad a lelkében. Kivéve a snobságot, a társadalmi törtetést, amelyről itt mint különleges magyar fekélyről szeretnék néhány vonást rajzolni.

Bizonyos szellemi élettartalommal, bizonyos lelki nivóval — e sorok írója szintén *jobban* érzi magát jólnevelt emberek társaságában. Az úriember ideálját olyan elengedhetetlen közéleti (nemcsak társadalmi), higiénianak, egy olyan hatalmas, formáttisztító és formátalakító, műveltséget védő és dezinficiáló értéknek tartja, amelyeknek finomabb vonzóereje láthatatlan és gázszerű munkát végez. Megpiszkálja azokat, akik már bizonyos szociális nyugodtsággal rendelkeznek, hogy ne ragadjanak végleg a szellemi kispörkölt-nivó, a zsiros, durva bajuszpódrés atmoszférájában, a kulturálatlan röhgés, egy durván hangsúlyozott „természetesség”, „jópofaság” izléstelen attitűdjében. Mert ezek a „külsőségek” a Balkán felé nyomják egyéb értékeinket is és a régi Magyarországnak egyik régi nagy értéke volt, hogy több volt benne az úriember, a nagyobb távlat, a finomabb, nyugodtabb hang és mozdulat, az úri, euró-

pai modor és viselkedés: szalónokban, közintézményekben, politikában egyaránt. Amennyire bánt, ha a gyerek-szoba hiányát tapasztaljuk a privátélet érintkezéseiben, azaz a külső tapintat és a belső lelkiismeretesség, finomság, megértés és izlés hiányát, annyira kétségbeejtő az úri-embernek az a *torz kliséje*, amely nálunk még mindig megszámlálhatatlan példányban szüli önmagát, valóságos pestisként rontja meg a középosztályt, vidéken és Pesten, az egész ifjúságot, az ő összes, ma már oly bizonytalan kaszt-képleteiben. A középosztályt belülről döfi halálra; hiszen, hogy eleget tegyen önmaga ál-előkelőségének, cinikus halálmaszkjának, hogy azt fenntartsa és megtartsa, hogy magának behazudja és a világnak kihazudja fölényét, az ő mindent elsöprő, dzsentris snájdigságát: képtelen leereszkedni az élet emberibb mélyeibe és realitásai közé, ahol a valóság egyszerűen keresztülyukasztaná mint egy kórikus, multszázadból ittfelejtett és ide-odabillegő hólyagot. Ettől a végleges, nagy pukkanástól fél ez a típus, az élettel való keveredéstől, a problémák iszonyú súlyától, mellyel ha szembenéznének: a saját söröspoharukkal vernék magukat fejbe, annyira feleslegesnek látnák magukat.

Három pengő negyven fillérrel a zsebükben, amit vad, gusztustalan jelenetek közt martak ki maguknak egy szegény hivatalnok-apától, vagy a házban sopánkodó, menekült erdélyi nénikétől, kirobognak délben a Váci-utcára. Ott a lépések meglassulnak s az úri jampec belekerül egy titokzatos áramkörbe, amely az ő létét újra meghosszabbítja és fenntartja, cserébe pedig ő is megerősíti ezt az áramkört, a fluidumok csak úgy szikráznak és pattognak ama feszültségben, ami ilyenkor előmlik a korzón s hasonló helyeken és ez az áramkör, ez a terhes, kínos telítettsége a levegőnek onnan származik, hogy mindenki ezt óhajtja bizonyítani: *Én a jó társasághoz tartozom!* Igenis, én az *abszolút jótársasághoz tartozom.* Igenis . . . igenis . . . — és majd el nem ájul, annyira odatartozik.

Ez a ringó csipőjű úriember, az ő adósságra csinált nyikorgó cipőféleit úgy rakosgatja egymás mellé, olyan kitenyészett, kissé dekadens, de azért mégis férfiasan kemény, sportszerűen hímlepésekkel, mintha ősei Zápolya Jánossal viaskodtak volna azért, ki az előkelőbb az országban. Ma, a trianoni végső nyomor és a bolsevizmus világvégi hangulatának idején, nálunk egy olyan abnormis „kérlek alássan” atmoszféra, egy olyan maradi „ki az úriember?” — feszültség rontja a levegőt, amely a Széchenyi, a Wesselenyi egykori arisztokratizmusának, a pozsonyi diéta önfeláldozó férfias ifjúságának, a Kölcseyek, Telekiek, Deákok mély lelki előkelőségének, a Pulszkyak, Eötvösök világ-horizonti európeárságének örökségét és „nemzetfenntartó-réteg”-mivoltát abszolút karikaturává torzítja. Aki úri érzést s némi előkelőséget hordoz még magában, az egyetlen egy nagy viccnek látja ma már ezt az előkelősködést, ami itt folyik nálunk. S nem a régi világ ma már kétpengős kaszinóskodásra, jólelkű öregurak haladni nemtudására gondolok, de az ifjúság egyrészének (vannak kivételek s napról-napra reméljük szaporodnak), hihetetlen torz himbálódzására a szakadék mentén, az összeomló házfal alatt, a milliónyi proletártömeg félelmetes árnya szélén. Mint vicces és furak bogarak úgy furakodnak, úgy stréberkednek és izgulnak kacsatollas, lengyelbundás, váciutcás, falkavadászó, itt pólózó, ott bridgező, „ide megvagyok hívva — oda nem vagyok meghívva” célkitűzéseik, mohó és ál-úri életdiadalaik felé. Az az árny, amely állandó, fogakat-csikorgató suhogással nő és állandó sűrűsödésében, vastagodási folyamatában nemsokára lebírhatatlaná lesz, csak egyet mozdul és bekapja majd őket, akik most, egy végsőkéig feszült és villanyos atmoszférában sem tudtak meggyulladni, belső fényre kapni, hogy megértéssel, szeretettel, demokratizálódással, alázattal és műveltséggel szétoszlassák a nagy árnyékot, mit a már féloldalára dült helyzetében a civilizált világ hajója, oly ijesztővé szélesített.

Szóval az „úriember“ elkezd sétálni. Nem olyan széles az a terület, ahol ők vannak, sétálnak és fanyarul, fogcsikorgató lazasággal előkelők. Néhány utca, söröző, dancíng, néha sportklub — s azontúl máshová alig mennek, de nem finnyáságból. Csak bizonyos helyeken vannak tudniillik biztonságban, csak bizonyos helyeken találják meg sokszorosított önmagukat és szuggerálhatják egymásba „helyes, úri“ világnézetüket, melv teljes problémánélküliségből, állandó és dühös harcrakészségből (quasi: ki *mer* kételkedni abban, hogy én úriember vagyok . . .) a műcinizmus, a pléh-pofa, „nyugodt-bőr“, a szurós, hetyke és felszínességében is csipős „ziccerek, bemondások“, a másiknak „nevetségessé“ tételében — s mindezeknek gyakorlásában áll. Mindenekfelett azonban egy állandó tojástáncból, hazudozási kánkánból, amellyel kis titkolt *szégyeneket*, „társaságbeli“ défaut-kat, az otthoni csúf valóságot, a pénztelenséget és pofonokat, a fivérük, nővérük, de legtöbbször a saját maguk cseppet sem feudális hangulatú állását, szóval, az általános életszenvedést leplezik. Ezek iszonyatos gondot okoznak nekik, állandó és reszkető toldozásban és foldozásban élnek, a kellemetlenül kényes kis titkok rutinos elkenégetésében. Éppen ezért százszoros hengegés, kidüllesztett mell, dühösen ideges tekintet, kedélyesen fölényes és mindent elsöprő járásmód az a jellemzően hiszterikus ellensúly, amely nélkül felborulnának és eltűnnének. E sorok írója is fiatal, jól ismeri a pesti társaságokat és a saját generációját. Máshol a felháborodás, a gúny elsöprötte volna ezt a problémánélküli, szív és szellemnélküli, úri generációt, a mi aranyifjú jampeceinket. Ezt a „kérek egy feketét“ kíséző feudális gesztust, amelynek alapja régebbi, ma már koldus és nevetségés kaszt-düh. De rendszerint ez a régi név sincs meg. Van egy ősrégi, de hiányzó (ki *merészel* kételkedni???) nemesi levél, amelyet, „tudod, kérlek, a törökdulás idején elégettek a törökök; elveszett, de nem fontos, az öregem persze lusta volt utánajárni, minek is, hiszen ugyis tudja mindenki . . .“

„Nekem *van* jó cigarettám” s kihúzza lassú, keskenyen görbülő, laza mozdulattal a cigarettatárcáját. Szórakozottan felpattintja: üres . . . „*Hopp . . . elfogyott . . .* — szünet. — Mindjárt megyek a trafikba és veszek.” Nem megy és nem vesz. Amit magából kihúz, az mindig üres és mindig mást mutat, mint amilyennek mondta. Legyen szerelemről, politikáról, uriságról, rokonságról vagy sikerekről szó. Ha *van* rokonsága, pénze egy kevés és jó neve, akkor — mégsincs; holnap legalább már nincs, az egész egy ideiglenes hisztéria már, hiszen egyetlen egészséges métert sem tud kihasítani a holnapból, egyetlen áldozatot se, csendes türelmet és az élettől való birkózás egy szemernyi porát se. Abszolút és feltétlenül *nem* úr ez az úr, ez a svindler-bundás, szélesgesztusú, párdúc-léptű, dühösen felvetett fejű és nézésű úr. Nem úr, mert állandóan be akarja bizonyítani, hogy az. Ezen azonban az igazi urak, akiket Európa megcsiszolt, *már régen túl vannak*. Az új szociális államkép, mely feltartóztatlanul emelkedik ki a régi romokból, kirántotta alóla a talajt, megvakította és elvette a mértékét. Milyen nyugodt ömellette az a Boncour, vagy Dollfuss kancellár, akihez odalép az újságíró, vagy a civil birtokos és azt mondja minden feszültség nélkül: *Comment ça va monsieur Boncour?* vagy *Nun, wird's schon besser Herr Kanzler?* . . . Micsoda urak, valóban ezek, micsoda belső tekintéllyel, távlattal és biztonságérzettel a saját szociális kategóriájukba-tartozás iránt és nem érzik magukat kisebbnek, nem borzolódnak fel tekintély-szomjasan, ha mint ember az emberhez szól valaki hozzájuk. Iszonyatos destruktív, ál-nemzeti és ál-konszolidációs hamis-kártyázás ez a mi sznob, stréber, kegyelmesező, méltoságozó, szemforgató, hazudozó, nevetséges és ma már szinte egy diluviális világkép hangulatába illő előkelőség-hisztériának.

Itt mindenki presztizs-neurózisban fetreng, mindenki a saját tekintélyét védi mint felborzolt ordas; egy nemlétező kaszt-teknélyt; észrevettem, hogy bizonyos típus (egy jónevű dzsentri, aki pl. napidijas

társadalombiztosítóban) tekintély-dühösen felkunkorodik, ha egy szegényebb munkás hozzájuk ér a villamoson; pedig hát ő szorong ott nyolc lukas garasért ezen az igazán nem feudális közlekedési eszközön, ott a perron kocsi leghátulján, három hivatalbeli rendreutasítás és egy feltétlenül fözelékes ebéd között . . . Ez a típus összetéveszti a lényegét, a nyugodt, belső úriságot a saját presztizs-rohamának dühével, a mi jampeckedő, sznobul magunkra-szuggérált atmoszféránkkal, amely hovatovább már nem tartható. Ennek a mániának kicsi, szúrós, kabaréba-illő vonása van. Ha egy ilyen fentemlített belvárosi sörözőbe lépek, csupa agresszív arc mered felém, abszolút fölénnyel az arcokon; provokáló, fenhéjjázó tekintettel néznek minden új belépőre — de miért? Különös pszichológiája van ennek. A walesi herceg bizonyosan úgy nézne maga elé, szerény csendességgel, teljes és tapintatos megközelíthetetlenségében, hogy meg volna elégedve a maga feltűnésnélküli jelentőségének súlyával s ennek *biztos tudatában* igen boldog volna, ha mindenki jól érezné magát. Nálunk, bizonyos helyeken s társaságokban az embereknek egyáltalán nincs meg ez a *biztos tudatuk*. A nyugodtságuk, hogy ők visszavonhatatlanul ilyenek, olyanok. Mindenki bizonytalan, mindenki fenyegetőleg, robbanó idegekkel akarja bebizonyítani az ő kiválóságát és fölénységét. Egy kétségbeesett kávésmasina, egy utolsókat rugdalózdó vicclap-beli lokomotív dühödt pőfékelését hallom ilyenkor lelki füleimmel, valami láthatatlan robotot, amely betölti a helyiséget, utcát vagy szalont s amely állandóan fel akar nyomulni a „társaságbeli tekintély”, a presztizs ormaira és közben mindenki egymásbaütközik az általános előrenyomulás alatt és mindenki görcsös feszültséggel nézi a másikat, sandán — ellenszenvesen és kihívóan.

Mintha egy óriási, szimbólikus kegyelmes úr, vagy méltóságos vonzaná őket fölfelé, egy érthetetlen strapára. Egy láthatatlan kaszinó lehet úgylátszik ottan.

Pléh-arcúak, lojálisak és nem politizálnak. Mert, aki a parasztkérdéssel foglalkozik, az „gyanus, izgága”

vagy: vörös . . . Aki két térdre ereszkedik az Oltári-szentség előtt, az „nevetséges és nem férfias.” Aki művelt és ismeri Claudelt és Bergsont, az különc és kómikus. De azért keresztények és nemzetiek . . .

Nem tudják szegények, hogy bolsevik politikát csinálnak. Egyedül azzal: *hogyan* még egyáltalán élnek . . .

MOLNÁR REGÉNYÉNEK MARGÓJÁRA

Azt hiszem, „Csoda a hegyek között” a címe az egyik könyvnek, amit Molnár Ferenc mostanában átengedett az üzleti vállalkozásnak. A címét körülbelül tudom. Ha olvastam volna, akkor is minden valószínűség szerint inkább a címére, mint egy farce képletére emlékezném ma, mint ahogyan teméntelen szindarabja közül is azok, amelyeket (mert aznap este nem akadt jobb mozidarab) láttam, inkább címükkel, csomagolásukkal, bizarr képleteikkel ragadtak belém, mintsem eszméikkel, amelyeket képviselnek, vagy művészetükkel, ahogyan képviselnek valamit . . . akármit. Nincs szándékunk gúnyolódni, ehhez Molnár tehetsége egyrészt nem elég kevés. Csak úgy akarjuk megérzékelteni a dolgokat, ahogyan azt ma, a Molnár korszakának végleges elporladása közben látjuk s ha mégis gúnynak tűnik az, amit Molnárról írunk, okolják érte annak a körúti, jobban mondva keleteurópaian nemzetközi szellemtestnek izgalmát, tapintatlan és „geil” hevét, akik kiprovokálják az ellenmondásból származó gúny feszültségét, hiszen világirodalomnak akartak szuggerálni valamit, a nyugattól s az igazi világirodalomtól nagyjában még mindég eléggé elzárt magyar közönség ízlésébe — valamit, ami odakint, úgy a nyugati kontinensen, mint a két angolszász szellemtestben egyedül azért aratta kasszasikereit, mert nem volt világirodalom, mert nem volt magas irodalom, mert nem volt mély irodalom. Hanem a tömegnek szánt standard-árú volt, bár finom standard, mondjuk nem a Ford-, hanem a Chevrolet-kocsik családjából. Egy tömegnek való, szelle-

mesen megkevert keleteurópai cocktail, az egész világ mindenkori „Színházi Élet-publikumának” szánt vacsora utáni boulevard-rakéta. A kemény plasztronokba és Chanel-modellekbe szorított, kicsit Vicki Baumos, kicsit gyökértelen, mindig, ideges, üzlet-izgalomban és éjszakai életben meghajszolt, gyors és felületes emberképleteknek dialogus-fürdője. Ezek szítták, itták, emésztették Molnárt magukba, ezeknek volt ő „a Molnár.”

Amikor a Molnár korszakának végleges s visszahozhatatlan elporladásáról beszélünk, tudjuk, hogy ő ennek a nem-irodalomnak egyik legtehetségesebb képviselője volt, majdnem azt mondhatnám, a legszellemesebben tudott mindig igazi, tiszta szellemiség nélkül írni. Egy új könyvének a „Zenélő angyal”-nak margójára írom most azt, amit Molnárról írok. Ezt a könyvet egyfolytában olvastam el, és sokkal „nagyobbnak” találom, sokkal mulattatóbbnak, simábbnak, olajosabbnak, az ötletek finom kis feszültségeitől telítettebbnek, szellemesebbnek, mint Vicki Baumot, sőt — bár a kategória nem egészen ugyanaz — mint Paul Morand bármelyik könyvét. Az olyan könyvekről beszélek, amelyeket az emberek a „Fleche d' Orient”-on röpülve, a le bourgeti és a bécsi repülőtér között, vagy a hajón hullámozva, Calais és Dover közt olvasnak, idegesen várva a végcél, nem nagyon odafigyelve a könyvre, könnyű plédbe burkolózva s míg az út tart, az ember meg-megnézi az érdekes útítársakat és bele-beleolvas a mulatságos könyvbe, de az egész igazán nem olyan fontos . . . Ez a „nem olyan fontos”, de „mégis kell” — atmoszféra és szellemiség s ezek a „nézzünk meg két órára valamit” emberek, ezek szállították a nemzetközi pénzt Molnárnak s voltak a háború utáni Molnár-korszaknak sikertitkai. Ezzel odakint minden ember, idehaza pedig minden művelt ember tisztában van. Molnár Ferenc a szerepét hibátlanul viselte, szellemi monoklija a szerephez méltóan, utóbbi időkig soha nem esett ki szerepéből. Utóbbi időben voltak írásai a „Vörös malom” és „Az égi és földi szerelem” mintájára,

amelyekkel kapcsolatban Molnár Ferenc üzlet-, propaganda- és reklám-chefjei a Molnár-féle irodalom csodálatosan érzelmes ügynökei, fölfedezték a mélyet, az „örök emberit”, sőt a háború utáni konjunktura gőgös hullámain a magasba dobva, meghívva, szétterpeszkedve, Berlintől Buenos-Airesig a pénz, a reklám, a sajtó hatalmától gőgössé és kritikátlanná vakítva, diktatorikus eszközzel föl akarták nyomni őt abba a birodalomba, mely misztikusan kéklő tisztaságával, fenséges messzeségével és kínzó elérhetetlenségével szinte örvénylően izgat bizonyos kategóriákat. A láрма, a monokli, a sajtódicsőség, az izgága gesztusok, az ideges, kapkodva rohamzó szellemi képletek világát, amely ha maga alá gyűjtötte mindannak a dicsőségét, hírnevét és hatalmát, amelyet legjobban az arannyal tudunk szimbolizálni, mértéktelenségében be akar törni oda is, ahová sem a sajtó, sem a gombnyomásra működő színházi és egyéb ügynökségek üvöltése, sem a százezres példányszám, sem a dicsőséges bankettek, sem egy gigantikus, szinte misztikusnak propagált molnár ferenc-i monokli-tekintély és a monokli-szimbolum nem számítanak. Ahol csak akkor nyílik meg az örök szellemiségbe vezető kapu, ha ott egy szürke, bánatos tolsztoji muzsikszaáll kopogtat, vagy a Claudel már világfelettien kiegyensúlyozott nagy, gótikus szellemhomloka, vagy a Dosztojevszky-féle epileptikus sárgaság, vagy a Knut Hamsun rongyossága, vagy a Dante meggörnyedt válla és túlvilági utaktól poros sarúja. Vagy a Mauriac megkínzott finomsága, aki nem a Martinez bár, a Semmering és a városlíget közt pendlízik, szellemesen, műkeszerűen és gasztronomikus befentességgel turkálva a szerelem, az élet és halál ízeiben s ezeknek, hogy úgy mondjuk, csak tözsdei, azaz felületi, látszólagos, fiktív zuhanásait, emelkedéseit és farce-ait regisztrálja, boncolja és gúnyolja, hanem aki az élet eredeti ősi tragikumai és azoknak feszültségei közt vékonyodik halhatatlanul finommá, kifejezővé és szubtilissá és tollát az élet zseniális főpincérei és ügyvédei helyett valóban már az eredendő emberi bűnök,

mélységek és alvilágok démonai és egy másik, egy (Molnároknak elérhetetlen), láthatatlan, nagy és szép világ angyalai vezetik. Molnár Ferenc kész árú: monoklival, ügyvédekkel, főpincérekkel, és főhercegekkel — a maga nemében, a maga közelmúlt idejében és a maga keleteurópai módra nagyvilági bélyegével: egyedülálló, könnyed és nemzetközi csengésű volt, de sajnos, a lipótvárosi-vigszínházi- városligeti perecszentimentalizmusú első korszak után most ez a kor is sülyyedni kezd. „Nem volt fontos”, de azért bizonyos tömegkategóriáknak „mégis kellett” s mondjuk, egy egészen rövid ideig még „kelleni fog.” Ha Molnárról írunk, már nem is őt kritizáljuk. Csak annak a sajtó és ügynök szellemiségnek, annak a szellemtestnek túlfűszerezett izgalmat utasítjuk vissza, amely egy öregedő, egy sekélyes és felületes kor ízléséből nyakunkon maradt asszonynak, egy lejárt irodalomnak „nagyságát” propagálja és ennek a régi, körüti eldorádónak, az ő régi bűvöletének, ma már leleplezett diadalának és nagyságának vall még mindig olymódon szerelmet, hogy világirodalomnak kiáltja ki azt, ami még csak nem is komoly irodalom. Tartozunk ezzel a pár szóval a Tornthon Wildereknek, a Clau-deleknek, az Adyknak, a Mauriacoknak és a saját ízlésünknek . . .

A „NAGY ÉLET” HIVŐI . . .

A tömegek nem igen ismerik James pragmatizmusát, sem Comte-ot, s hol van ma már a századvég büchleri konyhafilozófiának hatóereje? Ki az, akit ma belső, lelkiismereti töprengések, a bölceleti megismerés változtatnak anyagelvűekké és pozitivistákká; a tömegek azonban ennek ellenére vallják, hogy az észszerűség szigorú elvei szabályozzák mai életüket. A tömegek realisták és a tömegek tárgyilagosak . . . Minden, az ő mentalitásuknak kényelmetlen és házmester-fantáziájukkal nehezen átfogható ideált: illúzióknak, papok frázisának, vagy költők túlzásának ítélnék.

De a lelkialkatban ma csaknem egyforma embermilliók a materializmus hétköznapijaitól — melynek savanyú köreiben ma egymást marják és egymástól undorodnak — egyáltalán nem kaptak semmit azok helyett a „leplezett” illúziók helyett, amelyeket az örökkévalóság gondolatának és a léleknek ellenségei szétgúnyoltak és lassanként elloptak. Az anyagiasság szemléletnek egy üres, szürke és céltalan világérzésnek síkján, *alig ismerünk ma különbséget* miniszterek, tudósok, akadémiai tagok és artistaügynökök, futballdrukkerek, sofförök, főispánok, patentgombárosok vagy virstlikészítők között. Legtöbbjük a szomorú valláspótlékok népkonyháján étkezik s tökéletesen kimerítik az illúzionista-típus minden nevetséges, groteszk és gyökértelen ismervét. Szak-robotjukon kívül kaptak egy reménybeli csekket. Görcsös, mohó, boldogságvággal szorongatják, állandó rohamra készen, sunyin, lesbenállva és kutatva: merre s hol lehet az ismeretlen Kassza, ahol ezt a csekket — csak egyszer, csak egyetlen egyszer! — beváltják. Nyilvánvaló, hogy soha senki meg nem teheti; soha senki — ha bárkinek életútját egy kis őszinteséggel lenyomozzuk — ezt a kasszát meg nem találta. A csekkre, amellyel ma egymást szédíti minden félművelt ember és amelyről írván, filmezván stb., a legkiadósabb ipart üzheti minden művész; amely alapján véve naivabb mese minden, még a legfantasztikusabb, világkezdeti mithológiánál, kígyóimádásnál és dugóhúzó-bálványoknál is, ez a modern illúzió, amely ma egyetlen vallása azoknak, akik az élet végtelen misztériumát kilométerekkel, búzaárfolyammal és hektowattokkal, sex-appeal intenzitással s az ide-oda rugdosott gólokkal nyomják le — ez az émélygős ábránd, ez az egyetlen magasan lobogó vígasza az anyagiasság világ-szemléletű szegény kuliknak és jó üzlet a ravasz apostol-csalóknak — az úgynevezett: Nagy Élet . . .

Ezeket gondolják magukban: E perctől fogva kegyetlenül előrerobogok, cinikusan, mint egy gép!

Tiszteltetek mindenkit, füttyölök a világra, összeharapom magamnak mindazt, ami kell és aztán hajrá! — *nagy életet fogok élni!* Jusst is megmutatom — egy jó öreg pénzeszsákot csípek, egy jó öreg szamarat és aztán: *Nagy Élet!* Nem kegyelmezek se másnak, se magamnak: igen, most én robotolni fogok, persze csak egy ideig, röviden, koncentráltan, mint a filmekben, rátiprok az életre, mint egy diadalmas tank s egy szép napon kiszállok Párisban. Mámor, transzparenszek, Rue de la Paix, pici démonkák, csuda-görlök, ilyen cock-tail, golf és olyan aperétif, Poirét mester, walesi herceg, Dolly-nővérek, Maharadzsa, Miss Riviéra . . . ah, kezitsókolom . . . igen, egy kicsit itt vagyok . . . egy kicsit élek, pizzamarevük, pezsgő, mámor és miegyéb . . . Csókolom a kacsóját, Marlene Dietrich, maga már igazán az élet legszebb álma . . . *Hiszen csak egyszer élünk* . . . És munkahombárok diluviális mélyében elzárva, robotkaszárnyák óriási, reménytelen gályáihoz kovácsolva száz és százezer lélek kielégítetlen és nevetséges vágyak dudvától vadítva, sexappeales Clara Bow-ok, Anita Page-ok, gigolók, kuplék és filmigazgatók neveit suttozva, csikorgatják fogaikat egy bizonytalan, hazug, légszerű képlet felé. Az egyik hetilap nálunk körkérdest intézett mostanában publikumához, ki mit tenne, ha huszonnégy óráig milliárdos lehetne? A feleletek hátborzongatóan őszinték voltak; mintha egy kaján lelkisebész egyetlen metszéssel felhasználta volna a tömegek titkosan rejtegetett altudatát és a kor vágyainak legmélyében, a félműveltségnek és barbár felületességnek már általános tengerében halászott volna pár pillanatig. Ritka kis gyűjteményt kaptunk. Az „elnyomott” és „ki nem élt”, a „nagy élet” után sóvárgó lelkek olyan galériája vonult fel a válaszokban, mely a széthintett eszmecsirák, ál-illúziók s émelygős hazugságok már egészen buja és exotikus termését bizonyítja. A „méltóságos” címtől a Ritz-lakosztályig, a modern hárem-komplexumoktól a nagy sportbajnokokkal való „jóbanlevés”-ig, a képzeletszegénységnek ijesztő, a már kis buckatúró bogarak horizontjához

hasonló méretei ezek, amelyek a gótikus világlélek végtelenjéből ideszűkültek a materialista törekvések újfajta illúzió-igájába. Egy „intelligens,” doktori diplomás ember következő rövid és frappánsan tárgyilagos válaszáig: „Nem kell egyéb, csak *sósmandula, pezsgő, mámor* . . . Jelenleg havi százhatvan pengő fizetésem van. De talán elérem azt az *életnívót*, hogy korlátlanul élvezhessem a sósmandulát, pezsgőt, mámort . . .” Nem volt olyan kor, ahol az emberek legnagyobb része ne akart volna *jól élni* és a primitív tömegek vágyai nem voltak és nem is lehettek mások, csak primitív formájúak. Senki sem akarja azt állítani, hogy az emberek valaha is libegő, étheri bölcsek voltak; aki ilyen értelemben sóhajtozik „elmúlt idők” után, az éppen olyan félművelt, mint az, aki a Nagy Élet Modern Evangéliumát sikoltozza! Azonban mi a kor lelkéről, az embereket átható új életideálról szólunk, amely ma már a tudatalatti *vágyakat is standardizálja*, elszinteleníti és általános viceházmesteri nivóra szállítja. Az előbb idézett ponyvaszellemű sorokra mindenki azt mondhatja: nos, ez egy limonádé-regényt jelent legföljebb s melyik kornak nem volt meg a maga limonádéja? Éppen itt van a tévedés. Mert ma nemcsak a minden korok limonádészürcsölői nézik à la Dekobra az életet, à la fess kis selyempizsama, à la „Nagy Élet a hullámfürdőben”, à la „szétpertzselek mindenkit a sex-appealommal”, à la „édes nagyság, egy jó adag mámorban fogunk élni a lidói Grand Hotelben” és à la „vegyen fekete orchidea-parfümöt és minden fess gavallér és tout Budapest a magáé lesz” . . . Nemcsak az éjszakaközi élet bizonytalan emberképletei, a kokottoktól az artistákig terjedő félműveltség, a pubertását kiforrongó nagyváros fantáziája kering egy abszolút hazug és meg nem valósítható életevangélium körül, hanem a magasabbrendű életertelemről, céloktól, világritmusról *megfosztott* emberiség nagyrésze szinte társadalmi osztálykülönbség nélkül. És pl. mondjuk, egyetemi képesítésektől már egészen függetlenül: mindenki a saját nivóján, de egyetlen élet-

ideáltól, a Nagy Élettől vár újra és újra valami bővöletes vigaszt, ha rá is jön a dolgok lényegére és ha sejti is, hogy ez a nagy élet minden lehető, de „nagy” sohasem lehet. A jobb-élet, több-élet, érdemesebb-életvágy s a hajdani szellemzúgás helyett ma kotyvaléklikőrökből tevődik össze. Miki-egérből, stramm és izgató Al-Caponékból, sexappealból, Midget-golfból, Dekobrákból, autószepségversenyből, Maurice de Waleffe-féle sziluettekéből, keep-smilingből, — azaz mindezeknek valami bizonytalan egyvelegéből. Cocktailszinű, szakszofonosan rekedt, motorkerékpár kattogásához hasonló ritmusú, asztali golfhoz hasonlóan hiábavaló, légylábakkal meghosszabbított szempillákhoz hasonlóan hamis, szétfeszülő és ragadós; a hangosfilmek zöreijéhez hasonlóan nyers; a nagy világlapok reklámaihoz, tözsdei árjelentéseihez hasonlóan zsúfolt, túlméretezett és átmeneti; bárítalok „ápárt” keverékeihez hasonlóan csömörletes levegőjéből. S a robotolók beláthatatlan légioi, a realizmus földgöröngy-millioi, úgy hisznek benne, mint Szent Bernát kora hitt a mennyországban. A reménytelen, elproletarizált világ fantáziájában makacsul él egy bizonyos fajtájú, nagyszerű megoldás, mámor- és filmboldogság. Mindenkit dühös rohamra uszít ez az illúzió; az irigy emberek egymást dőfik azzal, hogy ők már ettek belőle, ennek az elérhetetlen kolbásznak maharadzsás Nagy Életéből. Aki valóban evett belőle — az sokkal inkább hallgat. De jellemző a reálisnak nevezett kornak ez a vallás-pótléka, ez a méltóságnélküli illúziója, mely infantilisebb és ostobább minden mitológiánál és romantícizmusnál.

Egy „nagy életet” építettek az eszménytelen kor fölé. A szűk kutyaól fölé, a háztetőn felül odatűztek egy képzeletbeli, óriási és nemlétező kolbászt. És a materializmus kutyaóljába láncoltak itt bent, az ól szűk, korlátolt rabságában, egymást harapdálják a kolbász szagára, amely fejük fölött, láthatatlanul lóbálja egy elérhetetlen lakoma ígérését. Egy világnyomorúság fölé, a mai

ember hiszterikus kielégületlensége, földhözragadottsága és tanácstalan eszménykeresése fölé absztrahált és rászvindlizett „Nagy Életet.” Azelőtt micsoda más ideálképeket absztraháltak a valóságos, hétköznapi élet fölé. Világontúli nagy célokat tudtak szuggerálni a tömegek lelkébe, amelyek megszépítették, megszelídítették és az erkölcsi ideálok üde olajával ellenállóbbá tették az emberi életet, az ő nagy szenvedéseinek közepette. Meglassították magasabbrendű idő- és érték-számításukkal az általános marakodás tempóját; a lélek és a szellem szigeteit létesítették, ahol el lehet pihenni és a valóságban is meg lehet újhodni. Azok az irrealitásoknak nevezett lelki ideálok, amelyek időnként egész korokat vezettek és emeltek s amelyek ma (újra) elindulnak a tömegek hódítására — egyedül ezek az „irrealitások” képesek rendes életté javítani a valóság világát, a hétköznapot is. Átaluk jön meg a szimatunk, merre, micsoda ősi és törvényszerű utakon lehet megtalálni azt, ami „nagy” és azt, ami „élet”.

JEGYZETEK NYUGATRÓL

JEGYZETEK NYUGATRÓL

HOROGKERESZT MÜNCHEN FELETT

München, 1933. április hó.

Egy ködös ég van itt, hallgató, mindennel leszámolt arcok, kő-arcok, szurony és horogkereszt.

Az ember belép a történelembe — figyelni, alig lehet az eseményeket, inkább csak átélni. A történelmi jelen kikerülhetetlen golf-sodrába kerülünk; a Hitler-uralom első idejében vagyunk. Freilassingtól Rosenheimig, egyetlen kivétellel, az összes velünk szembejövő autók és azok is, amelyeket elhagyunk, valamennyien szint vallanak, valamennyiükön ott látom a horogkeresztet vagy a fekete-fehér-piros zászlót; az utóbbi alig egy harmadát teszi csak ki az előbbinek. Pedig az autósok kényes, individualista világa közelebb áll a magányos császári sashoz. A „biciklisek világában” a biciklikén elől, csaknem kivétel nélkül ott lobog a kollektív horogkeresztes háromszög. Hitler fenyegető karját ezek a hátizsákosok, a Wanderburschok, a végtelen kazánsorok pionirjai, a végnélküli éhezések, a hideg országutak aszkétává kényszerült keserű, konok fiatalsága támasztják alá s mind egydarabbá olvasztott, ifjú acélrugó segítik. Az életen bosszútálló fiatal karok nem engednék visszaesni, a rugó visszafelé nem tud már összehúzódni. Ez a háborúutáni, fiatal, keserű massa hömpölyög előre most; bedugul tőle minden szelep, mely a régi, gondtalan, individuális polgári élet levegőjét továbbította; eláll minden ablakot, amely a „privát élet” könnyű kertjei

felé engedte álmodni az embert; leragasztja az összes szájakat, amelyekben különvélemény nyelve lapul. Mennyire nem igaz az, hogy a külső életben alig érezni változást. Az egész ég, mely az új német élet fölé borul, egy hatalmas, zárt marok benyomását teszi: Wotán öklének súlyát érzed, nem mozdulhatsz és nincs irgalom. Súlya nem csökken és a hétköznapiak nem rágják át; szorítása napról-napra erősödik, senki nem bujhat már ki belőle.

Kinézek este a Maximiliansplatzon, a Park-hotel ablakából. Jönnek. Elöl egy szakasz S. A., az évek küzdelmeiben megcserzett arcokkal, olyanok, mint a kőszobor; az összes különböző, régi viharzónák nyomai rajtuk. Mögöttük száz és száz rongyos civilfiú; példás rendben és zárt, már nagyon keményedő ajkakkal. Négyes sorokban, külön zászlóvivő szakaszok, külön biciklis-szakaszok, a legfantasztikusabb ruhákban s a legeggyöntetűbb arckifejezéssel. Szemünk nincs szokva hozzá — ezeket az arcokat az ember inkább a történelemből ismeri. Keverékei a jakobinus-klúbok és a Cromwell puritán-vasbordások ifjúságának; lelkek, amelyek annyit szenvedtek, hogy most szívesen beolvadnak gépalkatrészekké. Mukkanás nem történik parancsszó nélkül. „Ezeket — mondja később egy S. A. katona a külügyi épület (ahol Epp tábornok trónol rohamszíjas vezérkarával) előtt — nap-nap után emelik ki céltalan nyomorukból.“ Belekerülnek a nagy gépezetbe, amelynek motora most megindult. Az új állam, a Drittes Reich erőmedencéjének friss vizei és tartalékai lesznek. Énekük a Horst Wessel Lied. Napjában százszor is hallom; megtanulom szövegét. Rossz vers; költője Horst Wessel, nem költő. Keresem az új Theodor Körnert, az új nemzeti ébredés költőszellemét; hiába keresem s ezzel kapcsolatban az embernek sok minden jut az eszébe. A hangsúly, mely az egészen van, nem a költészet hangsúlyja s nem a líra hangsúlyával indul. Motor, köszén, vér, verejték és üres belek tapadnak össze — a keserű és józan masszát csak a wotáni mennydörgések, nem a líra fuvalmai inspirálják. Ezek.

már új csavarai egy készülő nagy, kollektív német tanknak — jaj annak, aki annak idején e német tank útjába kerül.

Az atmoszféra lendületes, szinte azt mondhatnám, ezer-voltos propaganda-áramokkal át és átvillanyozott atmoszféra. Az ellenállás régi vakolatait sodorja, mint a vihar. Az elfojtott harcos-ösztönök, most, hogy Hitler átfúrta a weimari rövid kornak gyöngé, alig hogy lerakódott talajrétegét, mint frissen kitörő, mindent elsodró petróleumkutak törnek ki a német ösztönmedencék mélyéből és lángolva égnek. Végnélküli parade-ok, csizma-dübörgés, vezényszóorkán, rohamszíj-csattogás; az összes színházak, mozik, előadástermek, csaknem kivétel nélkül a katonai nevelés, a nagyfrigyessi erények, a vak rend és engedelmesség, a zárt marsok, a szótlan hősiesség és egy haláltváró engedelmesség szellemét ömlesztik a népbe — ez már egy valóságos militarista Niagara, amely a nyakunkba zúdul. A mindig gyanús, mindig kissé laza és kiismerhetetlenül egyéni utakon járó Bajorországot áztatják, pácolják, puhítják és tapasztják most oda a nagy, centralista, porosz testhez. Ellenállás? Van, s ami belőle van, az most a császári sas árnyéka alá húzódik és a Stallhelm falanxai mögé. A legérdekesebb színjáték ez; az ember alig látja. Csak az idegeivel érzi, a feszültségek levegőjében játszódik le az egész tragédia. A Phöbus Palastban, az Ufa óriási müncheni mozijában tízezrek között ülünk — ott van az egész új „Drittes Reich“. A „Blutendes Deutschland“-ot mutatják be. Németország hajdani nagyságának, romlásának és a hitleri forradalomnak óriásfilmjét. Hitler híres választási beszéde itt tíz percig korbácsolja a tömeget. Egy évtized múlva többet fogunk tudni; a hitlerizmusnak látjuk árny- és fényoldalait s az ember — egyéni világnézetétől befolyásolva — hol érthetőnek, hol ellenszenvesnek találja az új világnek ezt az egyik küszöbét. Az idő mulik s mi majd többet fogunk akkor tudni, mégis, *egy*et már most is tudok. Azt, hogy Hitler, az egyén, Hitler mint jelenség: korunknak egyik hősies pólusa; mágikus lény, profétikus

erő egy hazug világ közepén. Goebbels a vászonról transzban ordít, beleragad szemével a lelkedbe, égnek, mint a hiúszemek; érzed, hogyan fognak lenyűgözni, itt alig van menekülés. Dübörgő rohamok, ezredek, viharos zászlók, francia kivégzések a Ruhrvidéken, a néger katonák kegyetlenkedései, Horst Wessel temetése, Potsdam, hadihajók, horogkeresztes mártírok, Epp tábornok bevonulása Münchenbe; az egész fölött azonban Hitler személyének árnya mint egy mithikus isten-óriás alakja nő, folyton és titokzatosan nő és növekedik. Eleinte nem is szerepel, csak mint legendáról, úgy hallani róla, majd mindinkább előnyomul, az érzelmek lavínája kíséri, a tömeg álétan vár. A legfeszültebb pillanatokban megjelenik a vásznon. Dübörgő extázis a teremben; mint egy hosszú halálból felhőrdülő massa, a tömeg lendül egyet — ez a lendület, az az érzésem, *hosszú időre megszabta Németország útját és jövőjét.*

De az ezrek közül, a szenvedélyek forgatagában, máris érezni a finom repedést és különválást, mint ahogyan a melasz különválna a cukortól; kétféle taps születik, kétféle pfujozás és kétféle hallgatás. A kisebb része dacosan dübörög, amikor megjelenik a császár. Amikor szó van a világháborúról. Amikor régi, fegyelmezett, szenvtelen generálisok emelik kezüket sapkájukhoz. Amikor érmek, udvarmesterek, acélsisakok, rendes sorkatonaság és kedélyes katonazene jönnek feléd a vásznon. Egy olyan nemzeti militarizmust ünnepelnek ezek, amelynek hátvédje a fontos és ez a liberális-poroszpolgári világ császársága. Titkos tüntetés atmoszférája bujkál itt egy ifjú, vad, kollektív új világ, a hitleri árvíz ellen. A levegőben, a félhomályban gyanú terjeng, mindenki a másikat szímatolja, nézzük csak, ez vajjon mikor tapsol? Még nem bűn bizonyos pillanatokban tapsolni és bizonyos pillanatokban rögtön elhallgatni. Ugyanazok, akik a porosz hercegeket, a császárt, Hindenburgot, az acélsisakosokat, a front-reminiszcenciákat ujjongva fogadják — mintha titkos gombnyomás intézné, hallgatnak Goebbelsnél (amihez nagy erő kell), hallgat-

nak a hitleri csapatok felvonulásánál, hallgatnak az egész ügy új és fiatalabbik fejezeténél. Csak magának Hitler személyének küldenek egy-egy fáradt tapsot; az ellenkezője, itt egy nemzeti szocialista óceánban csaknem életveszéllyel járna; a többség itt is, mint mindennütt, a császári zószot csak hitleri parancsból és tradíótiszteletből tűri; s ez a nagyfrigyesi tradíótisztelet is tüntetés a varsaillesi szellem ellen . . . Az okok tisztára negatívek; nem pozitív lelkesedés szüli a látszólagos császári hangulatot. A másik oldalról is, a császári szellem mögé, ugyanannyi negatív okból, odagyülekezik már mindenki, aki, ha tehetné, megfojtaná egy kanál vízben ezt az egész S. S. világot, ezt az iszonyatos szorítást, amelynek ujjai irgalmatlanul elszántak és most évtizedekre megcsípték és meg akarják tartani maguknak milliók és milliók életét. Akik nem régen még úgy éltek, ahogy nekik tetszett . . .

BODENI TÓ. NYUGAT KAPUJA

Friedrichshafen. A Bodeni tó most egy ködös, szürke tenger. Világok választóvize. Itt még a történelem motorjai dübörögnek; kaosz, izzó, szenvedő katalan, mélységekkel és kínokkal; egy lázadó, új világ, egy óriási, Königsbergtől Svájcig terjedő barakktábor, tele kemény dolgokkal, korlátokkal, éhséggel, feszültséggel, forradalommal, tele a keserűség gőzeivel és kitörni kész millió barna árnyékkal. Odaát, a svájci parton, *Romanshorn* lámpái szeliden imbolyognak. Szelidség, nyugalom, béke, *nyugat*. A csokoládék, széles autótutak, a tiszta Esso, Aral és Standard benzinek, a kék tavakra álmódó terraszablakok, havasok, amerikai túraautók, csekkpek, felszabadított devizaforgalom, ragyogó reggelik, eper-jam-ek, tennisz bajnokok és finoman lábba-dozó betegek világa.

Friedrichshafenben egyedül mi megyünk át komphajóval. Ködös eső szítál, a hullámok kicsapnak a partra. A kocsink motorszámát vagy ötször átvizsgálják; végre megengedik, hogy a hajóra toljuk. Minden jobb

kocsit és tulajdonosait megnézni — a parancs. A katonák arca kő, csak amikor mindent rendben találtak, kezdenek beszélni. Tegnap négy menekülő gazdag családot fogtak el, szintén saját autójukon jöttek. Ezen a szombati napon, pedig két órával előttünk szabadult át Romanshornba: Breitscheid, a német szociáldemokrácia vezére. Breitscheidnek nem volt külön engedélye; elcsípték, óráig itt ült kint a ködös esőben — mesélik a német katonák — és nézett át mereven a svájci partok felé. Végre megjött — általános csodálkozásra — a telefonengedély Berlinből. Breitscheid és családja szabadok voltak, mehettek, amerre akartak. Szorongás, félelem és sóhajok lebegnek itt a levegőben. A Bódeni tó hullámai örök egyhangúsággal zúgnak — évszázadok, emberi sorsok s a történelem egyhangú hullámverése ez. A Bódeni tó látta már a konstanzi zsinatot. Látta Nagy Károlyt. Az eretnek Husz máglyahalálát. Napoleon seregeit. Látni fog sok mindent még. *Ugyanaz...*

HOLDFÉNY ROMILLY FÖLÖTT

A tavasz ezen a napon szembejön; enyhe napfénykarjaiba zárja a nyugat felé száguldót; az einsiedelni ezeréves apátsági úton. A völgyek fölött harangszó kíséri a kocsit, pálmavasárnapi koszorúkat visznek a kis hegyi kápolnákra föl; áldottsorsú, kövér, tejen és csokoládén nőtt svájci gyerekek imakönyvekkel vonulgatnak énekelve; öreg fekete selyemruhába tipegő nénik, tornyos fekete szalmakalapok, tehénszag, végtelen zöld és friss hegyoldalak; messze pedig félkörökben a berni alpok forognak, emelkednek és süllyednek a kanyarulatoknál. Itt élvezet vezetni. Itt az anyagi fölöslegekből jó autók, kivilágított jelző és útkanyar-táblák születnek, szolid takarékpénztárak és feketeruhás, békés, csendes emberek. Egy kétnapos svájci autótúra mennyi hegyi szellőt, mennyi békés arcot, tiszta napfényt, vallásos „Sennereket” és mennyi nyugodt kékszemű amerikaiit sodor az ember elé. Az élet épp hogy csak lassan ring, mint most itt mellettünk a vierwaldstädti tó.

A történelem azonban mintha elakadt volna. Luzernben nézem a régi ismerős hoteleket; minden ugyanaz, semmi sem változott. A régi padok frissen mázolva, ugyanott a széles Quain, a tavon vitorlások húznak álmodozva, lassan a keleti széllel; a National és a Palace már kinyitottak; mellettük ragyogó fehér-kék tennisdreszben idegenek játszanak, szingaléz típusok az egyik pályán, amerikaiak és spanyolok a másikon.

S a zürichi éjjel is ugyanaz. Fények, szelíd tó, olajos, sima, magátólértetődő nagyvilági lüktetés. Csak német menekültekkel van tele; ez már új szín. Mutatják Theodor Wolffot, a *Baur au Lac* előtt áll, kicsit tanács-talanul és megöregedve. (Épp a mai napon vették át Hitlerék végleg a Berliner Tageblattot.) De a sors irgalmatlan s rohog tovább; új, messziről jött fajok száguldoznak a zürichi partokon, a dollárkrízis után megint Amerika vezet. Németországban alig látni jó és új kocsit, a *savoir vivre*-t, a civilizáció élvezetfőlölségeit megelőzte a szegénység mellett a történelem hengere; az új világ, az apokaliptikus kor lehellelte megsorvasztja ezeket az üvegházi virágokat, amelyekkel a békés, régi nyugat tele van még.

Az ember százszor látta s mégis, újra meg kell szokni azt, amit kikapcsolt életnek, kikapcsolt történelemnek nevez. Itt *hallani* lehet róla; nézik egy bizonyos távolságból, mint a színpadot, borzonganak hozzá, a saját „krízisükkal” játszanak, de még minden igazi és organikus kapcsolat hiányzik a megindult mélységekkel. Hisznek a folyószámlák örökkévalóságában, a zajtalan Packard kocsik örök fehér és ezüst lakkszínében, a csekkekben, amelyeket mindig be lehet majd váltani, a civilizáció bő tejpatákjaiban, amelyek sohasem apadnak el.

Este felé, most már mélyen bent Franciaország szelíd szívében, kékes ködök szállnak; a hullámmzó, alkonyba vesző domboldalak, álmódó parkok és évszázados kastélyok mellett az ember rohan Páris és a tengerek felé. Végtelen csend van, csak a motor halk zúgását hallani. Tölgy- és szilfa-allék, évszázados platá-

nok, kultúra, béke és álom mellett suhanunk s előttünk nyugaton még magasan tündököl az esthajnali csillag, egyenletes, tiszta, szelíd fénye. De hátranézek. Mint egy fantom emelkedik mögöttünk a hold s vörhenyes színe lassan betölti az éjszakát. Csupa fenyegetés, csupa kísértet, csupa nyugtalanság árad belőle, az álmodó édes francia táj, a douce France: évszázados szépségének és kultúrájának vidéke beléjesápad. A vérző hold, ott hátunk mögött keleten percenként s mind kísértetesebben emelkedik . . .

A NIHIL ELLENTÉTE. ATLANTI ÓCEÁN

Ne a magányban, a Val de Grace mélyén keresünk, végtelen, szürke sziklafalak alján — ez nem a nihil, ez nem a semmi. Ha a nihil mély árcai egyszerre csak megnyílnak lábaid alatt — mindjárt rájössz, hogy emberi lelkek közt, emberi sorsok kiégett, szomorú pusztáján jártál. Itt ülünk a Coupoleban, a montparnassai tömegek áradó, sodródó deltájában; az arcok szürke fala előtttem; színek, fajok, romlottság és kétségbeesés, spekuláció és bűn kövér fürtökben hevernek előttem a párisi éjben. Emberi sorsok deltája ez s közelről itt, ezen a helyen zúg fel lelki szemeink előtt már a nihil: *a semminek óceánja*.

Két napra rá pedig nézem a másik tengert. Az „Ile de France” (Herriot-val) éppen indulni készül. Azon a napon az atlanti óceán partján köd rohant le a Cap de la Hève felől. A végtelen vizeket magához öleli egy felhőtenger; pillanatok alatt történik s egymásnak ereszkednek az óceán és a köd. Egy fájdalmas, időn felül álló szerelemmel csapódnak össze és ölelkeznek. Kozmikus arányok s ezer mérföldek találkoznak ilyenkor — az ember előtt néhány percre elsötétedik minden. De hirtelen, egy teljes, szinte felfokozott atmoszférában érezni az óceán lelkét; semmit nem látsz, csak örök zúgását hallod. Világok félelmetesen misztikus homálya ez — *minden* benne van, *minden* lehetőség. A víz és a levegő óriási masszái álmodnak most,

molekuláikban az egész földgömb lélegzik, a Martinique-szigetektől az indiai óceánig. A végtelen tengerekbe ömlő Jangcekiang és a Mississipi lelke, amely millió küzködő emberhangya sorsát sodorja felém; esős partvonulatok és az alkonyi ég felé bámuló pálmák, homoktengerben tovaringó karavánok, gigantikus hegyláncolatok, maláji bárkák és vakító, könnyű, acéltestű amerikai shoonerek — s azonfelül még mennyi! Az egész világ, az egész szomorú földgömb: egy folyton tovább forgó, szomorú, örök malomkerék szele játszadozik az arcom körül. Egyedül állunk a Quai de la Floride szélén s lassan szítálni kezd a ködeső. Északkelet felől ismét hallom a mély bűgást — a Transatlantique vagy a Red Star Line egy óriáshajója érkezik be a nyílt vizekről. Óriási málháikkal, autókkal, vagyonokat érő számokkal kis travellers chequeskönyveikben érkeznek emberi lelkek Norfolkból vagy Newyorkból. Ötvenezer-tonnás, kétemeletes óriások ezek Le Havre előtt; aztán kiszállnak az emberi hangyák s a hajó újra elindul. Az óceán és a köd pedig tovább álmodnak . . .

Érzem, hogy ez a termékeny köd az, amely a nagy dolgokat magában rejt; egy örökké zugó, végtelen s szent homály, melyből jövünk és visszatérünk, amely éppúgy elnyeli a kis maláji bárkát, mint a „Bremen”, vagy az „Ile de France” óriástestét. Nem látni semmit; csak egy évezredes, monoton zúgás árad belőle; az emberi jelek, kategóriák és kifejezések megszűnnek itt, ebben a végtelen semmiben. De az mindent jelent, csak nem a nihilt; tele van mélységgel, kinnal, szentséggel és szorongattatással. S ezeknek, mint életünk számtalan összetevőjének, egyetlen fájdalmas nyelve csak a folytonos, örök zúgás marad, a mélyből partra csapódó hullámok zúgása: jönnek a habok, jönnek a napok, egyik ráfut a másikra; futnak és eltűnnek.

IGAZI NIHIL. MONTPARNASSE

Ez a paradoxon, mely épp a végtelen semmi partján találkozik a legfájdalmasabban telített étellel,

egy ősi világérzés titokzatos arányaival, talán a fordítottjában kaphatja meg ellenőrzését s igazolását.

Ejféli a Montparnasseon, a Coupolé, a Dome, a buján szétszivárgó fények és egoista, vicsorgó lihegések világa. Tolongás, testek párolgása s egy szétérett szabadosság, egy megállt civilizáció büze. Egymásba ragadt emberfürtök gyűrűdző, hullőszerű mozgása — ez íme már a szétmálló sorsoknak dinamikáját adja, akik egymásba kapaszkodnak, egy nagy semmitől iszonyodva. Itt a halálraitélt rész mozog, az elhasznált salak, a felszínre lökött és organikus élet, a természet egész nagyságától már régen levált életdarabkák sodródhatnak és rothadnak. A Montparnasse hullámai a nihil mély gödréből szivárognak, nem az örök vizek felől futnak. Első pillantást vetve az egészre, szinte azt hiszed, hogy lenyűgöző; a nagy élet bizarr, lüktető színjátékát véled látni benne. Minél többször jövök ki Párisba s nézem a Montparnasset, annál sívárabb, kiégettebb és unalmasabb. Egy hegycsúcsot harminc év alatt sem únsz meg — a Montparnasset, három nap alatt.

Olykor egy-egy rekedt nevetés. De mögötte a Nihil, a szörnyű semmi. A neon-fények kénes színeket lövelnek Páris ege alatt, az ár hömpölyög s mint a víz a hullákat, úgy veti fel a Montparnasse az elhasznált, szomorú arcokat. Ülünk egymásmellé préselve, iszonyatos hangzavar, a rég megszokott emberi hors d'oeuvre. Keverékfajok, fehérek, négerék, sárgák; borzalmas „művészek” lengő sörényekkel és álmatag svindler szemekkel üldöznek; szépfiúk, atléták és lágyan álmatagok cikkáznak a prédiák között, a piszok itt valahogyan a bőr alá van rejtve, hiába mosdatják az egészet. De, ami lesújtóbb a Montparnasse-ra, az az unalmas kis-stílus, mely az egészben van, hiába ad grandiózus háttérrel neki Páris és távlatokat a fajok, népek különbözősége. Az egész társaság, (mondanom sem kell, hogy nem általánosításról, hanem egy bizonyos Montparnassetípusról van szó) az egész falca, ide-oda libegő, mindenben már csak vigyorgó, bűzössé érett agyvelejű

intellektueljeivel, mohó, „szerencsét” sovárgó, neuraszténiás diáktípusaival, az úgynevezett művészeivel és kultúrembereivel, a kultúra-vágy és álmodás mögé rejtett feneketlen, sunyi pénzvággyal, amely titokban már csak a poule de luxe és a selyemifjúság nagy fordulataitól vár enyhületet egy piszkos ágyneműs, olcsó alkoholos, ál-romantikus tűrhetetlen világra — az egész hors d'oeuvre mindig ugyanaz: unalmas és csak magas szempontokból ítélve tragikus. Milliő szín és mozgás — mégis, végtelenül egyedül vagy. Ez inkább a szahara; ez egy olyan szahara, amely sohasem Isten, csak emberek kezétől származhatik. Mi a nihil? Talán az a sötétség, melybe akkor ütközöl, ha már mindenen keresztül láttál. Ezen a montparnassei nagy szabadságon, örökugyanaz és terméketlen szellemességén, a testek nagy vágóhídján keresztülláttál. És alig marad romantika s ami marad, az olyan, mint levelezőlapon festett, fillérekért vehető tájkép — a természetes élet erdejében egyetlen kavics többet ér. A XIX. század végén, vagy mit tudom én, talán még pár évvel ezelőtt is — talán lehetett még valamit találni benne, talán az idegek kívánták akkor; most épp ellenkezőleg, kicsit az idegekre megy már az egész. A nihil deltáját érzed sodrában; az intellektuel-romantika csődjét s egy hajdani nagy Páris satnyuló arcát neonfényeiben . . .

Ki az, aki ma egy Montparnasse-bohémságban keres hangulat-hátteret? Zajában egy egész epoha hörgi a közelgő halált — a kihülő testek egymáshoz tapadnak, de a régi meleg kifogyott. Az ember szörnyű magára maradt a sodrodó emberfüstök világában és elvesztette életét a rikácsoló életben. Legjobbjai újra keresni kezdik az óceánt. S a nihil elől menekül ma már az, aki a magány partjait keresi.

A FRANCIA SZIVÁRVÁNY

Cap d' Antibes, május hó

Leeresztkedni a provencei alkonyatba annyi, mintha olajfák könnyű illata vinne tovább magával.

Valence: egyetlen magnolia-erdő; Montalimar édes nougatját a marseillei kikötőn át az afrikai partokra szállítják; különös nougat-hegyek a kirakatokban s babérfák, délifenyők és füge — a halmok itt már olthatatlan vágyakozással lejtnek Provence felé. S Mornasson keresztül, Orangenál belépünk egy áldott földre — lelkét az ember először Frédéric Mistral tiszta szemeiben pillantotta meg. A másik Mistral, a hidegen vágató szél, mely cédrus-erdők sírásától kísérve, megkon-dítja a provencei halmokon az elhagyott templomtornyok harangjait és lezug a Rhone völgyén a Földközi-tenger partjaira, ez egészen Toulonig üldöz, állandóan jajong valamit, nem akar elhagyni bennünket — egy ősi provencei dal mondja: néha a Mistralban sirályok fagynak meg.

De mennyire más ez a Mistral itt s milyen más a normandiai szél, amely most talán három hete Rouen-től északra tört reánk. Ott végtelen nyírfaterdők ködös mélyeiben kering; valahonnan messziről az északi vizek, az óceán hidegsége itatják lelkét. Ez a levegő a közép-kor emlékeit susogja a normandiai gyermekeknek, ez a szél a gotikus kor szele; mohát rak az esős falakra, a házak benne vastag fabundát növesztenek s a szilfa-erdők őszi álmában, a IV. Henrik, XIII. Lajos-korabeli kastélyok, hostellierék, templomok tövében egészen más fajú franciák születnek. A Chateau Gaillard sejtelmesen zártvonalú bástyáit látják, amelyek mögött valamikor Oroszlánszívű Rihárd nézett farkasszemet a világgal. Henry Plantagenet, Anglia, Aquitánia, Normandia és Poitou ura egyszersmind; s a normenok és angolok szelleme belehelte magát a francia vérbe. Lent a Mistral a szaracénok gályáit hajtja. S szomjas sirályokat lát, kék déli vizeket, algiri kereskedőhajókat, dél-latin kultúrát, napfényt, gyermeki könnyűséget, dalt, forró vért, bájt és virágzó narancsfákat. Rouenben Pascal, Marseilleben még ma is Danton képe függ a falakon — itt elmélyedés, fegyelem és bánat, ott pátosz, érzékiség és lendület. Flandriától Normandiáig s azontúl Bretagne: egyetlen északi öv. De ebben is mennyi árnyalat. Menj

aztán Savoieba, Dauphinéba, onnan pedig északabbra, a Franche-Comté völgyeibe, vagy Elzász felé. Másutt országok nem különböznek úgy, mint ezek a vidékek. Most délen járunk. De végtelen mérföldekkel arrébb még mindig „dél” van, s mégis a nagy francia szintézisnek egy tökéletesen más tényezőjét kapod. Sziklás baszk vidékek tele spanyol fanatizmussal a rocamadour-i vagy a carcasonnei Notre-Dame iránt. Izzó sziklák és izzó vér, ugyanaz, mint Marseille, hinnéd — s az utóbbiban Marat forradalmi féktelensége van még ma is, a Pyræneusok pedig Guise herceg állítólagos reménységei. Napfény világít be egy komor hitet. Komorabbat észak nem ad.

Csak egyetlen egy útvonalat kell kiragadni, úgy találomra; azt például, amelyen utoljára jöttünk. Páris-tól Aix-Provenceig majdnem ezer kilométer, az utat két nap alatt tesszük meg; de a tájak, az emberek úgy változnak egyetlen országon belül, mint maga a végtelen élet; a völgyeknek, a hegyoldaloknak, a vonalaknak, templomoknak, falvaknak ritmusa ringó hullámvonalban jön feléd — nem az egyenletes, egylényegű, ugyanazon atmoszférájú dolgoknak síkján haladsz; a francia szívárvány szín-analizise hihetetlen gazdag, azért olyan erős és bűbajos ez a szívárvány. Fontainebleau-n át vezet az út rádiusa; ennek feudálisan aranyló hárs és tölgyrengetegei s álomszerű kastélya megadják azt a „párisi-övi-történelmet,” illetőleg annak atmoszféráját, amelyben a nagy Valois és Bourbon dinasztiák lelke szórakozott és teremtetett, vadászott s művészetet és tudományt ihletett — ez a Chantilly, St. Cloud, St. Germain, Versailles és a többieknek nagy világából a kóstoló. Montargis és Pouilly az irány. A Loire-menti kastélyok . . . Minden Beadecker, Newyorktól Stockholmig mint a francia csodák egyikét említi — az alkonyban, jóformán minden félkilométernyire egy kőbedermedt álom dereng az erdők mélyén, csupa történelem, ezer éves nevek, nagyság, zártság és izolált finomság. Neversben alszunk. Szentek városa, innen szállt el az örökkévalóságba Bernadette, a Szűz kis kiválasztottja.

Egészen újszerű vidék, külön világ: ez a Nivernais. Bennünk különb emberek: a nivernois-k. A hotel más, a püspöki palota más, a nők nevetése más éppúgy, mint a templomok és a reggeli, amit szervíroznak. Másnap délelőtt már — talán legszebb szakasza a sokezer kilométernek, amelyet egy hónap alatt megtettünk — Roanne és Tarare között kanyargunk. Az egész olyan, mintha Asszisi vidékét Franciaország szívébe varázsolták volna. Provencet gondoltam ilyennek; a legszelídebb vidék, magas tujafák a dombgerincen elszórva egyedül álmodoznak az ég felé, a völgyek folyton csak forognak mélyen lent, a félpercenként élesen kanyargó autótút alatt; falvak, amelyek olyanok, mintha kővárak lennének (ez Provenceban is így van). Az egész vidék csupa féloldalra fektetett, szelíd és valami végtelen tisztasággal átitatott síkokból tevődik össze, a föld színe sárga-rózsaszínű, mindenfelé hófehér bárányokat kerül ki az autó — kicsit valószínűtlen, annyira megejtő s szelíd. Ebéd Lyonban, mely külön fejezet. Szellemi és ipari centrum, külön történelemmel; Herriot és a katolicizmus fellegrára. Délután az útvonal Lyon és Orange között s este már a Provence szívében Avignonban . . .

S most nézem az avignoni kolosszust; a pápák végtelenül komor várát — nézem s mintha az örök Rómának, az emberi lelkiismeretnek egy hatalmas bástyakövét lódította volna ide a történelem, a „douce Provence” szívébe. Micsoda memento . . . Az egész édes alkonyi táj, szinte, szinte csak lapul óriási árnyékában. Tömjénnel kevert vérszag süvít ki a rozsdás rácsok közül. Hat pápát tartogatott itt a maga rab-szolgájának egy örök francia imperializmus; Szép Fülöp kegyetlenül nőies arcát látom; tele intelligenciával, szépséggel és tele erőszakkal, máglyafüsttel és vérpárával. Óh, Franciaország, örök szintézis mindenben. Az est árnyai-ban most babér, narancs és tujafák bódító illata kering. Az illat a szívünkre száll, újra és újra; el akar szédíteni és el is szédülünk tőle. Hogy ne lássuk azokat a

rácsokat, — oh mi mindent küld felénk ez a douce Provence . . .

RIVIERA

AZ ÉLET ÖBLÉNEK FOGLYAI

Cannes, május hó

Az élet másodrendű alakjai (lehetnek: lordok, tenniszbajnokok, követségi monoklik, monsieur Dupuy-k és Jeanette Macdonaldok) élni rohannak a Rivierára: az élet igazi értői már legfeljebb csak visszavonulni jönnek ide . . . Aki három hónapnál tovább bírja a Côte d'Azur tejszínéletét, sohasem fogja megtudni, miért kell néha önként elszakadnunk attól, amit, vagy akit szeretünk. Nem fogja megérteni, miért lett rögtön annyi-
val nagyobb élete alkonyán Don Rodrique, a rabszolga, mint volt élete csúcán Don Rodrique: a grand-seigneur és a hadvezér. Miért kerültük ki a Majestic-hotelt és miért kerestük az álmodó tuják fasorában a kis Anne de Guigné villáját, aki tizenkétéves sem volt, mikor meghalt itt Cannes-ban, most néhány éve, tökéletes megvetéssel szüleinek milliói iránt; egy fakeszttel a kis szívében.

S ebbe a cannes-i kikötőbe most fut be az Ethlee, a transvaali gyémánt-tröszt fejedelmének yachtja. Zeneszó mellett kanyarodik be a Nimet Allah, a Girundia II., az Atlantide, a Sarina közé — az élet és a vagyon lobogói magasan fent az árbóc-csúcsokon . . . Tudom valamennyiüknek gazdáját; az egyik yacht Mr. Dupuyé, a Petit Parisien tulajdonosáé, a másik Fuad királyé, a harmadik az amerikai Mr. Balmeré, az Atlantide egy norvég különcé. Mellettük még három angol, egy hollandi és egy portugál shooner. A kikötő, amelyhez támaszkodnak, széles és tömör beton s tükörsíma; minden korlát nélkül örökre kizárta magából a világnak, az emberiségnek, a társadalomnak kilencvenkilene százalékát. Az Ethlee első hajóistisztje-

nek nagyobb a fizetése Magyarország miniszterelnökénél; privát-matrózhadsereg ömlik ki a molóra, széles, fehér nadrágok, parfüm és zene a levegőben, a Rolls-Royce, Alfa Romeo, Stutz- és Packard-kocsik lakkszíne szikrázni kezd; most ennek a zárt jacht-világnak urai megismerik egymást, egymásra néznek — *soha senki másra*. A Martinez, Westmister, Majestic, Connet és Grand-Hotel csodálatos kapui előtt lakáj-glédák; óriási hajókofferek gördülnek ki lassan a partra; egy szinte már elvonatkozott, szinte már egész valószínűtlen gögfellegben álmodó amerikai nő fehér, hideg sziluettje suhan át a hajóhídon — s messze, az Estérelen túl, amerre az asztheori vörös sziklák égnek az alkonyban, messze azon túl, egy kis vitorlás száll most a láthatár felé. A Földközi tenger mélyei fölött ring. Már elhalóan, megható fehéren; elveszve a hallgatag ég s a hallgatag tenger között. Tiszta és magányos — szinte már elérhetetlen az egész. Anne de Guigné látom egy pillanatra, két kis hideg kezében a kereszttel; amint egy napon észrevétlenül elszáll az élet öbléből, a Nimet Allahok, Ethleek, a gög és a Mr. Balmerek, a Majestic-ok és a Grand-Hotelek, a dübörgő zene és a mohóság, a milliárdok és a halál világából. Egy abbamaradt mondat mosolyként játszadozik a gyerekszáj körül és a hideg verejték, miközben eltűnik, még ezt hagyta üzenetül: az élet nem hosszabb, mint egyetlen nap.

Felnézek s az a kis vitorlás már eltűnt . . . Helyette három angol torpedóromboló közeledik St. Maxime felől . . . A véges partok foglyai vagyunk, oh, Anne de Guigné! A levegő tele van a Martinez fényeivel, a monakói Grand-Prix zajával; a villefranchei öbölben fényáradat — befutott a Conte di Savoie. Csak lépésben tudok hajtani — előttem s mögöttem óriási ezüst, fekete, azurkék, vörös autók végeláthatatlan sora, mindenki az élet tetején akar táncolni, az egybeolvadó motorzúgás olyan, mint egy elpalástolt, iszonyú lihegés, mely nem hagyja nyugton az embereket; végigkúszik s Cote d'Azuron, Hyèrestől Cannes-ig és Juans les Pins-től Mentonig. Belekapcsolódik a fénybe, a

villák és a hotelek rácsaiba, a Casino roulettasztalába — oh, csak ne visszazuhanni a nyers valóságba, Londonba és Newyorkba, Philadelphia és Brüsszel hivatalai, gyárai, megunt feleségek, férjek és otthonok hétköznapijába. Egy savanyú, rideg robot-henger alá feküdni. Az utánunk nyúló, a kegyetlenül ránk vigyorgó étellel való elszámolást halogatni kell, csak még egy rövid hétig halogatni! A tüdők bódulatig teleszívódnak narancsillattal, az agyak a drága Voeuf Cliquot és az olcsó Médoc gőzeivel, az öregedő testek szerelemmel — meghalának talán, ha most fölébresztenék őket, az élet alvajárást itt, Cannes és Nizza között, egy igazi élettől menekülő halálos életvággyal, a jersey sportruhák és az ötezerdolláros autóvolánok mögött. Juans les Pinsben egy fiatal angol lány virágot hajít a kocsinkba, gyönyörű leány, ránknéz ártatlan, óriási kék szemével, egy falka férfi körülötte s a lány nevet. Egy aranyfog villan a szemembe és a nevetése rekedt; ez a szörnyű nevetés most ráfekszik a pálmákra és a narancsvirágokra, köréjük csavarodik és fojtogatja őket, mint a kígyó; nem tudok tőle szabadulni. Egy pillanatra az egész bódulat, ez az egész áldott, alkonyi Riviera eltűnik — nyirkosan életszerű úgy lesz az egészből.

MAGÁNYOS CIPRUSOK,

MADAME DE F.

A hatodik napon megint elmegyek madame de F. villájához. Fent a hegyoldalon, a hosszú, fehér kőfal mellett, egyetlen szál ciprus hajlong a szélben. A kerítés ajtaja nyitva, senki sem őrzi ezt a villát. Ha előre nézek, a fenyő és tujaerdőn túl a cap-d'antibesi háromszöget látom, azontúl a Golf Juan mély kékje s végig a horizonton csak tenger, végtelen tenger — felhők vonulnak ezalatt a magasban s halálos csend van itt a fehér kőfal alján.

Az éjjel is eljöttem erre. A Hotel du Grand Watellen lakunk, annak orosz tulajdonosnője mesélt

nekünk Madame de F.-ről, aki nagy színésznő volt, özvegy lett, ifjúkora a második császárságba nyúlik s most szivbajával várja a halált. Egyetlen mondat — a többi már a tülekedő világról szól. Bernard Shaw-ról, aki tavaly a mellettünk levő Hotel du Capban vett ki szobát, de nem volt hajlandó megfizetni a napi kétszázfrankos penziót s azt követelte, hogy ingyen, rek-lámból tartogassák ott. A Hotel du Cap (Cap d'Antibes csúcsán van, a legálomszerűbb hotel az egész Cote d'Azuron) kitessékeli Bernard Shawt, aki ide-jön az olcsó Grand Vatelbe és huszonnégy óra alatt kivívja az általános közundort. Egész nap verekszik, goromba a szegény cselédséggel, minden krajcárt meg-számol, dugdossa a millióit — óh, Bernard Shaw ez a világ megérdemli, hogy apostola vagy . . . Sir Oswald Mosleyről és lady Mosleyről is mesélnek a Grand Vatelban, akik kommunista teóriákat harsogtak estén-ként a diner alatt, miközben soffőrjük kint a bejáró előtt vigyázállásban várja a rendelkezéseket — Mos-ley azóta legalább fascista lett. S az álarcosbál folyik, hírességek árnyai mindenütt, egy este aztán megpillantom Jeanette Macdonaldot, szirup-mosolyával és ragyogó hideg fogsorával, ő ott lakik Norma Shear-er társaságában a Hotel du Cap fenyői és narancsfái között.

Madame de F.-et azonban talán csak én láttam igazán . . . Egy pillanat volt — egy fekete árnyék, egy hosszú, szomorú, szelíd pillantás, aztán vége. Az elhagyott park kavicsai messziről még csikorognak a két bot alatt, amelyre támaszkodva, talpig feketében, hosszú fátyollal, elmegy. Nem látom többé — de nézem azt a magányos ciprust, amely villájának kerítését őrzi s ahogy bámulok s nézem, Madame de F.-re gondo-lok és a ciprus mesél nekem. Magányos, szomorú fa — már feketén hajlong a szélben, egymaga, magasan fent minden bódulat, a vaniliák, a babérok, az élet kertje s az évek hazugságai fölött. Így jött ide meg-halni Cap d'Antibesbe Nikolaj Nikolajevics nagyher-ceg is, betegen, halálra undorodva a politikától, mara-

kodástól, mindattól, ami *lent* van. Mit súghat ez a tiszta, ez a most már csak erősödő szél Madame de F.-nek, ez a lehellet, amely már a végtelen, a partnélküli vizek tájairól áramlik feléje? Az elhagyott szenvedéstájaknak micsoda békéje és nyugalma, micsoda fölény s megértés suttog benne. S a ciprus most bólongatni kezd s visszanéz egy tenger felé, amelynek nincsen vége . . .

EURÓPAI EXPRESSZVONAT

Páristól Belfortig édes francia alkonyban álmodik a csend, a civilizáció s a messzi földek fölött lebegő és kiegyensúlyozott francia lélek. Régi parkok és nyílegyes, újtöltésű, sárgás autótutak; gótikus templomok félálomban és miniatűr kis gyárüzemek, tökéletes felszereléssel, iparvágányokkal, munkásüdülővel és fiatal tölgyesekkel; évszázados gesztenye- és platánallék és alkonyi ködbe süllyedő kastélyok; sárgás, feudális színű apátságok, ahol bizonyára most is éppúgy vitakoznak egymással, nyugodt, előzékeny hangon a XVI. századbéli flamand misztikusokról, vagy Pascal Provinciales-járól. Az állomásokon szívós abbéarcok villannak fel; papokra és szerzetesekre kell gondolni, akik autót és motorbiciklit vezetnek, bányákba szállnak le és a szovjetben működő katolikus missziók jelentéseivel mérik a világpestis terjedését. Az arlbergi expressz látszólag nyugodtan zakatol Franciaország szívében. Az atmoszféra változását a francia határnak kellene előidéznie, a rövid kis lépésnek kelet felé, a három egyszerű kis szó változásának, mely a „Vos billets, s'il vous-plait”-ből: „Bitte die Fahrkarten”-t csinál. Az ember, ha így kinéz az ablakon, egy pillanatra még hajlandó elhinni, hogy határoktól függ a nyugodtsága vagy nyugtalansága. Finnyásan különbséget szeretne tenni, hogy itt Balenál lépi-e át a határt, avagy fent, a strassburgi vonalon, Németország felé. Ha a külső világképtől függene lelki egyensúlya, bizonyára nagy megnyugvás a svájci határ, a zürichi újságok nyárspolgári unalma, az egész fantáziátlan, zsugori, kispolgári és nevelőnőszagú svájci

atmoszféra. Látszólag valóban más dolog Németországon átutazni és megint más dolog Svájcon át; a német levegő mintha láthatatlan, óriási statisztikai számsorokkal volna tele, amelyek valamennyien a fejedre roskadnak és azt nyögik, hogy néhány óráig még talán lehet élni, de holnapra már minden fel fog robbanni.

De az egész külsőséges svájci nyugalom, azt hiszem, már csak látszat. Az európai test helyenként még talán valamivel ápoltabb, mint túlnyomó egyéb részén; kétharmadában már egészen ráncos, ütődött, genyes, sőt lassan oszladozó is; atmoszférát pedig ma a beteg diktál. A gondosan konzervált, erőszakkal sterilizált részeket, mint pl. Svájcot is, a nemzetközi vasútvonalak keresztül szelik, Stockholmtól Varsóig, Barcelonától Milánóig stb. és érdemes megfigyelni, hogy ezeken a főútövezeken milyen beteg vér csordogál. A nyomasztó, kellemetlen érzéseket a nagy vonalak utasai úgy hurcolják országból országba, mint a pestist.

Világot látni ma kicsit annyit jelent, mint alaposan felbillenni és összezavarodni. Ha a „lelki szellőztetésre” vágyó polgár utóbbi időben gyakrabban utazott a nagyobb nemzetközi vonalakon, annak úgy hiszem, utazása alatt több gondot okoz ma az otthon hagyott család, házbér és hivatal, mint odahaza, papucsban az íróasztal előtt, a hétköznapi kellemetlen kis piszkai és szurkálódásai között. Az egész világ végső bizonytalanságtól hörög. A nagy hegyek forognak kint a messzi, foszforeszkáló éjszakában, a vonat dübörög; új s új csillagképek alá érkezik az ember, oldalt a fenyőerdők, a falvak emelkednek és süllyednek; az emberi nyelv egymásután új melódiát, hangsúlyt és ritmust vált, amikor a határok caesuráin tovazökken a vonat. Ugyanaz a felénkzúgó élet szláv, német, francia, angol arcvariációban villan felénk; nyelvben, ruhavonalban, nők nevetésében és mozgásában, pályaudvarok ordítás-rohamában, újságcímekben, bankjegyek színében — de mindez külsőségeknek tűnik, virágoknak, amelyeket mintha a waggon-lits egyenruhásai változtatnának félnaponként az étkezőkocsi asztalán. A virágok más és más színűek,

az illatok variálódnak, de a váza, az alapérzés ugyanaz. A külsőséges dolgoknak, az európai külsőségeknek vázája, lényege és alapja annyira egyforma már, hogy az utasok, az idegenek kitűnően megértik egymást rögtön az első szóra. Nem nehéz kitalálni, hogy a közös alapérzés főkomponense, mely megmérgezi a nagy nemzetközi vonalakat, de körülöttük a pályaudvarokat, hoteleket, újságcímeket, a bankjegyek színét is: a holnap félelme. Ez a hisztérikus világdrukk, mint utálatos, alattomos lávamassza folydogál és nyomul előre állomásról állomásra, fojtogató gőzök szállnak ki belőle és megölik a vasúti fülkék álmát, elmossák a társadalmi különbséget, ugyanarra a dologra kényszerítik a Kanadából visszavándorló vasfényező munkásnak és a zermatti lejtők felé kiruccanó sibajnoknak és a zermatti lejtők felé kiruccanó sibajnoknak figyelmét. A harmadik osztályban a hangulat néhol cinikus, gyűlölködő, vagy gyanúsán vidám, fenyegetően nyugodt. Mintha ezek az alakok valamit már tudnának, amit mi még nem tudunk.

A harmadik osztály árnyainak lelkében, mely az ezerkilométereket velünk futja meg az éjszakában, az ő gondolatainkban, nézőszempontjaikban, szavaiknak hangsúlyában van elrejtve a jövő kulcsa. Az útnak az a része, melyet velük tesz meg az ember, érdekesebb, de bizonyos vonatkozásban tanulságosabb, mint a második osztály vagy az első. A lidércnyomás, mely keletről nyugatig bizonytalan ködtestével ráülepedik mindenre és mindenkire, egy mindenki által látott, de még rendszerbe és formába nem önthető vízió, egészen új típusokat kelt életre, új mozdulatokat fakaszt, új mondatokat szül.

Izgalommal, nyíltan, röviden és sallangos kifejezések nélkül beszél mindenki a másikkal. A holnappal, az elkövetkezendő percekkel abszolút lehetetlenség számolni, mintha fekete függöny takarná ezt a területet. Az emberek úgy mulatnak, társalognak és főképp úgy érzik magukat belülről, mint hogyha valamilyen ismeretlen ítélet előtt lapulnának; semmiféle viszonyban nem állnak a jövővel, a polgári biztonságos kapcsolat

megszűnt előre, a holnap felé. Ez a körülmény az, ami ma megint *nomáddá* változtatja az európai embert, olyan valakivé, aki nem tudja, milyen állapotban lesz holnap a régi sátra; árvíz jön-e, új területekre kell-e mennie s egyáltalán százféle lehetőség, százféle ismeretlen erő, hatalom, vad törvény, rendeletek, politika, forradalom, felmondások, új államforma, vagyonekობzás, munkanélküliség, devizazárlat lappang az ismeretlen erőben, az egyéni életünk kis sátra körül és mindezeknek vége az ismeretlen végső vízió, mely egységesíti majd a problémákat és a sok vést, amelynek ma még halálos bizonytalanságában el fog dőlni, helyes irányba fektettük-e le ma a síneket, vagy nem, jobbra kellett volna-e orientálódni, vagy sem; vajjon ostobaság volt a gazdag házasság a mai időkben, vajjon nyakamon marad-e a gazdag nő rossz tulajdonságaival, de az új világban esetleg elkobzott vagyona hiányaival; repülőiskolába adjam-e a fiamat, vagy kiküldjem Délamerikába a kuzen farmjára s lehet-e egyáltalán farmokra és búzákra építeni a jövőt? Egészen fantasztikus áramlatokat, terveket és elhatározásokat lát az ember; a nemzetközi vonalakon új törvények hajtják az embert.

Egy volt orosz tiszttel utaztam például, aki hűtőgépeken vagyonosodott meg Amerikában. A tavalyi krachon veszített. Megmaradt, még eléggé tekintélyes pénzével most a finn tavak mellé megy, azt hiszem, halásznak, el akar vonulni és fivérének négy fiával fog együtt gazdálkodni, mint őstermelő, két kezük munkájával, egyedül: béresektől, munkásoktól függetlenül, úgy látszik, valami újféle ősi, törzsi alapon. Egészen homályos az, amit előad, de egy bizonyos: még a rádiót is ki fogja kapcsolni, erre megesküszik minden pillanatban. Egy baseli nagy kertészcg fia, aki előbb Belgiumban tanulmányozta az üzletet, most hazatér Zürichbe, de jövő héten végleg Franciaországba megy, a délvidékre. Gúnyosan nevet, mikor a szokásos frázisokat kockáztatom meg a svájci viszonyok békebeli szolidaritásáról és a száznegyven százalékos svájci aranyfedezetről. „Alles stockt, alles ist erstarrt.” Apja tizen-

kilenc alkalmazott közül hetet bocsátott el az őszi idény kezdetén; mindenki bizalmatlan, egy gyűrű veszi körül Svájcot, amelyen kívül a halál közeledik, az óramunkások kétharmada éhezik; a nyárspolgárok — mondja a jómódú fiatal kertészfiú — azt hiszik, hogy a régi Svájcról van még szó, na, nemsokára nagyot fognak csodálkozni! Ha lehet, egyáltalán vissza sem tér Franciaországból. Van már egy „terve”. Mi az? — kérdem. De hallgat, egy bizonyos fénnel a szemében. Mi lesz ennek a kis svájcinak a sorsa, hol fogja érni az új világ? Nem tudom. Szemében ugyanaz a fény, mint a nagy expresszvonalak többi fiatal nomádjáéban. A népvándorlási időknek utódjai ezek. Az öregebbek még arról tanácskoznak étkezőkocsiban, folyosón, kupében és állomásperronokon, hova helyezték akár másfél százalék mellett is megmaradt pénzüket: országok, bankok, devizák röpködnek a levegőben; ideges, fáradt, gyanakvó fény a szemükben . . . Menteni a régi világ roncsait, miközben valami nagy vízió árvízét látják közeledni. Ezek a fiatalok, ezek mások. Többségük semmi egyébre nem támaszkodik, mint fiatal öklére. Gyorsan mozognak, kinevetnek minden határt, minden, még tíz év előtt is érvényes normát, óvatosságot és jelszót. S bizonyos értelemben ideálisták; frázisoktól mentesebbek, mint az apjuk volt és nem tartják érdemesnek, legalább is nem a legnagyobb ügynek: a saját önző kis pocakjuknak biztosítását. Ők sem terveznek hosszú időre, de van bennük valami általános, ki nem mondott és biztos szimat, melyet a fiatalság ma jobban megad, mint a tapasztalat. Ebben a szimatban egy kis kalandorvér van és nyers, de önfeláldozó szeretet és megértés egymás iránt. Azt is tudják, hogy aki repülőgépet is tud vezetni, nem csupán autót, annak több esélye van; aki sokat utazik, az közelebb van az új világ lelkének forrásához, mint aki otthon gubbaszt; aki demokratikus hangon tud beszélni, abban több erő van, mint aki exkluzívan nyafog. Ők sem tudnak elhelyezkedni, vagyonuk sokszor egy hátizsák, de türelmetlenül, harcosan akarnak a jövőnek, az új

Európa víziójának elébemenni; idegesek, kínlódnak, mint a versenyló az indulás előtt, mely azonban nem fél. De szemük fényében minden, ami mult, elhamvad . . .

És kifürkészhetetlen arca van az európai vonatnak. Oly álomszerű, oly fájdalmasan szép, ha az ember véletlenül tiszta holdtölténél száguld végig az arlbergi vonalon. Ott ül mellettem a kis diákleány: ketten maradunk a fülkében. Három évig Franciaországban tanult, a nancy-i kereskedelmi főiskolát végezte s a nyáron diplomát kapott. Édesanyja német, egy bukaresti vállalkozás vezetője vette feleségül. A leány kibámul az ablakon; elhagytuk Feldkirchet, távoli zuhatagok fénye csillan a magasból s fent a hegyek lejtőjén, az óriási szálfenyőkön már hó ül. De a nancy-i diákleánynak most haza kell térnie keletre. Kérdezem, ott marad-e végleg Bukarestben. A fejét rázza és francia dalt zümmög, kicsit keserűen. Francia diplomája van, de munkaengedélyt nem kap. Amiye maradt az édesanyjától, azt pénzzé fogja tenni — mondja — aztán visszatér; ha kell, megszökik hazulról, pedig gazdag kérője van otthon. A „gazdag kérőt” rendesen nem hiszem el, ennek a leánynak azonban elhiszem. — Miért nem marad tehát otthon, a biztosabb existenciában? — A leány nevet: — Biztos . . . mi biztos máma? Azt gondolja, érdemes egyáltalán valamihez kötni magunkat? Besszarábia félig bolsevista már; az ismerőseinknek az állam otthon hónapok óta nem fizet. Mondja, mi marad meg biztosnak ma? Visszatérek Franciaországba, csak még egyszer lássam Versaillesst . . . — Ezt a kedves kis porszemet is görgeti a lavina. Féloldalra billen a feje, rövid, sötét haja arcába ér és elalszik. Sovány, nyugodt arccal álmodik, mialatt az európai expressz megvadulva zúg, rohan, száguld a határok között. Tragikus ez a nyugodtsága. De talán emberibb, bátrabb és őszintébb álmodik, mint sokan az öregek közül, akik pletykáltak, szomszédnőket kritizáltak, kávéscsészéken mérgelődtek és gazdag kérők után szimatoltak. A nyakán

vékony aranykereszt lóg. Vajjon ez a bátor ifjúság fedezi-e majd egyszer saját magán, mikor nyúl majd utána, mikor válik az „ékszer” új szimbolummá? A vonat vágat a bizonytalan európai éjszakában. A kereszt gyöngén himbállózik, a fiatal leány egyelőre még *félálomban* van . . .

ÚJ VILÁG FELÉ

A MAI KOR „REPRESENTATIV MAN”-JE

A nyáron, a chartresi székesegyház előtt láttam egy pillanatra azt a Georges Dentilyt, akinek ma még se neve, se híre nincs Franciaországban; talán csak egy kevés pénze, amit az anyjától örökölt. Dentilly fiatal író. A nyarat véletlenül ugyanott tölti, ahol az én ismerőseim: La Celle Saint-Clouban és az én barátaim egynéhányszor nagy respektussal beszéltek róla. Igazán értékes ember — hangzott a vélemény — olyan valaki, akinek *bel áme-ja*, szép lelke van. Természetesen soha nem jegyeztem volna meg a nevét, ha ama nyáresti alkonyban, a chartresi katedrális nyolcszázéves csúcsívei alatt váratlanul fel nem bukkanik Dentilly úr. Vajjon hogyan jelent meg a fiatal író, a „szép lélek” Franciaország egyik nagy történelmi és művészi álma alatt, a gótikus köoszlopok lábainál? Először is, igen nagy port vert volna fel, de a francia utakat jókarban tartják s így a kis Delage-kocsi, melyben felénk robogott, simán stoppolt a katedrális mellett. Hirtelen, ügyesen fékezett, aztán kiugrott a kocsiból, rágyújtott egy cigarettára és egyedül a cigarettaszipka, melybe a cigarettát tette, volt egy kissé dekadensen hosszú; de ahogy szívta, ahogy a szájába tette s ott egy éles vonás képződött, az a szipka sem volt dekadens, inkább egy kicsit hetyke és szemtelen. Ez a *széplélek* külső attitűdjében, gyors és koncentrált mozdulataiban, éles, déli profiljával a repülő-rekorderek arcát juttatja még most is eszembe, ha ennyi idő után rágondolok. Dentilly úr aztán elnézte az egyik merev, gótikus kőszentet. S akkor nem mozdult. Hosszan és figyelemmel

nézte, a szemét kicsit lehunyta. Ennyi volt benne a költő külső mozdulata; ez a kis merengés, amely idők és stílusok változásától függetlenül, a tehetségnek örök terhe és ajándéka marad . . . De a hetyke cigaretta azért közben ott füstölt továbbra is a szájban s a fiatal író, mikor tovább ment, kicsit úgy nézett ki, mintha önmagának volna saját soffőrje. Bent a katedrális belsejében is láttam még egy pillanatig az ünnepi vesperásnál. Kegyestekintetű chartres-i nénikék közt térdelt a padban és derűsen nézett maga elé.

Összegezve személyes benyomásaimat és azt, amit az én igen intelligens ismerőseimtől hallottam: ez a Georges Dentilly olyan új, modern íróegyeniség lehet, kit is a Le Havre-i kikötő újtípusú emelődarujától a modern szentek életéig minden, vagy legalább is sok minden érdekel. Továbbá: ha álmodik, álma tiszta és merész, bár inkább összefüggésben van a világ realizmusával és rövidebb, de talán sokban őszintébb, mint amilyen a régieké volt. Igen művelt, de Rabelais munkáinak filológiai geneziséhez nem ért, kívülről nem citál verseket, kerüli a papír-irodalmárokat, a pátoszt, a latin oktató idézeteket és főleg — ebben azonban teljes bizonyos vagyok — nem kesereg ostobán a „régí jó időkről.” Ha *tényleg* tehetséges, úgy ösztönösen tudatában van annak, hogy tökéletesen új világ keletkezett körülötte s hogy ezt a világot, minden vonatkozásában, egészen új típusok fejezik már ki. Dentilly úr is tudja bizonyára, hogy sok mindenre van ma lehetőség, csak az idő visszafordítására nem; tudja, hogy ezt valamennyiünknek tudomásul kell venni, ha csak nem akarunk nyikorgó, hamis, elhibázott kontrapunktjai lenni egy új melódiának.

Természetesen Dentilly úr is tudja, hogy jelen korunkban az úgynevezett tiszta szellem, tiszta irodalom, tiszta művészet elvesztette elsőrangú szerepét és az önmagát tisztán és művésziesen létrehozó kifejezés ma már rendszerint csak úgy találja meg a maga igazi kapcsolatát az élő élet tömegeivel, ha egyúttal valami-féle állásfoglalást fejez ki és energiái egy gyakorlati

útmutatás irányában hatnak és rendeződnek. Olyan problémákkal szemben is, amelyekkel nemrégén az irodalom, művészet stb. még gőgösen, a fölény egy bizonyos nemével viselkedett.

Vannak, akik igen sokat bánkódnak ezen. Hallunk a régi jó időkről, az irodalom dekadenciájáról, az elárult szellemről és az „írástudók árulásáról”; a könyvekről, melyeket nem olvas senki; a gondolkodókról, akik legfeljebb csak a maguk számára gondolnak már ki valamit, írókról, akiket legjobb esetben csak a kritikus olvas el. Így, persze, rengeteg embernek megvan az oka arra, hogy visszasírja a régi időket. Legyünk azonban őszinték: az életnek bizonyára megvolt a maga oka arra, hogy az utolsó évtizedekben túlobogja az irodalmat. A vér elsodorta és szétrongyolta a papírost, a tett átlépte a spekulációt. Ma az egész szellemi, az egész erkölcsi rend, az értékmérők csaknem valamennyien a megrázkódás állapotában hevernek a porondon; az új világ pedig, mely most van születőben, közben már is ébresztgeti a maga új típusait. És meg kell kockáztatnunk azt a kijelentést is, hogy míg a régi típusú író, széplélek, analízátor, művész stb. tökéletesen és végleg kimúlófélben van, azalatt az új s még bizonytalan világképnek előhírnökei között már is sok olyan típusra akadunk, (nevezhetjük egyelőre típus-csírának is), mely nagyvonalúbb elődjeinél és fejlődési iránya egy magasabb szintézis felé mutat.

Persze, a most kialakuló világ új típusai között az *ellenszenvesebb* rész az, amely jobban észrevehető. Miközben valamiféle magzat gyermekké születik, a szülés pillanatában egy esztétikailag sem kellemes folyamat az, ami sokkal szembetűnőbb annál az esetleg megszületendő értéknél, amely a folyamat mélyén várakozik a maga idejére. Egy új világ eljövételére azonban mindenképpen el kell készülnünk s a gyermek most azé lesz, aki a kezébe ragadja. Nem szabad félni a vértől, mely még borítja és az artikulátlan hangoktól, amelyeket magából kirikácsol. Fölébe kell hajolnunk és szembe kell néznünk az új jövevényel.

A most kialakuló világgépnek spektrálanalizise egészen más színeket mutat már fel, mint a régié. Tömegei egészen más hangot használnak és más mozdulattal nyúlnak olyan értékek után, amelyek szintén mások. Ne csodálkozzunk akkor azon, hogy az az irodalom, az az író és az a gondolkozó, akit egy süllyedő és menthetetlen világ szelleme alakított ki (vagy alakít még mindig) megszemélyesítő típussá — nem kell az új embernek.

Az új világgép kegyetlenül elnéz a mult típusai fölött és hozzálát, hogy kitermelje a maga vezető egyéniségeit, *representatív man*-jeit. Előhívja a maga új világának, titkolt vagy nyílt, már megfogalmazott, vagy még csak ösztönös törekvéseinek megszemélyesítőit. Természetesen, a dolog nem olyan egyszerű, nem elhatárolt és még zürzavaros. A régi világgép bámulói még tömegesen élnek; ezeknek egy része toporzékolva követeli a maga aggastyántípusait irodalomban, politikában életben egyaránt; ezek alkotják a multon siránkozókat — akciójuk terméketlen, létük meddő, miután az erők törvényszerű kifejlődését nem lehet befolyásolni. A Zóla-féle naturalizmusnak, a Baudelairek szubjektív, egocentrikus, felfokozott lázának, a Taine-féle miliő-elméletnek szellemi utódvegetációja éppúgy elsüllyedt a mai világban, mint a kétfogatú fiakker, a Beninczkyné Bajza Lenke lakászemlélete és eleganciája, Lassale romantikus heve a marxizmus harci taktikájában és Dodo főhadnagy, mint irodalmi érdekesség. A nemes, de becsületesen szigorú, hullámos körszakállú erdőmester éppúgy odakerült a süllyesztő fölé, mint (úgy látszik) a manchesteri-elv a gazdasági életben; az agyonanalizált, verejtékes és deliriumosan sóhajtozó orosz életszemlélet éppúgy, mint az Ady Endre körül való harcnak és mérgeződésnek értelme. Hoffmansthal széplelkű transzcendentalizmusa éppúgy, mint a Herczeg Ferenc-féle „snájdig dzsenti”, a harangzúgásos hangulattal kezdődő történelmi novellák és a Vilmos császár harcias bajusza. Szándékosan keverem a kicsit a naggyal, életet az irodalommal, a külsőségesnek látszó életkifejezést a

belső, mély, életértelemmel, mely létrehozza a kifejezéseket. A világon minden-minden összefügg. Az egyik értéket képvisel, a másik nem — de mindkettő elszüljed; az egyik a halhatatlanságba, a másik a limlomok közé. De visszahozhatatlanok, mint a repülőgép Bleriot-fázisa, mivel ma Lindbergh termékenyíti a tempót és a rekordokat. A rohamos változásban, az értékmérők átalakulásában sokkal közelebbi példákkal is szolgálhatnánk, de hiszen legtöbbikét mindenki tudja, látja és a bőrén tapasztalhatja ma.

Nézzük azonban most: mik az új kifejező-típusai a forrongó jelenkornak; mi az, ami most születik? Egy bizonyos. Az író, a művész kissé elvesztette tekintélyét. Nem hőrosz többé, nem személyesíti meg a ma emberét úgy, mint Byron korában. Annyira sem, mint a mult század utolsó évtizedében. S amíg az író nem válik a mai világ összegyűjtő és világító fókuszává, amíg irodalma nem válik tetté — a helyzete nem fog változni. Mert az új típus a tett típusa; tökéletesen realista. Egy matematikai képlet, egy traktor, egy pontos kimutatás vagy egy könnyű és gyors sportkocsi pontosabban fejezi ki a mai világkép lelkét, mint egy lírai vers. Lermontov Nobel-díj nélkül is kifejezője volt a saját korának, a ma élő lírikus, aki pedig Nobel-díjat kapott: Yeats, egyáltalán nem az, aki megszemélyesítené a mai világ öntudatlanját: legfeljebb a saját-magéát és néhány kiválasztott emberét. A mult emberét a mult írója ki tudta fejezni, de a világ mai ritmusa csak most kezdi megtalálni a maga írói és művészi megszemélyesítőjét. A tett és az aktivitás világának brutális, nyers és ellenszenvesen embrionális, kezdeti kifejezői vannak. Az uralkodó típusok ebben a kezdetleges stádiumban: a box-bajnok, a rugby-bajnok, a bolsevista-vezér, a hitler-rohamista, a fasiszta balilla-fiú, a soffőr, az ügynök, a Jack London- vagy Knut Hamsun-féle csavargó, vándor, erdőirtó és matróz. Romantikája ma Al-Caponénak van. Jack Diamond, a newyorki alvilág banditavezére meghalt; haláláról többet írnak és olvasnak, mint Rilke vagy Hoffmansthal haláláról. Magasabb vonalra emelve

az összehasonlítást, az új típus megszemélyesítője a mérnök, a repülő, a bankár, a feltaláló (és nem a tudós), a tőzsdék és piacok stratégiái, Douglas Fairbanks és Harry Piel. Nem imponálnak többé a jól táncoló huszártiszt, a pepecselő udvarló, a töprengő szerelmes, a „hüvös” mágnás, az érzelmes karmester. Ezeknek befellegzett.

De újra reprezentatív ember lett: a tevékeny szent, a hallgatólag államférfi. Es nem a díszszónok, az orátor, a páthosoz vezér. Azaz a tett és nem a sallang. A tüdőbeteg leányka elmékedései és bánata helyébe Miss Amy Johnson lépett, aki Pekingig röpült, a bálkirálynő helyébe az orvoskisasszony, aki nem szereti a frázisokat, precizen operál, sterilen kötöz és szabad idejében sportol. A szónok helyébe a diktátor. A dialektika helyébe a statisztikai adat.

Az új kor kezdetének ezek a kezdet-típusai. Meztelen realitás, dinamikus erő, gyorsaság, a sallangok és a frázisok kerülése, az energiafecskérésnek (díszes ruhák, hosszú analízis, szócsaták stb.) kerülése, a tények abszolút tisztelete; aztán tegyük még hozzá: spekulatív filozófia helyett egy olyan filozófiai életrendszer vagy életmegoldás utáni vágy, mely a hétköznapra gyakorlatilag átvihető. Valamikor szégyennek számított, ha valaki ezt vagy azt nem „olvasta”. Nos, ma igazán nem mérnek már senkit aszerint, olvasta-e a „Kritik der reinen Vernunft”-ot; az sem fontos, fel tudja-e sorolni Grillparzer összes drámáit. Húsz év előtt a műveltséget részben a fenti elvek szerint határozták meg; és e sorok írója még két év előtt is *sokszor igazságtalanul mosolygott Amerikán*. Ma azonban már érezzük: az „élet műveltségét” egy szélesebbkörű szintézis adja. Amerika bizony igen sokban előzött meg bennünket. Az új kornak egészen más értékmérői vannak. Mondják, hogy Brüning, a nagy katolikus és a nagy államférfi, esténként, roppant munkája után, kalandos útleírásokat olvas; Briand a rövid detektívtörténeteket szereti, — ki meri azonban megfeddni őket érte? Ha idejük engedi, bizonyára elolvassák Claudelnek egy

rövid, egyetemes versét, Chesterton polémiáit, Undset egyik könyvét, Lewis Sinclair „Arrowsmith”-jét, Wells: „William Clissold világa”-t, vagy Jacques Maritain tollából egy modern thomista-értekezést a Vie Spirituelleben.

Az „örök katolikus lélek” az újvilág most kialakuló típusainak bizonyos részét a maga számára hódítja meg. Ez olyan tény, amellyel vitába sem szállhatunk. Az új világ embere únja a papírfilozófiát, únja a kilométeres analízálásokat és destruktorokat, únja azokat a tehetségeit, akik három évszázadon át sokat elvettek és keveset építettek. Annyira únja a polgári liberalizmus politikusait, kenetteljesen harácsoló kapitalistáit és háborúra úszítóit, frázisait, álidealizmusát, émelygős líráját, kilométer hosszú regényeit, amelyekből csak szkepticizmust és szentimentális, meddő vágyakat tanul, hogy inkább elmegy ma boxversenyt nézni, versek helyett egy új típusú repülőgép rekordjairól olvas és ha igen únja már a sok szót, kihirdetést és megokolást: leszavaz egy Hitlerre, rossz esetben pedig beáll egy szovjetsejtbe. Az irodalmi és szellemi irányok addig marakodtak, fecsegték és élték a maguk lassan különvált papírelétét, míg nagyjában elvesztették tekintélyüket.

De Nyugateurópában és Amerikában: a katolikus író, irodalom, filozófus, rendszerező, művész, stb. stb. a cselekedetet, a realitást és a praktikus életet szolgálja. S ezért az új világ kezdetén rendkívüli eredményeket ért el. Az ellenszenves, negatív, kiforratlan, brutális vagy sátáni embriótipusok között ő is a tények közt foglal helyet, de készen és kialakulva, a maga örök nyugodtságával, valóságyszerűségével, rövid, logikus és aktív parancsaival. A francia szellemiség nagyrészét ma a Peguy—Claudel—Mauric—Maritain irodalmi vonal táplálja étellel, elánnal, hittel, távlattal — s ez az irodalom katolikus. Számtalan történelmi regényt írnak ma is, de világhírnevet egyedül Undset ért el velük, mert hatszáz év előtt lejátszódó eseményeik a korok felett lebegő örök valóságot, törvényszerűséget bizonyítják és Undset szelleméből ered-

ményt szüretel az olvasó a mai életre — a katolikus művész álmaival, szépségével, kifejezéseinek tökéletességével a tettet és a realizmust szolgálja; itt a művészi erők egységes gyújtópontban találkoznak, nem futnak illúzióba, nem fecseklődnek fecsegéssé, de azt a propagandát szolgálják, amely a modern embernek kiutat mutat. Claudel szimbolizmusát, klasszikus súlyát, szellemének nehezen átfogható, szintetikus birodalmát az új típusú intellektus jobban megérti, mint a régi intellektuel 1900-ban. Pedig ez az új típus egyszerűbb. Igen — de összeszedettebb, figyelme inkább a lényegre, és a szintézisre irányul; átfogóbb, szabadabb, előítéletnélkülibb, hajlékonyabb, beleérzőbb és tisztább lelkületű. A katolicizmusra gyorsabban rátalál és azt gyorsabban fogja föl.

A katolikus J. O. C. szervezet fiatal munkása az az új típus, mely gyűlöli a háborút, gyűlöli a frázisokat, a szemforgatókat, lelkesedik a technikáért és bensőségesen imádkozik Istenhez; kineveti a régi feudális tekintélytípusokat, de betartja a felebaráti szeretetet és meghal az Egyházért; a repülő-sport mindennél jobban érdekli s annál jobban csak a szentmise köti le a figyelmét; kollektíve harcol bérjogaiért és együtt énekli társaival a Media Vitaet-t a solesmei bencések által kiadott gramofónlemez nyomán, ősi gregoriánban. Előítéletmentes, demokratikus, öntudatos, civilizált munkás; bensőséges, céltudatos keresztény, rendszerben formálódó és acélosodó lélek, aki hiszi Istent és a túlvilági életet. Annyiban hasonlít nem-katolikus világnézetű munkástestvéreihez, amennyiben magán viseli egy új típusnak sok közös bélyegét: elsősorban nem érti meg a régi világrend fecsegéseit, szemforgatását, rengeteg ellentmondását. A pozitív hit, a katolikum az, amely elválasztja az új típus nemesebb képviselőinek egyik részét a másiktól. Macdonaldot Brüningtől. Sinclair Lewist: „Arrowsmith” c. regényét Sigrid Undset „Brennender Busch”-jától. *Ez az új típus becsületesebb a réginél.* Nem szájal, de segíteni akar tettekkel. Martin Arrowsmith például még nem keresztény. A regény-

hős megalkotója, Sinclair Lewis, az amerikai kegyes puritán-protestantizmustól, egy üzleties-reklámvallástól elundorodott és így a becsületességben, önfeláldozásban, a hipokrizis gyűlöletében, a világ igazságtalanságai és frázisokkal elkent bűnei ellen való küzdelemben keresi meg az ő ideálját. Ha ezeket a törekvéseket a theocentrikus végtelenségbe fogják majd állítani, a halhatatlan lélek hitével megnemesíteni, ha a felebaráti szeretetnek s az igazságért való küzdelemnek biztosítékait nem a változó emberi természetben, de Isten változatlanságában kezdik majd keresni, úgy a Martin Arrowsmithek és a William Clissoldok szellemi unokái már együtt fognak haladni a „Brennender Busch” Paul Selmerének szellemi utódjaival.

EGY KORSZAK VÉGÉN

A világháború előtti korszak s e kor intellektualizmusának tudományos és pozitívista szelleme nem igen szokott elszakadni egy úgynevezett valóságsszemlélettől; kutatási területe, vitaanyaga, küzdelmei és céljai az úgynevezett realitások határain belül mozognak. Ami — az ő ítélete szerint persze — *túl van azon*, legfeljebb tüneti jelenségekként vonják figyelmét magukra. Ilyenek a vallás-élmény is, a halhatatlanság hitének kérdése és egy személyes Isten-elképzelésnek időnkint visszatérő ténye, vagy mint sokan szellemesen szeretik megjegyezni: „kisértetjárása”. Mindezt egy megismerendő, egy objektív valóság nyűgös adalékainak, illegális és sokszor gyanús mellékproduktumainak tartják. Nem egyebek ezek a képzetek — szokták mondani, — mint az emberi társadalom egyes primitív fejlődési stádiumainak élménymaradványai, melyeket a tiszta ész, a tiszta ismeret még nem világított kellően át, nem analizált vagy magyarázott szét eléggé. Nem komoly vitára valók, rokonai holmi érdekes tabu- és totem-komplexumoknak s a bennük rekedt régi történelmi korszakok még kiszellőztelen altudat-kamráiból

szívároggnak elő. Nem egyebek, mint használhatatlan absztrakciók világába való spekulációk, ahol a premisszáknak ritkán van köze a valósághoz és rendszert lírikus párakká szoktak foszlani, amint a kritika sugarait feléjük fordítjuk. De sokan érzik úgy, (Huxley, Gide, Dreiser) hogy ma, az új világ kapuján, megint gyanús lírai szellők suhannak be, olyan kétes illatokkal, mint a hit, a vallás, a transzcendentális dolgok kérdése.

A fenti, nem régen még monopolisztikusan uralkodó, tündöklő és egy zavartalan fejlődés reményével magát végérvényesen minden intelligens ember lelkébe bekvártélyozni akaró szellem, mondhatni: már csak gyöngülő reflexmozdulataiban él. Fuldoklik egy olyan szemünk előtt áradó, zajló, folyton csak emelkedő magzatvízben, amely a maholnap megszületendő, *tökéletesen új típusú világélelek* magzatát ringatja és növeszti ellenállhatatlanul. Az új életforma még nem született meg, e pillanatban még *mithikus ködök álmodnak körülötte és rajtunk*. De minden köd és minden mithosz, így a jelenlegi is, elsőrendű talaja a drámáknak, a sorozatos félrecsúszásoknak, a társadalmi hajókatasztrófáknak. A mai társadalmi struktúrák, eszmék, irányvonalak és lelkiállapotok viharos, szinte már kibírhatatlan clair-obscur-jének egy ismérve azonban *már van*. Úgy a mi polgári életformánk: (ez a feudalizmus talajából kicsirázott és a mai napig egy álkeresztény és ál-idillikus életet folytató profit-humanizmus;) mint a polgári liberalizmus spekulatív tagadása, öncélú, rohasztó kritikai negatívumai: kétségtelenül el fognak tűnni. Az új világ kegyetlen magzatvíze máris elnyelte féligmeddig, s ha a születés is megtörtént, úgy pl. egy olyanfajta tanulmánynak, mint ez a jelenlegi, rövid idő alatt, szinte muzeális illata lesz. Itt természetesen évek, de még évtizedek is, pillanatoknak számítanak — bár valahogyan úgy érzem: az évtizedekkel nem szabad ma már nagyon dobálózni. Az az általános, bizonytalan sötétség, amelyben most egyelőre primer, emberi ösztönök kavarognak, barbár, megvadult és bő-

ven omló energiák (ne nézzük csak a hitlerizmust, fascizmust, bolsevizmust, elég, ha egy tizenhatéves ifjúmunkás, Wanderbursch, filmre vágyó polgári jampecutód vagy newyorki rah-rah boy lelkének titkos reteszeibe pillantunk,) ezek a mondom, primer emberi ösztönerek *most* borotválják le a föld színéről a régi képzeteket. Az úgynevezett gazdasági krízis csak kozmikus velejárója. Emlékezzünk az első és második századnak római birodalmi nagy gazdasági földrengéseire, amelyek épolyan kozmikus velejárói, függvényei voltak egy nagy korfordulónak. Az elszabadult, primer erők uralma ez, amely szétmállaszt és leborotvál mindent. De dúlásában, társadalmi, eszmei, értékelési és szociális robbantásaiban már öntudatlanul forgatja maga alatt és maga körül a földet; megforgatja, fellazítja a régi lelkiakat-rögöket, robbant, puhit és a gémberegett rétegekbe tûr — *röviden*; szántja az újvilág alá a talajt.

Az elszabadult és összegabalyodott erők, amelyek olyan idegnyomás alatt, olyan szenvedésben és egy már felháborítóan kínos krízis-pszichózisban tartanak bennünket, most keresik maguknak az új szintézist, az új urat, aki megnyergeli őket, a rendszert, az új ideát, amelynek átfogóbb, a természeti összefüggésekhez közelebbállóbb értelme lesz s amely megint szintetikus szolgálatba tudja vonni a most divergáló, romboló, autarkikus, frissülni akaró erőket. Lehetnek fázisok, amelyek egyelőre még brutálisabban száműzik az emberi sorsnak és a világnak transzcendens értelmét és lehetnek emberek, akik ezeket a fázisokat már egy végleges berendezkedésnek, egy befejezett szociális és etikai rendszernek fogják hinni, pedig csak vajdó átmenetről van szó, az új embernek és az új világlelékeknek újabb embrionális állomásáról. A stalin-grádi komzomolc-tag, a traktorokat gyártó, nagyállú, kicsi hátsóagyú, csavarlábú és kalapácskezű ember, a bolsevik reklám — jelszó, és megafon-visszhang úgy gondolja, hogy végleges típus marad, nem hiszi el, hogy csupán csirát jelent, a készülő világgépnek egyik té-

nyezőjét. Valóban nem fontos mit gondol és mit tud. Nekünk, akik nem a saját környezetünk, szimpátiánk, a saját életformánk és élettartamunk kis kávébőgréibe akarjuk szorítani a nagy történelmi összefüggések tengervízét, nekünk tudni kell, hogy *igazán új világot mindig: hit, mágia, mithosz és vallás teremtet*t. A régi erők kijátszották potenciájukat, elfogytak, elsorvadtak. Minden kultúr-fázis: egy belső világlélek külső vetülete és formája. De a mienk, a mai világlélek már csak roncokat, romokat, sosem akciót, csak petyhüdt reakciókat lök ki magából, mint a gyomor, amely későn felmondani a szolgálatát. A — talán szabad így fejeznem ki magamat — polgári hitetlenség korszakának szellemi libidója a nullához közeledik. A gép elhaló ütemben zakatol, kazánunkban nincs már gőz, hidegen és fáradtan kering mindaz ami van; a régi vonatot külső intervenciókkal tologatják, nem a belső életerejé viszi. Életformánk óriási ürességektől kong; a belső, neki megfelelő lélek már elfutott alóla. A régi formákat éljük, de minden ösztönünkkel, sejtelveinkkel, hisztérikus szorongásainkkal egy homályos, új *tudatban* centralizálódunk már.

Véremben hordom, épúgy, mint a gondolkodó emberek közül a legtöbben: az „aufklárista” ükapákat, Voltairet és az enciklopédistákat, mint unoka nem vagyok mentes azoktól az öröklött fertőzésektől, amelyeket dédszüleim a stendhali, nagyszüleim a taine-i vagy darwin-i, szüleim pedig a mult századvég: tudomány, választójog, telefon, Anatole France, Mme Curie és Reinhardt imádó gyermekes és egyveleg atmoszférájából rám származtattak. Mindez bennem és bennünk van; a relativitás és a pszichoanalízis atmoszférikus nedvességével együtt, ami elkerülhetetlen. De volt egy úr a lelkünkben, amit mások kávéházi disputákkal, lázadással és öngyilkossággal akartak és akarnak kitölteni, mi meghívtuk oda a kiegyenlítő isteni elvet és ez az elv megkeresztelte azt az egész örökséget, amely

finoman és láthatatlanul a mi vérünkben is él. A megkeresztelt és hívő fiatal művelt lélek képezi ma azt az elitet, amely átmenti a régi kultúra értékeit az új megváltozott világba, mint ahogy ugyancsak az egyház mentette át új epochákba az antik műveltséget. Aquinói szent Tamást, az arisztoteleszi lelkialkatot és gondolkodást. Ez a megkeresztelt, megifjodott intellektuáлизmus, Maritaintól — Muckermannéig, Papinitól — Chester-
tonig s egy az életnek újból központi értelmét, transzcendens lényegét kereső, abban megújuló típus Dahlketől a Bergson-tanítványokig, a híres Edger Dahké „Leben als Symbol”-jától a száz és százezer J. O. C. szervezett munkásig, Brüningtől Pierre Lhande-ig és a bányákban dolgozó fiatal szerzetesekig, a nagy katolikus és spirituálista irodalmi reneszansztól az angol és amerikai tömeg konverzióig: ezek átléptek egy korszakon — micsoda alkonya lön a hitelenségnek, micsoda út. Milyen nivótlanság ma a hitelenség nivójáról beszélni. Ez az *elit*, amely nemcsak intellektuálisan az, de lelki-
leg is, ez az örök élcsapata, mélyértelmű összekötője, hívő közvetítője az elfáradt és a születő világok értékes részének, ez az új elit, a felfordult, rothadó, puffedt, XIX. század szellemiségében a dialektikus materializmus végkifejlődését, aztán csődjét s most haldoklását látja.

A kiagyalt rendszerek, az intellektualizmus meddő-sége íztelen laboratórium-lelkével nem tudott megtermékenyíteni egy új kultúrát, úgy mint ahogyan azt a hit, a vallás, a mithikus lélek örök mágája mindig meg tudta tenni. A criticizmus öncélúsága s a levegőben való gyökértelen lebegése, az egész újságkultúra, papirtenger, ahol az eszme eltűnik a kópiák és hamisítványok vízözönében, ahol minden tézist azonnal ezer ellentézis semlegesít, elfásít s kritikai savakkal közömbösít, az egész intellektuális civilizáció halálán van, mert hajdani eszmék, de ma már csak rögeszmék és gögös ész-előítéletek nem engedik, hogy tovább haladjon és levesse rozsdáját. De közben az élet máris egy teljesebb, életvalóbb, szintetikus és friss fázist keres.

A közvetlen primer erők már most jelentkeznek,

hogy átvegyék a közvetett, a kiagyalt, spekulatív, már csak papíros-síkokon (és nem az élet síkjain) tovább élő, tovább disputáló, túlérrett és a törvényszerűségek mély értelmétől elszakadt világ fölött az uralmat. A mai, hívő új elit látja az elszabadult erőket és ösztönöket, amelyek ilyenkor barbárok és gótok szellemeként, mindig megjelennek, mint titkos jeladások, mint nehéz szülési fájdalmak, mint a romok eltakarítói, a televény új felszántói s egy új mágikus kor előkészítői. Az egyoldalú racionalizmustól elszakadt és újkorba lépő, hívő elit éppúgy szereti és félti azt az emberi és lelki szabadságot, amelyet ma sokhelyütt barbárok és méltatlanok bitorolnak, éppúgy félti, mint a haldokló polgári liberalizmus rajongói siratják az ő szabadságukat. Az új kor keresztényeinek nincsen köze ahhoz az álkeresztény típushoz, amely lélek nélküli, szemforgató formalizmusával, a hatalmasoknak, a világ zsarnoki erőinek, a világ mindenkori urainak és fejedelmeinek mindenkori lakája szeretett lenni. Ez a szellem *éppúgy* pusztulásra van ítélve, mint körülötte az egész régi mentalitás, az egész ál-humanizmus, ál-liberalizmus. A régi világ szinte már csak szavakat termelt, amelyek hosszú idők óta, visszaéltek az eszmével, amelyet kifejeztek s amelynek szüzi értelmét elvették már régen. S ne azonosítsa senki az új világ hívőit az udvaronc keresztények, a kiélt lelkületű, mindenkinél materialistább, hitetlenebb, nagyhasú, dörgő és kegyes beszédű jozefinista típussal. Az elanyagiasodott világ bűnei ők is. Nincsen ellen-szenvesebb az Isten végtelenségét és ön maga fejlődését kereső művelt lélek előtt, annál az ál-keresztény nyárs-polgár típusnál, amely buta, nyers, faragatlan formalista, irigy, anyagias és rosszindulatú, mint a bunkó, amelynek nála kereszt formája lett. Az új típus sokkal inkább jelent közeledést egy őskeresztényi kollektívításban élő típushoz. Nem azért valljuk magunkat keresztényeknek, hogy evvel mintegy a megbízható állampolgár alibijét kimutassuk. Az új katolikus szellem, a pápától kezdve a nagy Butteaux-Cailles szociális hőség, többre tartja Istent a hadvezéreknél és a minisz-

ternél, nem csak a szájával; de az élet minden attitűdjében is. Az ál-keresztény messzebb áll tőlünk annál a hitetlennél, amelyik forradalmár, amelyik áldozni és küzdeni mer, amelyik büszkén szenved az ő hitetlen heroikus pesszimizmusában, az ilyen öntudatlanul magára vonja a kegyelmet és a jövőé, Istené és a mienk lehet, mert nemes anyag.

A *formává üresedett hit* épúgy összeomlik az ő típusaival, mint a végtelenség értelmétől, az isteni rendtől és törvényszerűségtől elszakadt pozitívista materializmus. Mindkettő egymást szülte. A farizeus keresztény burzoá és a locsogó, hitetlen, gyökértelen, cinikus intellektuellt egytestvérek voltak. Ugyanannak a prostituíált atmoszférának képződményei. Egymás függvényei ők s mindkettő a pusztulás sodrában van már. Az új katolikus lélek ma azt mondja: *Avant que l'etat nous fassait citoyens, Dieu nous fit hommes.* (Mielőtt még az állam polgárai lettünk volna, Isten *embereknek* teremtett bennünket.) Az új elit lényege itt is — a lényeg keresése. A hit lényeges értelmében való megfürdés, a külsőségek korszaka után. A szajkó jelszavak, a papiros-értelem, a minden fedezet-nélküli eszme-valuták kora után.

Az egész folyamat, amely a reneszansz és a humanizmus búbjós, megejtő illatával az emberi gondolatnak, művészetnek virágbaborulásával kezdődött, túlnőtt a megengedett határon, mely földi akcióképességünket korlátozza; természetellenes lett, gögbe és gyökértelenségbe aljasodott. Dühöngő és elszabadult kriticismusa kiszáritotta a szerves élet misztérium-forrását, amely titokzatos erejével táplálja és élteni a kultúrát; *kirohasztotta székszisével és kilogozta kritikájával* az embert abból a természetes, örök törvényrendszerből, amely az összefüggések hierarchiáját egy el nem muló központba, Istenbe fűzik. A kiszakadt, gyökérnélkül lebegő ember most tanácstalan helyzetében: *prédája* minden erőszaknak és Isten-pótléknak.

Most gyáván bujik egy ilyen Isten-pótlék karámjába, az állam, az etatizmus, a paragrafus-erkölcs osto-

ra alá. *Nem gyermeke* a végtelen Istennek, *de lakója* köszvényes, exhibicionista, hiú és hazudozó politikusoknak, gyomorbajos trösztfejedelmeknek és burokratáknak. Az új típus tehát valóban nem sokra értékeli azt a neuraszténiás, gyökértelen és természetellenes szabadság és ész-ideált, amely *a végén: mindig a szabadság-eszme ellenkezőjét szüli*: a rabszolgaságot és a falansztert. Ha pedig az egyént nézzük ma és viszonyát önmagával, úgy inkább a morgó felé fordítsuk tekintetünket, ott legalább olyan hullák fekszenek, amelyek *nem* marcangolják magukat. Hisztériás komplexumok seregét, jellemgyöngeséget, szétrohasztot idegeket, puffadt csömört, kiégett, végtelenül szerencsétlen lényeket szemlélhetünk: a polgári intellektualizmus bűnhődő, önmagukat szétanalizáló utódait és korcsait, amint a kávéházak nagy ablakai mögött, sápadtan, hullaszerű lények módjára pislognak ki egy barbár, tragikus korba, mely tátott szájjal közeledik felénk és be fogja kapni őket, mint a legyeket. Szellemük már egy körüti buffé-hoz hasonlít, a feldolgozott és megunt készáruk tömegével, amelyet, már mindenki végig fogdosott. Végtelenül szerencsétlenek vagyunk ma; s nem a krízis szüli ezt, de mi magunk szültük és szüljük a krízist. A szenvedés kiegyenlítő értelme nélkül élünk és erre is kellene gondolni már egyszer azoknak a gondolkodóknak, akik a szellem nyomorát okozták. Az egésze, a lényeges, a centrális okra. Az új hívő intellektuell, épúgy mint a régi: az örök szellemi ember, Plato Phaidonja óta állandóan a központi okát kutatta a szenvedés értelmének. Oly egyszerű lesz felfedezni, ha megint a halhatatlanság elvének erői táplálják az élet folyamatát, hogy nem a parciális, a részleges materiális erők, okok és intézmények folytonos váltogatásával, ide-oda csoportosításával, taktikázásával, egymás ellen való felvonultatásával, menthetjük meg magunkat és a világot, hanem magának az egész materiális életformába süllyedt világnak kiemelésével. A megvadult és egymásba gabalyodott materiális erőknek szublimálásával váltja meg önmagát az új világ s ez Isten archimedeni pontja és

a halhatatlanság hitének levegője nélkül el sem képzelhető; mint ahogy saját hajunknál fogva nem rángathatjuk magunkat a mocsárból, egy fölöttünk álló elv és erő segítségével azonban igen. Anyagot anyaggal megváltani nem lehet. A mai szerencsétlen ember már csak napról-napra él: fizetési meghagyások, csodálatos genfi eredményeink, a mustárgáz és a sárgakeresztesgáz grammonként harmincezer emberélet kiirtását szavaltó gyártmányai között; végrehajtási perek, és újabb adók, egy állandó világcsőd-hangulat, szétrohasztott idegek, megvadult sovinszta autarkiak és kétpengős mozi-injekciók között, nagyjaink kenetteljes kijelentései, feleségének óriásivá nőtt ruhaösztonei, vicsorgó és fenyegetve közeledő munkanélküli légiók dübörgése között; vagyonmentési hisztériában, tökéletes tájékozatlanságban a holnapi sorsa felől, társtalanul, tanácstalanul és gyökértelenül. Így várja — mint az áldozati birka — egy világ összeomlását. S mégis csak megkérdezhetné a süllýedő korszak ez a szerencsétlen embere, asztalra üthetne és felordítana: mindez miért? Mit kapok érte? Mit válaszolhat az a szellem ilyenkor, amely Hertwig-tól Virchovig, Platótól Haeckelig „tudományos” késeivel kioperálta a szenvedés központi, kozmikus jelentőségét és szellemi értelmét s csak a részleges, mérlegen mérhető, lefotografálható igazságokat jelentette ki a világ számára igazság-fétiseknek s az utódok ebből a szellemből táplálkozva most odajutottak, ahol ma vannak: nem látják a bajbajutott részeket az Egésznek értelmét, nem látják a fától az erdőt, a füsttől a lángot és az anyagtól az Istent. A jövő világnak semmi szüksége nincs arra a műveltségre, amely csak csődbe hurcolja az egészet a részek kedvéért s amely a szenvedést megfosztotta mély és termékenyítő értékétől . . . Az új kor ismét az *egészért* küzd s benne a legjobbak jól tudják: hogy ez az Egész, ez a Teljesség a végtelen Isten betöltő fogalma nélkül csak látszat-egész s látszat-teljesség.

Végigolvasván a *Mystère Frontenac*-ot, érzem, le kell mondanom arról a Mauriac-tanulmányról, mely hosszú ideje s oly mélyről nyugtalanít. E nyugtalanság az író nyugtalansága volt. S talán a „szellemtörténészé” is, aki tanulmánya során, egy-két oldalon keresztül, bánatosan vetette volna fel a kérdést: vajjon miképen alakult volna ki missziójának szolgálatában Mauriac írói és emberi lelkialkata, ha ez az álmódó, kaotikus gyermek nem Bordeauxban pillantotta volna meg a napvilágot, hanem — mondjuk — Magyarországon? A fájdalmas kérdés adva volt és talán nem tűnik erőszakoltnak, aminthogy adva voltak Mauriac személye és az ő külön művei — fogalmak, amelyek nem csupán egyetlen és kizárólagos járuléka a francia talajnak és szellemnek: az egész francia álmoknak. Hiszen, ne feledjük el, Mauriacot — bár írói és emberi létének gyökerei s ama sajátos prizmának az anyaga, amelyen át Mauriac az élet sugarait fogadja, nemcsak hogy francia, de azontúl még beágyazottan provinciális jellegűek is — mégis annak érezzük elsősorban, aki családi s szerelmi problémáin keresztül az örökvénnyű transzcendenskérdések kínzottja, annak a „daimonionnak” megszállottja, mely nemcsak a francia Mauriacot gyötri, amely mint a szél nem ismer időpontot, milieut, határt, mindenütt felbukkan, felsír s tovább száguld s talán csak bánatának nyelve s a húrok, amelyeket talál, különböznek egymástól: a Landes nedves mezői s az annecy-i fenyők, az orosz puszták, a magyar jegegyék szerint. És Mauriac felkavaróan katolikus jelenség; fejlődésének ellentmondásai, kínjai és gátlásai sokszor mintegy a *via purgativa*, a tisztító szenvedés bélyegét lehelik arra az útra, mely a *La Chair et le Sang*-tól a *Thérèse Desqueyroux*-n át a *Mystère Frontenac*-ig vezet. Katolicitása a milieu kis törvényein felülemelkedve, minden elfogultság nélkül, a megszállott kutatók mérőónjával ereszkedik le örök-

érvényű dolgokba, a szenvedélyek, átöröklések, a bűnök, a polgári élet s a polgári család ál-idillikus tavának kicsinyes, irigy és farizeus mélyeibe. Oh, a francia Mauriac nem egy franciásan pedáns Bourget, nem egy kegyes L'Ermite, nem egy franciául idillikus Bordeaux (ezek a katolikus „jófiúk” a francia irodalomban,) — a katolikus Mauriac emberi démonával küzdött, míg élt s izzadt annyi vért, mint a hitetlen André Gide. De azóta rájöttem, hogy ezt is csak francia, tehát nagyvonalú, tehát megértő és szabad földön lehet megtenni — kikerülhetetlen volt és rendeltetésszerű, hogy Mauriac katolikus birkózása önmagával és a művészettel, hogy ez a megrázó emberi és költői színjáték, hogy ez is *franciául* jelentkezett. Másutt talán, már az első lépéseinél leütötték volna és megfojtották volna. Mauriac pályája nem egy tehetségtelen és nyárspolgári világ méltóságos szellemeinek tetszésétől vagy nem tetszésétől függött; hogy a föld némely sarkán ilyenek lehetnek a szellemi élet hangadói ő arról talán nem is tudott. A bordeaux-i gyermek átadta magát annak az örök landes-i szélnek, mely az anyag és a természet kötött dolgait, a föld nehéz és közönséges rétegeit surolva, eredendő piszkot, port, szenvedélyt és mocsarakat borzol fel útjában, azonban éjszakák lidérces rémein át is eléri a tündöklő tengert, a holdfényes Atlanti Óceánt. Azt a nagyvonalú teljét Istennek, a szeretetnek s a belátásnak, amelyeknek közelébe, egy áldott sors folytán, Mauriac született.

Amikor gyermek voltam — írja visszanézve életére — akkor öreg házunk előtt, melyben a nagyszünidőt töltöttem, egy végtelen pusztaság terült el. És egy utat láttam, amely majdnem mindig üres volt . . .” És Francois Mauriacot nemrégén egy francia revü lapjain diszes akadémikus-ruhájában, számtalan variációban fotografálva, riporterek és írócskák hadától körülkeringve láttam viszont s azóta sem telik nap, hogy ne lássam egy képét, vagy hogy ne olvassak róla

egy írást. A túlérlett francia irodalom legyei, egy mérgezett civilizáció bacillusai, irodalmárok, hisztériák és újságírók reá szállnak és körüldongják a tiszta bordeaux-i gyermeket s ő olykor, néha, még velük dong. Homloka azonban gyermeki marad, szeméből az a különös sugár nem tűnik el, amely mint a bourideys-t látóhatár melankólikus és tiszta fénye — jól tudjuk — nem fog soha elkeveredni a világ dolgaival; az izzadt „emberfejű hangyákkal”. Mauriacot én már nem az irodalom s az író társ szemén keresztül látom. Vannak akik fájdalmasan privát üzenetnek veszik könyveit. A bourideys-i égről, Téchoueyre járhatatlan ingoványairól, a Frontenac-ok fenyőiről Mauriac éppen legutolsó regényeiben ír, a „Frontenac-Misztérium”-ban. Mindez az áldott bordeaux-i táj . . . s Mauriac legtöbb könyve, *vallomás*. És a könyvben szereplő Yves Frontenac fájdalma szintén a Mauriac kínja — de vannak, akik ha ezt a művét olvassák, s ha írni akartak az íróról, szép lassan elejtik az „irodalmi tanulmány” tervét, s csak egy távoli üzenetre figyelnek, amelyre inkább csak a vallomás szubjektív szavaival lehet felelni. Mauriac sorsa (vagy a könyv Yves Frontenacjának sorsa, oly mindegy) kiterjed, láthatatlanul kiszélesedik és melankólikus, és mégis felemelő varázsába vonja mindazokat, akik — a maguk külön törvényei szerint — szintén lelkükben hordozzák a „Frontenac-misztériumot”. Ezek az írók s az irodalmon túl azonban lényegesebb, bár ritkább tájakra figyelnek. Az író Mauriacról a kritikusok és író társak kilencvenöt százaléka úgyis megírta, megírja és meg fogja írni azt, amit lényegesnek talál belőle az irodalom szempontjából — mert sokan vannak az Edmond Jaloux-k és kevesen vannak a „Frontenac”-ok.

Ez a *misztérium*, most már tudjuk, végigvonul Mauriac egész életén; a földi küzdelemnek, bűnnek, szenvedélynek nyers kavargásában, amelyben eddigi műveinek legtöbb alakját látjuk s akiken keresztül Mauriac-nak vívódásaiból is megkaptunk valamit. Az író véres s minden ál-idilltől iszonyodó földi pesszi-

mizmusában fel-felvillózik időnként ennek a misztériumnak örök, másvilági és melankólikus bája, egy nem e világból való reménykedés, egy láthatatlanul is fájdalmasan szép törvényszerűségnek a bírása, megérzése és vigasza. Összefügg ez az érzés, ez a Frontenac-misztérium (utolsó művében nevet is adott neki) a meleg gyermekarcokkal, azzal, amik voltunk; a bourideys-i fenyők kísérteties sóhajával, egy irreálisnak tűnő és a végén mégis az egyetlenül igaznak bizonyult, sőt *az egyetlen valóságot titokzatosan hordozó* világérzés ábrándjaival, melyet Blanche-nak, az anyának fájdalmas szeretete, a család egygondolkozású, egyazon-álmú tagjainak kisugárzása jelentenek, idetartozik a kis medáillon, melyet Blanche, a Frontenac gyerekek anyja, már fonnyadó nyakán hord; a vadászkutya a csillagok és a fenyők; ide tartozik Jean-Louisnak nyugodt, önfeláldozó tekintete, de a jellemgyöngye José-nak bűnei és hibái is, idetartozik a szent szeretettel teljes Xavier bácsinak ösztövére alakja; ide tartoznak a szél és az álom és innen születnek a szegény kis Yves Frontenac első versei, amelyekkel neki zúdul kinnal és hévvel az élet iszonyú valóságának és közönségességének. Egy életnek, mely nem ismeri és soha-soha meg nem érti a „Frontenac misztérium” nagy igazságát. Mauriac, aki az akadémikusok zöld frakkja mögött, a párisi tülekedésében, a dicsőség és a csömör mezőin, a Lapérouse dinerjei, az írók s egyéb emberek ocsmányságai között ott őrzi lelkében a Frontenac-misztériumot, Mauriac önmaga kinjait és álmát leheli Yves Frontenac nyugtalan szívébe és érintetlen marad. „S egy utat láttam, amely majdnem mindig üres volt . . .” De az egész misztérium, mélyen belénk ágyazott elemeivel, a vér, a természet s egy szent gyermekség merengő emlékeivel még nem volna misztérium, ha nem emelkedne föl a „bourideysi fenyők fölé . . .” Ha csupán annak a családi titoknak a kifejezése maradna, amely bennünket a közös édesanya, az első tiszta emlékek, az úgynevezett gyermekkori idealizmus áramkörében szokott egyesíteni. Többé, vagy kevésbbé jól mások is viszonyul-

nak minduntalan e komplexum mélyébe. Ezek azonban *megállnak* az emlékezésnél. „Gyermekkor lyra és visszaemlékezés” az, amit csinálnak s jellegzetes, hogy legtöbbikük ugyanakkor beletörődik a visszahozhatatlanba, elfogadja egy tiszta és fenséges titoknak végleges elmulását, elsüllyedését s tudomásul veszi az élet kétes reálítását, azt, hogy „felnövünk” s azt, hogy ez a felnőttiség cinizmust, hitetlenséget, tülekedést és örök, most már megváltozhatatlan hétköznapot és sivárságot jelent. Akikben azonban a Frontenac-misztérium lakozik, jól tudják azok, hogy amit a gyermek látott: *az marad meg igazságnak ebben az életben.* A Frontenac-család szeretete egymás iránt nem mulik el, mert természetfölöttivé válik. Az élet törmeleke rájuk hull, elszakadnak, eltávolodnak egymástól, de olykor, a nagy és ritka pillanatokban felzúg szívükben az örök misztérium. Mint ahogy a gyermekkor óriástölgyek s a szomorú, sötét bourideysi fenyők zúgtak fel egykor s a Frontenac-misztérium hordozói ilyenkor egymásra találhatnak, időn és téren át. Elszórva állnak a cinikus embertömegben, az örök többségben, de szavak nélkül is megértik egymást, tudják a titkot, hogy a szeretet örök, az élet hamis realitásai nem tudják megfojtani, a síron túl is folytatódik s egész teljességében, egy még sokkal fényesebb álomban fog majd egykor kibontakozni odaát.

Egyedül Isten az, aki továbbra is fenn tudja tartani bennünk a gyermekség szent álmát. Akik tehát a Frontenac-misztériumot nem akarják elveszíteni, azok hisznek Benne s átadják Neki, hogy megőrizze. Mauriac hite, ereje és emelkedett vallásossága innen táplálkozik; *gyermek akar maradni.* Ő és mindazok, akik nem tudtak elveszni a „felnöttek” cinikus forgatagában, akik a mulandóságban, a ravaszság, a hazugság, a piszok és a közönségesség örök körforgásában, amit ez a világ jelent, a *kevesek* közé tartoznak és kiírthatatlan érzéssel hisznek egy, a mienknél szebb valóságban. Megértem Mauriac szenvedését az irodalomban, a futó dicsőség, az akadémia zöld frakkja, a futó

fények, az „emberfejű hangyatömeg” között. Nehéz a sorsa. Aki megismerte a Frontenac-misztériumot, napról-napra inkább: egy most még csak fényes ködökben álmódó *másik* világ, egy másik valóság felé kezd figyelni. „Ives Frontenac — írja M. könyvének utolsó oldalán — kitephette volna magát a világ karjai közül. Mégis az emberi erdő sűrűjébe vegyült s a hiábavaló sóhajtást választotta. *De minden tettéből rejtett könnyörgés sirt fel s nem volt egy kiáltása sem, hogy ne hívott volna vele Valakit . . .*” S nem régen Mauriac már azt írta: „La saintété, c'est presque toujours le silence”. „A szentség csaknem mindig annyi mint: *hallgatni*”. Mauriac nagy író. De valamit megismert és megértett, amit a Frontenac-misztérium mind erősebben sóhajt feléje, mint az álombeli bourideysi fenyők s a fényes köd, amely Téhoueyre gyermekkori ingoványai fölött reszket. S a holdfényben álmódó óriástölgyek, amelyek titokzatosan hallgatnak öreg, fekete kergükkal és lassankint már közéje állnak s az élet közé. És úgy lehet Mauriacnak ezek nemsokára többet fognak jelenteni, mint az ő irodalomtól dicsőséges élete . . .

TARTALOMJEGYZÉK

A LÉLEK ÚTJAI NYUGATON

Martin Teréz	7
A lélek útjai nyugaton	21
1. A keresztény lélek völgyében.	21
2. Dom De Baury világa	31
3. Egy kartauzi kolostor	34
Párhhoz közelednek a halottak	42
Szent Bernadette	48

ÉLET ÉS IRODALOM

Sigríd Undset körül	55
Kozmikus őszön	55
Életút. A „Kristin” előtti korszak	58
Katolicizmus. Kristin Lavransdatter	62
Teremtő erő. Olav Audonssohn	68
Magány és Isten	75
A hitetlenség alkonya	77
Franz Werfel megtéréséhez	77
Idegen világok	85
Tolsztoj tragédiája	93
Katolikus irodalom	100
Ami több az irodalomnál	106

A MAGYAR RINSZKÁJA

A magyar Rinszkája	113
Ifjú stréberek	118

Az úri jampec	124
Molnár regényének margójára	131
A „Nagy Élet” hívői	134

JEGYZETEK NYUGATRÓL

Jegyzetek nyugatról	143
Horogkereszt München felett	143
A Bódeni tó. Nyugat kapuja	147
Holdfény Romilly fölött	148
A Nihil ellentéte. Atlanti Óceán	150
Igazi Nihil. Montparnasse	151
A francia szivárvány	153
Riviéra. Az élet öblének foglyai	157
Magányos ciprusok, madame de F.	159
Európai expresszvonat	161

ÚJ VILÁG FELÉ

A mai kor „Representativ man”-je	171
Egy korszak végén	179
Vallomás Mauriacról	188

**A CIMLAPON KÖZÖLT KÉP A MONTMARTREI
SZ. SZIV SZÉKESEGYHÁZ JEANNE D'ARC SZOBRA**